

YIL: 2 SAYI: 3 KASIM 2016

YEAR: 2 ISSUE: 3 NOVEMBER 2016

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ÜSKÜDAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ (ÜSBİD)

Yıl 2 • Sayı 3 • Kasım 2016 • ISSN 2459-0223

SAHİBİ

Üsküdar Üniversitesi Adına
A. Furkan Tarhan

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Sevil Atasoy
Prof. Dr. Mithat Baydur

EDİTÖR YARDIMCISI

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Arslan

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Wolfgang Gieler, Friedrich Schiller Jena Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Köni, İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan Ömerustaoğlu, Birüni Üniversitesi
Doç. Dr. Soner Karagül, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Cumhuri Taş, Üsküdar Üniversitesi

YAZI KURULU

Arş. Gör. Ali Ekmekçi
Arş. Gör. Fatma Demirbaş Ünver

DÜZELTMEN

Arş. Gör. Ali Ekmekçi

BASKI

G.M Matbaacılık ve Tic. A.Ş.
100 Yıl Mah. MAS-SİT. 1. Cad. No:88 Bağcılar / İstanbul Tel : 0212 629 00 24,
Baskı Tarihi: Aralık 2016

GRAFİK

Ayda Alaca

YAZIŞMA VE HABERLEŞME ADRESİ

Üsküdar Üniversitesi Altunizade Mah. Haluk Türksoy Sk. No:14, 34662 Üsküdar/İstanbul/TÜRKİYE
Telefon: 0 216 400 22 22 / Dahili: 2604
E-posta: uusbdb@uskudar.edu.tr - Web: www.uskudar.edu.tr

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yılda iki kez Mayıs ve Kasım aylarında yayımlanan hakemli bir dergidir. Makalelerdeki düşünce, görüş ve varsayımlar eser sahiplerine aittir; Üsküdar Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

ÜSKÜDAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES (JOSOC)

Year 2 • Issue 3 • November 2016 • ISSN 2459-0223

OWNER

On behalf of Üsküdar University
A. Furkan Tarhan

EDITORS

Prof. Sevil Atasoy, Ph.D.
Prof. Mithat Baydur, Ph.D.

VICE EDITOR

Asst. Prof. İbrahim Arslan, Ph.D.

EDITORIAL BOARD

Prof. Wolfgang Gieler, Ph.D., Friedrich Schiller University Jena
Prof. Hasan Köni, Ph.D., İstanbul Kültür University
Prof. Adnan Ömerustaoğlu, Ph.D., Birûni University
Assoc. Prof. Soner Karagül, Ph.D., Çanakkale Onsekiz Mart University
Assoc. Prof. Cumhuri Taş, Ph.D., Üsküdar University

PUBLICATION BOARD

Res. Asst. Ali Ekmekçi
Res. Asst. Fatma Demirbaş Ünver

PROOFREAD

Res. Asst. Ali Ekmekçi

PRINTED BY

G.M Matbaacılık ve Tic. A.Ş.
100 Yıl Mah. MAS-SİT. 1. Cad. No:88 Bağcılar / İstanbul Tel : +90 212 629 00 24,
Published in December 2016

GRAPHIC DESIGN

Ayda Alaca

CORRESPONDENCE AND COMMUNICATION

Üsküdar Üniversitesi Altunizade Mah. Haluk Türksöy Sk. No:14, 34662 Üsküdar/İstanbul/TÜRKİYE
Telephone: 0 216 400 22 22 ext: 2604
E-mail: uusbdb@uskudar.edu.tr - Web: www.uskudar.edu.tr

Üsküdar University Journal of Social Sciences is an academic peer-reviewed journal and published biannually in May and November. The opinions, thoughts and proposals within the articles are but reflections of the authors and do not, in anyway, represent those of the Üsküdar University.

DANIŐMA KURULU

Prof. Dr. Sevil Atasoy, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Bacanlı, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Mithat Baydur, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Dalay, İstanbul Gelişim Üniversitesi
Prof. Dr. Nazım Engin, Piri Reis Üniversitesi
Prof. Dr. Nazife Güngör, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü Sina Gürel, Yakın Doğu Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit Özdağ, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü
Prof. Dr. Selahattin Sarı, Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat Tarhan, Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. Barış Bulunmaz, Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. Sevtap Demirci, Boğaziçi Üniversitesi
Doç. Dr. Barış Erdoğan, Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. Kutay Karaca, İstanbul Gelişim Üniversitesi
Doç. Dr. Merve Kavakçı, Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Arda Odabaşı, Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Bülent Uludağ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Atahan Kartal, Beykent Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ateş Uslu, İstanbul Üniversitesi

İKİNCİ YILIN HAKEMLERİ

Prof. Dr. Sırrı Akbaba	Doç. Dr. Defne Özonur
Prof. Dr. Levon Antikacıoğlu	Doç. Dr. Abulfaz Suleymanov
Prof. Dr. Hasan Bacanlı	Doç. Dr. Cumhuri Taş
Prof. Dr. İbrahim Kaya	Doç. Dr. Mehmet Bülent Uludağ
Prof. Dr. İbrahim Özdemir	Yrd. Doç. Dr. İbrahim Arslan
Prof. Dr. Dolunay Şenol	Yrd. Doç. Dr. Hakan Aytekin
Prof. Dr. Eyüp Zengin	Yrd. Doç. Dr. Nihal Toros Dapiapis
Doç. Dr. Kerem Batır	Yrd. Doç. Dr. Gökser Gökçay
Doç. Dr. Ece Karadoğan	Yrd. Doç. Dr. Ertan Kardeş
Doç. Dr. Soner Karagül	Yrd. Doç. Dr. Özgür Topkaya
Doç. Dr. Merve Kavakçı	Yrd. Doç. Dr. Tuğçe Varol
Doç. Dr. Nebi Mehdiyev	Yrd. Doç. Dr. Fatma Duygu Kaya Yertutanol
Doç. Dr. İsmail Arda Odabaşı	Yrd. Doç. Dr. Egemen Yılgür
Doç. Dr. Özlem Oğuzhan	Yrd. Doç. Dr. Emel Yurtkumu
	Yrd. Doç. Dr. Erman Yüce

Not: Listeler alfabetik olarak düzenlenmiştir.

ADVISORY BOARD

Prof. Sevil Atasoy, Ph.D., Üsküdar University
Prof. Hasan Bacanlı, Ph.D., Üsküdar University
Prof. Mithat Baydur, Ph.D., Üsküdar University
Prof. İsmail Dalay, Ph.D., İstanbul Gelişim University
Prof. Nazım Engin, Ph.D., Piri Reis University
Prof. Nazife Güngör, Ph.D., Üsküdar University
Prof. Şükrü Sina Gürel, Ph.D., Near East University
Prof. Ümit Özdağ, Ph.D., 21. Century Turkey Institute
Prof. Selahattin Sarı, Ph.D., Beykent University
Prof. Ahmet Güner Sayar, Ph.D., Beykent University
Prof. Nevzat Tarhan, Ph.D., Üsküdar University
Assoc. Prof. Barış Bulunmaz, Ph.D., Üsküdar University
Assoc. Prof. Sevtap Demirci, Ph.D., Boğaziçi University
Assoc. Prof. Barış Erdoğan, Ph.D., Üsküdar University
Assoc. Prof. Kutay Karaca, Ph.D., İstanbul Gelişim University
Assoc. Prof. Merve Kavakçı, Ph.D., Üsküdar University
Assoc. Prof. İsmail Arda Odabaşı, Ph.D., Üsküdar University
Assoc. Prof. Mehmet Bülent Uludağ, Ph.D., İzmir Kâtip Çelebi University
Asst. Prof. Atahan Kartal, Ph.D., Beykent University
Asst. Prof. Ateş Uslu, Ph.D., İstanbul University

REFEREES FOR THE SECOND YEAR

Prof. Sırrı Akbaba, Ph.D.	Assoc. Prof. Defne Özönur, Ph.D.
Prof. Levon Antikacıoğlu, Ph.D.	Assoc. Prof. Abulfaz Suleymanov, Ph.D.
Prof. Hasan Bacanlı, Ph.D.	Assoc. Prof. Cumhuriyet Taş, Ph.D.
Prof. İbrahim Kaya, Ph.D.	Assoc. Prof. Mehmet Bülent Uludağ, Ph.D.
Prof. İbrahim Özdemir, Ph.D.	Asst. Prof. İbrahim Arslan, Ph.D.
Prof. Dolunay Şenol, Ph.D.	Asst. Prof. Hakan Aytekin, Ph.D.
Prof. Eyüp Zengin, Ph.D.	Asst. Prof. Nihal Toros Dapiapis, Ph.D.
Assoc. Prof. Kerem Batır, Ph.D.	Asst. Prof. Gökser Gökçay, Ph.D.
Assoc. Prof. Ece Karadoğan, Ph.D.	Asst. Prof. Ertan Kardeş, Ph.D.
Assoc. Prof. Soner Karagül, Ph.D.	Asst. Prof. Özgür Topkaya, Ph.D.
Assoc. Prof. Merve Kavakçı, Ph.D.	Asst. Prof. Tuğçe Varol, Ph.D.
Assoc. Prof. Nebi Mehdiyev, Ph.D.	Asst. Prof. Fatma Duygu Kaya Yertutanol, Ph.D.
Assoc. Prof. İsmail Arda Odabaşı, Ph.D.	Asst. Prof. Egemen Yılıgür, Ph.D.
Assoc. Prof. Özlem Oğuzhan, Ph.D.	Asst. Prof. Emel Yurtkumu, Ph.D.
	Asst. Prof. Erman Yüce, Ph.D.

Note: The lists are in alphabetical order.

İÇİNDEKİLER

Editörden

Demokratların Dış Politika Gelenekleri Bağlamında Obama'nın Suriye Politikası .. 1

Muhammet Fatih ÖZKAN

Cumhuriyetçilik Düşüncesinde Özgün Bir Yaklaşım: Philip Pettit ve
Tahakkümsüzlük Olarak Özgürlük37

Veysel ERGÜÇ

Hegel'den Marcuse'ye Yabancılaşma Olgusu65

Ömer OSMANOĞLU

Tasarımın Diyalektiği: Diyalektik Kavrayışla Tasarım Kavramına
Dokunma Denemesi93

Devrim BARAN

Batı-Dışı'nın Yeniden Üretimi: 'Mustang' Filminin
Sosyopolitik Bağlamda Değerlendirilmesi 127

Can DİKER

Türkiye'de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye
Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği'nin Faaliyetleri..... 165

Cemile Burcu KARTAL

YAZIM ESASLARI..... 199

CONTENTS

Editor's Note

The Syrian Policy of Obama in the Context of Foreign Policy Traditions of Democrats1

Muhammet Fatih ÖZKAN

An Original Approach in Republicanism Thought: Philip Pettit and Freedom as Non-Domination.....37

Veysel ERGÜÇ

On the Concept of Alienation: From Marcuse to Hegel65

Ömer OSMANOĞLU

Dialectic of the Design: Experiment of Touching the Concept of the Design with Dialectic Comprehension93

Devrim BARAN

Re-Construction of Non-West: Evaluation of the Film ‘Mustang’ in Sociopolitical Context.....127

Can DİKER

The Activities of Turkish Women Union During Municipal Elections of 1930 at Which Women Voted for the First Time165

Cemile Burcu KARTAL

STYLE GUIDE.....199

Editörden

Üçüncü sayısına erişen Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, her geçen sayıda kurumsallaşma açısından önemli adımlar atıyor. Bu sayıda çok değerli akademisyenler tarafından sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında yazılmış altı makaleye ev sahipliği yapıyoruz. Dergimizin çok disiplinli yaklaşımı üçüncü sayıda yer verdiğimiz çalışmalarda rahatlıkla görülmekte. İlk olarak, Muhammet Fatih Özkan, Amerika Birleşik Devletleri'nin Dış Politikası'nın güncel yönelimlerinden birini incelediği yazısında Barack Obama yönetiminin Suriye Politikasını Demokratik Parti'nin dış politika gelenekleri açısından tartışıyor. İkinci olarak, Veysel Ergüç, Philip Pettit'in "Tahakkümsüzlük Olarak Özgürlük" kavramını inceleyerek cumhuriyetçilik düşüncesine önemli katkılardan birini bizim dikkatlerimize sunuyor. Yayımladığımız üçüncü makalede, Ömer Osmanoğlu, çağdaş felsefenin önde gelen düşünürlerinin savlarını kullanarak yabancılaşma olgusunun ortaya çıkışı ve gelişimini gözler önüne sermekte.

Tasarım Diyalektiği'ne odaklanan çalışmasıyla Devrim Baran ve Batı-Dışı'nın Yeniden Üretimi'ni Mustang filmi üzerinden sorgulayan yazısıyla Can Diker, Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin çok disiplinliliğine önemli katkılarda bulunmaktadır. Son olarak, Cemile Burcu Kartal, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin kayda değer tarihsel gelişmelerinden biri olan, Türkiye'de kadınların ilk defa oy kullandığı 1930 belediye seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği'nin faaliyetlerini incelediği araştırmasıyla, artık sivil toplum adını verdiğimiz devlet örgütü dışı baskı gruplarının faaliyetleri hakkında bilgi veren aydınlatıcı bir çalışma sunuyor.

Bu sayının hazırlanmasında verdikleri yoğun emek nedeniyle Yrd. Doç. Dr. İbrahim Arslan, Araştırma Görevlisi Ali Ekmekçi ve Araştırma Görevlisi Fatma Demirbaş Ünver'e minnet duygularımı iletiyorum. Yakın vadede ulusal, orta vadede uluslararası indekslerde taranmak için çalışmalarımız devam etmekte. Bu hedefe ulaşmak için dergimize gönderilen makaleler titizlikle editoryal kontrollerden geçirilmekte, hakem değerlendirme süreçleri de hedeflerimizle uyumlu şekilde disiplinle takip edilmektedir. Saygıdeğer meslektaşlarımı ve özellikle genç akademisyenleri, bu yolculukta bize katılmaya davet ediyorum.

Keyifli okumalar dileklerle...

Prof. Dr. Mithat Baydur

Editor's Note

Üsküdar University Journal of Social Sciences is taking a big step towards institutionalization with its third issue. In this issue, we publish six scholarly articles from various disciplines of social sciences. The interdisciplinary nature of our journal could be easily observed in the articles that we publish in our third issue. First of all, Muhammet Fatih Özkan gives us an analysis of a contemporary aspect of US Foreign Policy. He discusses the Syrian policy of the Obama Administration in terms of Democratic Party's foreign policy traditions. Secondly, Veysel Ergüç draws our attention to one of the significant contributions to republican thought with his analysis of Philip Pettit's concept of "Freedom as Non-Domination". In the third article, Ömer Osmanoğlu reveals us the emergence and development of the concept of alienation by giving reference to some of the most important thinkers of the contemporary philosophy.

Both Devrim Baran with his research on Dialectic Comprehension and Can Diker with his article discussing the re-construction of non-west in the movie called Mustang have made considerable contributions to the multidisciplinary nature of our journal. Last but not least, Cemile Burcu Kartal gives us a study on one of the milestones of the history of Turkey, the Municipal Elections of 1930 when women used their right to vote for the first time in Turkey. She analyzes the Turkish Women Union's activities in the election and presents us an illuminating work on an aspect of non-governmental pressure groups that we call today as civil society.

I would like to thank Assist. Prof. İbrahim Arslan, PhD., Research Assistant Ali Ekmekçi and Research Assistant Fatma Demirbaş Ünver for their rigorous work in preparation of this issue. We continue to our endeavor to be included in the national indexes for the short-term and in the internationally acclaimed indexes in the midterm. In order to reach this objective, we punctiliously examine the articles sent to our journal and follow the peer review process strictly. I encourage my colleagues and especially young academicians to join us in this endeavor.

Wishes for a joyful reading...

Prof. Mithat Baydur, Ph.D.

Demokratların Dış Politika Gelenekleri Bağlamında Obama'nın Suriye Politikası

The Syrian Policy of Obama in the Context of Foreign Policy Traditions of Democrats

Muhammet Fatih ÖZKAN^(*)

Özet

2010 yılının son aylarında Tunus'ta başlayan Arap Baharı, Ortadoğu'da önemli kırılmalara yol açmıştır. Aradan yaklaşık altı yıl geçmesine rağmen, sürecin etkileri hala devam etmekte, yaşanan gelişmeler karşısında hem büyük güçler hem de bölge ülkeleri net bir tutum takınmakta zorlanmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) de bu aktörlerden biridir. ABD'nin Arap Baharına özellikle de Suriye'deki krize yaklaşımı, bazı çevrelerde hayal kırıklığı yaratmıştır. Nitekim Demokrat Obama yönetiminin ciddi bir insani krizin yaşandığı Suriye'deki sorunla ilgili pasif bir tutum takınması, Washington'da da bazı Cumhuriyetçi isimlerden eleştiri almasına neden olmuştur. Bu durum, Obama'nın Demokrat kimliği ile ABD'nin Suriye politikası arasındaki bağlantının niteliğini araştırmayı gerekli kılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada, ilkeler ve uygulamalar şeklinde ikiye ayrılan Demokrat Parti dış politika gelenekleriyle, ABD'nin Arap Baharı sürecindeki Suriye politikası arasındaki süreklilik ve kopuşa odaklanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Amerika Birleşik Devletleri, Arap Baharı, Demokrat Parti, Dış Politika Gelenekleri, Suriye Krizi.

(*) Araştırma Görevlisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, m.f-ozkan@hotmail.com

Abstract

The Arab Spring, which began in the last months of 2010 in Tunis, led to the significant breakages in the Middle East. Although it has been nearly six years, the impacts of this process is still going on and both great powers and regional countries have been experiencing difficulties in determining a clear approach in the in the face of ongoing developments. The United States of America (US) is also one of these actors. The US's approach towards the Arab Spring, in particular the crisis in Syria, created disappointment in some circles. In Washington, some Republican figures have been criticizing Democrat Obama administration due to its passive approach towards the Syrian humanitarian crisis. This situation requires researching the nature of relation between the Democrat identity of Obama and the US's Syria policy. Thus, this study focuses on the continuity and rupture between the Democratic Party foreign policy traditions, which can be divided into two groups as principles and the implementations, and the US's foreign policy towards Syria in the process of the Arab Spring.

Keywords: *The United States of America, Arab Spring, Democratic Party, Foreign Policy Traditions, Syrian Crisis.*

Giriş

Arap Baharı, 2010 yılının sonlarına doğru, Arap dünyasında baskıcı ve otoriter yönetimlere karşı ortaya çıkan halk hareketlerini tanımlamak amacıyla kullanılan bir kavramdır. Tunus'ta Muhammed Bouzazi'nin kendini yakmasıyla başlayan süreç, Tunus ve Mısır'da ihtilallerle sonuçlanırken, Libya'da rejimi deviren bir iç savaşa yol açmıştır. Bu dönemde Bahreyn, Suriye ve Yemen'de isyanlar çıkmış; İsrail, Cezayir, Irak, Ürdün, Fas ve Umman'da büyük protestolar düzenlenmiş ve Kuveyt, Lübnan, Moritanya, Suudi Arabistan, Sudan ve Batı Sahra'da küçük çapta gösteriler

Demokratların Dış Politika Gelenekleri Bağlamında Obama'nın Suriye Politikası

yapılmıştır.¹ Bu siyasal ve toplumsal dönüşüm süreci “Ortadoğu bölgesinin jeopolitik yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir ve değiştirmeye de devam etmektedir. Bu jeopolitik kırılma nedeniyle bölgesel ve küresel aktörler konumlarını yeniden değerlendirerek politikalarında önemli değişikliklere gitmiştir.”² Bu aktörlerden biri de Barack Obama başkanlığındaki Amerika Birleşik Devletleri’dir.

ABD, hem küresel bir güç olması sebebiyle hem de ciddi ayaklanmaların yaşandığı ülkelerin önemli bir kısmının müttefiki olması sebebiyle bu süreci yönetmekte zorlanmıştır. Göstericilere karşı aşırı şiddet kullanımı ve zaman zaman yaşanan ağır insan hakları ihlalleri, ABD’yi bir şeyler yapmaya zorlarken, bu sorunların yaşandığı müttefik ülkelerde hangi tarafta yer alması gerektiği düşüncesi Amerikalı yöneticilerin zihnini fazlasıyla meşgul etmiştir. Arap Baharı rüzgârının sert estiği ülkelerden biri de Suriye’dir. ABD’nin Şam rejimiyle ilişkilerinin uzun yıllar boyunca sorunlu olması ve rejimin ülkede çıkan ayaklanmaları aşırı şiddete başvurarak bastırmaya çalışması ABD’nin muhalifleri güçlü bir şekilde destekleyeceği algısı oluşturmuştur. Ancak, gelişmeler beklendiği gibi olmamış, ABD Başkanı Obama ve ekibi, Suriye’deki muhalif gruplara belli bir ölçüde yardım etse de, bu destek Esad rejimini devirmeye yetecek boyutta olmamıştır.

Başkan Obama, özellikle bir dış müdahale yoluyla yapılacak rejim değişikliğine hem Esad sonrası ortaya çıkacak yapının belirsizliği hem de Bush döneminde yerleşen “işgalci ülke” algısından uzak durmak için oldukça mesafeli yaklaşmıştır. Fakat Obama’nın bu tutumu Amerikan kamuoyunda eleştiri konusu olmuş ve ABD’nin düşmanı olan bir rejimi devirme konusunda bu kadar çekingen bir tavır takınması rahatsızlık uyandırmıştır. Bunlar arasında ilk dikkat çeken isim, Cumhuriyetçi senatör John McCain

1 Gürkan Doğan ve Bülent Durgun, “Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 1, S: 15, 2012, 61-90, s. 62.

2 Bayram Sinkaya, “Arap Baharı Sürecinde İran’ın Suriye Politikası”, *SETA Analiz*, 2012, S: 53, s. 4.

Muhammet Fatih ÖZKAN

olmuştur.³ McCain'ın Suriye krizinin özellikle ilk dönemlerindeki müdahaleci yaklaşımı, akıllara ülke yönetiminde Cumhuriyetçilerin olması durumunda “acaba ABD daha farklı bir tutum takınabilir miydi?” sorusunu getirmiştir. 2016 Amerikan başkanlık seçimleri sürecinde de Cumhuriyetçi adaylar Suriye konusunda Obama'ya yönelik eleştirilerini ve kendi çözüm önerilerini yüksek sesle dillendirmişlerdir. Örneğin şu an Cumhuriyetçilerin adayı olması kesinleşen Donald J. Trump, ilk adaylık konuşmalarında, Suriye’de Körfez ülkelerinin maddi desteğiyle güvenli bir bölge oluşturulmasına yeşil ışık yakarken, Irak Şam İslam Devleti (IŞİD) ile mücadelede Amerikan askerlerinin içinde olmayacağı ama ABD'nin dışardan destekleyeceği kara birliklerinin kurulması gerektiğini savunmuştur.⁴

Diğer Cumhuriyetçi adaylardan Dr. Ben Carson, Esad'a ve IŞİD'e karşı savaşıyan isyancılara destek verilmesi, Türkiye-Suriye sınırında güvenli ve uçuşa yasak bir bölge kurulması ve Suriyeli mültecileri barındıran sınır ülkelerine ABD tarafından maddi yardımda bulunulması gerekliliğine dikkat çekmiştir. Senatör Marcio Rubio, Cumhuriyetçi adaylar arasındaki en şahin isim olarak ön plana çıkmakta ve başkan seçildiği takdirde Suriye’de uçuşa yasak bölge kurulmasını desteklemekle kalmayıp ABD'nin savaşa kara birlikleri gönderme seçeneğini değerlendirmeye alacağını ifade etmektedir. Senatör Ted Cruz ise, ABD'nin IŞİD'e yönelik saldırıları arttırması, Kürtleri silahlandırması ancak Arap isyancıları silahlandırma çabalarına son vermesi gerektiğini düşünmektedir. Eski Florida Valisi Jeb Bush, Obama yönetiminin IŞİD'le mücadele stratejisini yeterli bulmayarak, bu meseleye yeterli kaynağın ayrılmadığını ve atılan adımların eksik olduğunu ifade

3 “McCain ve Samir Ca'ca'dan Suriye devrimi için güç birliği”, *Yakın Doğu Haber*, 5 Temmuz 2012, Erişim 20 Temmuz 2016, http://ydh.com.tr/HD10375_mccain-ve-semir-cacadan-suriye-devrimi-icin-guc-birligi.html; Erman Yüksel, “‘Politikasızlığın’ kurbanı politikacılar”, *Al Jazeera Türk*, 26 Kasım 2014, Erişim 20 Temmuz 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/politikasizligin-kurbani-politikacilar>

4 Laura Rozen, “ABD başkanlık yarışı: Suriye konusunda hangi aday ne diyor?”, *Al Monitor*, 11 Aralık 2015, Erişim 22 Temmuz 2016, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/12/president-2015-syria-refugees-trump-carson-isis-clinton.html>

etmiştir. Bush, çözüm olarak da Suriyelileri rejim ve IŞİD'den koruyacak çok sayıda güvenli bölgenin ve uçuşa yasak bir bölgenin kurulmasıyla, IŞİD'le mücadele eden ılımlı isyancılara eğitim ve desteğin artırılmasını göstermektedir.⁵ Cumhuriyetçi adayların bu açıklamaları, Obama'nın Demokrat kimliğiyle Suriye politikası arasında bir bağlantı olup olmadığı meselesini sorgulamayı gerekli kılmıştır.

Aslına bakılırsa, ABD siyasi yaşamının girift yapısı özellikle dış politika konusunda partilerin tam olarak nerede konuşlandıklarını anlamayı zorlaştırmaktadır. Siyasal yelpazenin farklı uçlarının hangi konularda uzlaşmaya yakın oldukları, hangi konularda sürtüşme içinde oldukları veya bu yaklaşımlarının siyasi tercihlerine yansıyor yansımadağı karmaşık bir konudur. ABD'ye bakıldığında görülen tablo, dış politikada yaşanan fikir ayrılıklarının daha çok Cumhuriyetçilerle Demokratlar yerine liberallerle muhafazakârlar arasında cereyan ettiği yönündedir. Böyle bir durum karşısında, sözgelimi liberal bir Cumhuriyetçiden veya muhafazakâr bir Demokratın varlığından rahatlıkla bahsedilebilir. İki farklı görüş arasındaki bu geçişlilik sebebiyle Cumhuriyetçi Parti'yi sağ muhafazakârlıkla, Demokrat Parti'yi ise Amerikan soluyla doğrudan özdeşleştirmek zorlaşmaktadır.⁶ Yine de iki partiyi belli noktalarda birbirinden ayıran birtakım karakteristik özelliklerden söz edilebilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada, Demokratların dış politika gelenekleriyle Obama başkanlığındaki ABD'nin Suriye krizi özelindeki uygulamaları arasındaki ilişkinin niteliği ele alınacaktır.

Çalışmada ilk olarak Amerikan dış politikasında Demokrat Parti gelenekleri, ilkelere ve uygulamalar şeklinde iki ayrı alt başlıkta incelenmektedir. Burada Demokratların dış politika ilkeleri, Cumhuriyetçilerin dış politika ilkeleriyle karşılaştırmalı bir biçimde ele alınmakta ve iki farklı yaklaşımın

⁵ A.g.y.

⁶ Ahmet K. Han, "Taraflı Olmayan Savaş Yeni Muhafazakâr Komplo (?) ve Bush Doktrini", *ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya* içinde, der. Toktamış Ateş, (Ankara: Ümit Yayıncılık 2004), s. 129.

Muhammet Fatih ÖZKAN

arasındaki farklar ön plana çıkarılmaktadır. Bu bölümde diğer yandan, Demokratların Woodrow Wilson'dan itibaren dış politika uygulamalarına odaklanılmakta ve Demokrat Parti dış politika geleneklerinin pratikteki yansımaları gösterilmektedir. Çalışmanın diğer kısmında ise, ilk olarak ABD'nin genel olarak Demokrat başkanlar dönemindeki Ortadoğu politikalarına ve Arap Baharı genelindeki tutumuna değinilmektedir. Son olarak da, Obama başkanlığındaki ABD'nin Suriye'de yaşanan sorunlara gösterdiği tepkiler ve bu sorunları çözmek için kullandığı yöntemler üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise, Demokrat Parti dış politika gelenekleriyle Obama'nın Suriye krizi karşısında benimsediği politikalar arasındaki süreklilik ve kopuş meselesi tartışılmaktadır.

Amerikan Dış Politikasında Demokrat Parti Gelenekleri: İlkeler

ABD'de Demokratlar, daha çok entelektüel ve liberal sol, sendikalar, Yahudiler, Katolikler, Siyahlar ve Hispanikler'den oluşan azınlıklardan oy almaktadır. Cumhuriyetçiler ise, Hristiyan ve muhafazakâr sağ seçmenleri bünyesinde toplarken ülkenin güneyinde ve batısında popülist yaklaşımlarıyla bilinir. Demokrat Parti'den seçilen başkanlar genelde liberal enternasyonalizmi savunurken, Cumhuriyetçi Parti başkanları ülkelerinin dinsel bir misyonu olduğunu ve manici (ikili) bir vizyonu olduğunu düşünürler.⁷ Hem toplumun dindar yapısı hem de bu misyoncu düşünce Cumhuriyetçi başkanların dini referansları kullanmasına neden olmuştur. Örneğin Ronald Reagan aziz Matthieu'yu anar ve ABD'yi "tepede parlayan bir kente" benzetirken Baba Bush, ABD'nin Soğuk Savaş'ı Tanrı'nın yardımı olmaksızın kazanamayacağını ifade etmiştir. George W. Bush ise, dış politika uygulamalarını meşrulaştırmak için "terörizme karşı haclı seferi" tabirinde olduğu gibi dini bir terminoloji kullanmış ve bir nevi "ilahî yasa milliyetçiliği"ni körüklemiştir.⁸

7 Maxim Lefebvre, *Amerikan Dış Politikası*, çev. İsmail Yerguz, (İstanbul: İletişim Yayınları 2005), s. 78.

8 *A.g.e.*, s. 72.

Demokratların Dış Politika Gelenekleri Bağlamında Obama'nın Suriye Politikası

Demokratların dış politika anlayışlarına geçmeden önce şu tespiti yapmak gerekir: Bir siyasi partinin dış politikası genellikle iç politika yaklaşımlarıyla benzer çağrışımlara sahiptir. Mesela Demokrat Parti, bireyler arasında herhangi bir ayrıcalık bulunmasına karşıdır ve tüm vatandaşların ortak bir paydada buluşması gerektiğini düşünür. Ayrıca ekonomik anlamda bir başarıdan söz edilebilmesi için birkaç kişinin zenginliğinden değil, tüm yurttaşların refaha kavuşmuş olması gerekmektedir. Demokrat Parti, dış politikada da ülkeler arasındaki ayrıcalıklı pozisyonlara karşıdır ve karşılıklı refah için yapılacak bir işbirliğini desteklemektedir. Cumhuriyetçi Parti ise, ulusal zenginlik için bazılarını birtakım imtiyazlar sağlanması gerektiğini savunur. Zira bu imtiyazlı kişilerin kendi zenginliklerini kitlelere yayacağını varsaymaktadır. İç politikadaki bu yaklaşım farkı, dış politika meselelerine de aksetmektedir. Mesela Demokratlar, uluslararası problemlerin insani ve ahlaki boyutlarına da eğilebilirken, Cumhuriyetçiler işin maddi yönüyle daha çok alakadar olmaktadır. Ayrıca Cumhuriyetçiler, ülkeler arasındaki farkların da üzerinde durmaktadır.⁹

Demokratlar ve Cumhuriyetçiler arasındaki temel farklardan biri de Amerikan dış politikası hedefleriyle ilgilidir. Demokratlar, insani ve ekonomik hedeflere ağırlık verirken Cumhuriyetçiler daha çok ülkenin fiziki güvenliğiyle doğrudan bağlantılı olanların üzerinde durmaktadır. Dış politika hedefleri arasında farklılık olunca bunları gerçekleştirmek için kullanılması gerektiği düşünülen araçlar da farklılaşmaktadır. Demokratlar, bu konuda öncelikli tercihi diplomasiden yana kullanırken Cumhuriyetçiler, askeri gücün önemine dikkat çekmektedir. Fakat çoğunlukla iki taraf da diplomasi ve askeri güç arasında bir dengenin sağlanması gerektiğini kabul eder.¹⁰ Bazıları da Demokratların daha az milliyetçi olduğunu, ABD'ye duygusal olarak daha az bağlı olduğunu bu yüzden ülkelerinin bazı dış politika hamlelerine şüpheyle yaklaştıklarını iddia etmektedir.

9 Norman H. Davis, "American Foreign Policy: A Democratic View", *Foreign Affairs*, 1924, V. 3, No. 1, 22-34, p. 22.

10 Philip A. Klinkner, "Mr. Bush's War: Foreign Policy in 2004 Election", *Presidential Studies Quarterly* 36, 2006, Accessed 12 July 2016, p. 291-292, doi: 10.1111/j.1741-5705.2006.00303.x

Muhammet Fatih ÖZKAN

Buna karşılık Cumhuriyetçiler ise, refleksif olarak daha vatansever ve “doğrusuyla yanlışıyla benim ülkem” diyebilecek nitelikte insanlardır ve bu durum onların Amerikan dış politikasını gururla savunabilmelerini sağlamaktadır.¹¹

Cumhuriyetçiler, Demokratların da benimsediğini düşündükleri ve ABD’nin uluslararası barış ve refaha ne katkıda bulunacak ne de ondan faydalanacak durumunun olmadığı şeklinde bir düşünceyi esas alan “America First” hareketinin tehlikesine dikkat çekmiştir. Bu hareket, ABD’nin dünya lideri olmasından çok bir gözlemci olması gerektiğini düşündüğü için, bu yaklaşımın dar ufuklu korkuları manipüle ettiği ve insan ufkunu genişletmediği vurgulanmıştır. Cumhuriyetçilere göre, Amerikan Kongresi’nde faaliyet gösteren, genellikle Demokratlardan oluşan önemli bir ekip, kapı kapı dolaşmaya devam ederek ilerici dış politika ilkelerinden vazgeçmek anlamına gelen korumacı bir izolasyon politikasının öneminden bahsetmeye çalışmaktadır.¹² Fakat Demokratlara yönelik yapılan bu eleştirileri her yönüyle doğru kabul etmek ve tüm Demokratların “America First” gibi bir yaklaşımı benimsediğini düşünmek yanıltıcı olacaktır. Zira birazdan değinilecek olan Demokrat başkan Woodrow Wilson dönemi politikalarının hiç de bu yönde olmadığı görülecektir.

I. Dünya Savaşı sonrasında dış politika yaklaşımlarını daha net çizgilerle ortaya koyan Demokrat Parti yöneticileri, savaşın siyasi hırslar kadar ekonomik çıkar rekabetinden kaynaklandığına inanmış ve siyasi çözümler olmadan barış ortamını sağlayacak ekonomik iyileşmenin olmayacağını savunmuştur. Siyasi ve ekonomik meselelerle ilgili diğer ülkelerle yapılacak bir işbirliği, dünya barışını tehdit eden sürtüşmelerin azalmasına neden olacaktır. Demokratlar, savaş sonrasında ABD’nin Wilson liderliği altında “ahlaki prestij”lerini yeniden kazanmaları ve elde tutmaları halinde, onurlu bir şekilde -dünyanın en güçlü uluslarından biri olmanın vermiş

¹¹ *A.g.m.*, s. 293.

¹² James A. Leach, “A Republican Looks At Foreign Policy”, *Foreign Affairs*, 1992, V. 71, No. 3, 17-31, p. 18.

olduğu- birtakım evrensel yükümlülükleri üstleneceğini düşünmüştür. Burada dikkat edilmesi gereken husus, ABD'nin kibirli bir tavır takınarak ve kendini diğer ülkelerden farklı bir pozisyona yerleştirerek onların çektiği sıkıntıları görmezden gelmemesi gerektiğidir. ABD'nin bu anlamda hem kendisi hem tüm insanlık için en basit görevi, savaşı yasadışı kılacak olan samimi işbirliği çabalarına destek vermektir. ABD uluslararası sorunların görüşüldüğü konferansların gayrı-resmi bir gözlemcisi statüsüne asla razı olmamalıdır. Böyle bir tablo, ülke içindeki az sayıda insanı eğlendirse de ABD'yi ülke dışında gülünç duruma düşürecektir.¹³

Demokrat Parti'nin Dış Politika Gelenekleri: Uygulamada Demokrat Başkanlar

I. Dünya Savaşı'ndan itibaren başlanılacak olursa, ülkenin başında Demokrat bir başkan olan Wilson'un olduğu ABD, savaşa ekonomik sebeplerin yanında, dünya siyasetinde hâkim bir güç olma adına girdiği söylenebilir. Wilson, savaş sonrasında oluşacak yeni düzenin ABD'nin çezeceği çerçeve doğrultusunda şekillenmesi taraftarı olmuştur. Wilson, Avrupa diplomasisinin başarısızlığı ve güç politikasının söz konusu savaşa neden olduğunu düşünmekte ve ABD'nin önderlik edeceği bir uluslararası örgütün barışı koruyacağını savunmaktadır. Tüm bunların gerçekleşebilmesi için ABD'nin savaşa katılarak belirleyici bir rol üstlenmesi gerekmektedir. 1917'de ABD'nin katılımı için uygun ortam oluşmuş, yaklaşık bir buçuk sene içinde ABD'nin desteğiyle Almanya mağlup edilmiştir. Şimdi sıra yeni düzeni oluşturmaktır. Bunun adımları henüz savaş bitmeden Wilson tarafından atılmış ve 8 Ocak 1918'de ABD Kongresi'ne sunulan "14 Nokta" başlığı altında belirlenmiştir. Burada, denizlerin açıklığı, gizli antlaşmaların yasaklanması, silahsızlanma ve ulusların kendi kaderini tayin hakkının sağlanması gibi ilkeler ön plana çıkmıştır. Ayrıca devletlerin aralarındaki sorunları tartışarak çözebilecekleri bir uluslararası platform olan Milletler Cemiyeti'nin kurulması öngörülmüştür.¹⁴

13 Norman H. Davis, *a.g.m.*, s. 31.

14 Burak Gülboy, "Pax Britannica'dan Pax Americana'ya", *ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya* içinde, der. Toktamış Ateş, (Ankara: Ümit Yayıncılık 2004), 64-112, ss. 104-105.

Muhammet Fatih ÖZKAN

Milletler Cemiyeti'nin kurulmasının en önemli gerekçelerinden biri de kolektif güvenliği sağlamak ve diplomatik süreçlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini olanaklı hale getirmektir. Nitekim eğer bir Amerikan siyasi partisi, tarihsel olarak kolektif güvenlik ve çok taraflı diplomasi gibi kavramlarla tanımlanacak olursa, bu Demokrat Parti'dir. Kolektif güvenlik Wilson'un parolasıdır. Zira bu konuda yapılan eleştirilere kendisini siper etmiştir. 20. yüzyılın en önemli Amerikan başkanlarından biri olan Demokrat Franklin Roosevelt de kolektif güvenlik ilkelerinin, (İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile birlikte ilan ettikleri ve tüm ulusların kendi sınırları içinde güvenle yaşayacağı bir barış ortamının sağlanması için gerekli çabanın gösterileceği sözü verilen) Atlantik Şartı'nda yer alması için ısrarcı olmuştur.¹⁵

İdealizmin babası olarak görülen Wilson, Kant'ın yaklaşımlarından yola çıkarak uluslararası toplumun her ulusal toplum gibi hukuk ve adaletle yönetilebilir olduğuna ve demokrasinin yaygınlık kazanması halinde bu hedefe daha kolay ulaşılabileceğine inanmıştır.¹⁶ Ekonomik açıdan güçlenerek reelpolitikçi bir dünya siyaseti izleyen ABD'nin çıkarlarından ziyade sorumlulukları olduğu vurgusu, Amerikan dış politik kültürünün klişelerinden biri haline gelmiştir.¹⁷ ABD'nin Demokrat Partili başkanları da bu sorumluluk yaklaşımını Wilsoncu değerlere referans vererek geliştirmişlerdir. Maxim Lefebvre'nin belirttiğine göre, Franklin Roosevelt, II. Dünya Savaşı sırasında ülkesinin vaatlerini özgürlüğü koruma ve barbarlığa karşı bir mücadele olarak sıralamıştır. Truman da Sovyet destekli oluşturulan baskı ortamına karşı özgürlüğü ön plana çıkararak Soğuk Savaş'ı başlatmıştır. Kennedy komünizme karşı mücadele adına ülkesinin Vietnam'daki askeri varlığını artırırken, Clinton yönetimi insan haklarını savunma ve bir insanlık dramını engellemek için Kosova'ya müdahale sürecinin öncüsü olmuştur.¹⁸

15 James A. Leach, *a.g.m.*, s. 27.

16 Maxim Lefebvre, *a.g.e.*, ss. 73-74.

17 Gültekin Sümer, "Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü", *Uluslararası İlişkiler*, C: 5, S: 19, 119-144, ss. 129-132.

18 Maxim Lefebvre, *a.g.e.*, s. 74.

Demokratların Dış Politika Gelenekleri Bağlamında Obama'nın Suriye Politikası

Özellikle Kosova'daki sürecin gelişimi oldukça dikkat çekici olmuştur. Burada yaşanan olaylarda Sırpların etnik temizlik boyutuna varan saldırıları yoğunlaşınca Birleşmiş Milletler (BM) meseleye müdahil olmuş fakat Rusya ve Çin vetoları yüzünden Güvenlik Konseyi karar alamamıştır. Bu durum üzerine harekete geçen Clinton yönetimi, NATO çatısı altında “insani müdahale doktrini”ni hayata geçirmiştir. Bu bağlamda Sırbistan'ın saldırılarını durdurmak için Kosova içinde bulunan Sırp kuvvetlerini havadan bombalanmıştır. Ancak ABD'nin BM'yi es geçerek böyle bir adım atması başta dönemin BM genel sekreteri olmak üzere farklı kesimlerden tepki çekmiştir. Demokratların ülke yönetiminde olduğu ABD ise, bu şekilde gerekirse tek taraflı güç kullanabileceği mesajını vermiştir. Sırp kuvvetlerine yönelik bu müdahale, NATO'nun bir savunma örgütünden ziyade bir saldırı örgütüne dönüştüğü ve ABD tarafından rahatlıkla kullanılabilirdiği tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.¹⁹

Demokratlar, hem Clinton'ın Somali, Bosna ve Kosova meselelerinde gösterdiği müdahaleci tavır dolayısıyla hem de ABD'nin 11 Eylül sonrası Cumhuriyetçi Başkan George W. Bush liderliğinde Afganistan ve Irak'a yaptığı askeri müdahaleler sonrasında, Cumhuriyetçilerle farklı bir düzlemde karşı karşıya gelmiştir. Clinton yönetiminin uygulamalarından dolayı yıllarca Cumhuriyetçiler, askeri olmaktan çok siyasi ve insani hedefler içeren ABD'nin tek taraflı müdahaleci yaklaşımlarına kuşkuyla yaklaşmışlardır. Mesela, birçok Cumhuriyetçi, Başkan Clinton'ı Bosna ve Kosova'da katliamları önlemek ve barış ortamını sağlamak için başvurduğu askeri güç kullanma seçeneğini eleştirmiştir. Diğer yandan birçok demokrat, Clinton döneminde, komşularına zarar veren veya sistematik şekilde insan haklarını ihlal eden rejimlere yönelik uygulamaya konan “liberal müdahalecilik” doktrinini benimsemiş görünmektedir. Bu yeni durum, parti geleneklerine bağlılığın zayıfladığını ve her iki parti taraftarlarında birbirine benzeyen veya kendi içinde farklılaşan fikirler gelişebileceğini göstermektedir.²⁰

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:3

19 Hasan Köni, *Amerika'nın Uluslararası Politikası*, (İstanbul: Ekim Yayınları 2007), ss. 93-95.
20 Philip A. Klinkner, *a.g.m.*, p. 291.

Muhammet Fatih ÖZKAN

Bu nedenle dış politikada iki partiyi kesin çizgilerle ayırmak oldukça güçtür. Diğer taraftan başkanların icraatları çoğu zaman karşı tarafın egemen olduğu Kongre tarafından denetlenir. Ayrıca Washington’da dış politika yapım süreçlerinde birçok aktör devreye girer ve bürokratik rekabet, iktidar hırsı ve çıkar çatışmaları alınan kararlara yön verir.²¹ Son döneme gelindiğinde ise, Obama’nın Suriye krizi bağlamında ABD’nin Demokrat başkanlarının genel dış politika yaklaşımlarından belli noktalarda kopuş yaşadığı görülür. Söz konusu başkanların Ortadoğu politikalarıyla Obama’nın genel olarak Ortadoğu özel olarak Suriye’de takındığı tavır arasında ise birtakım benzerlikler bulunmaktadır. Bu sebeple II. Dünya Savaşı’ndan bugüne, başkanlık dönemi çok kısa süren John Kennedy dışındaki Demokrat Partili Amerikan başkanlarının Ortadoğu politikasına kısaca göz atmak yararlı olacaktır.

Demokrat Başkanların Ortadoğu Politikası ve Arap Baharı

ABD’nin Ortadoğu ilgisi, 1920’li yıllarda petrolün öneminin daha iyi anlaşılması ve buna paralel olarak Amerikan petrol şirketlerinin bölgedeki petrol ayrıcalıklarından pay kapma yarışına dâhil olmalarıyla beraber başlamıştır.²² Ancak, ABD’nin Ortadoğu politikası II. Dünya Savaşı sonrasında, Stalin’in birliklerini İran’dan çekme noktasında belirsiz bir yaklaşım benimsemesiyle farklı bir boyuta taşınmıştır. Bu olay ABD’yi Ortadoğu’da bir Sovyet tehdidi bulunduğu inandırmış, buna karşı bir hamle olarak da başkan Truman hem İran’la hem de Türkiye ile ilişkileri geliştirmenin yollarını aramaya başlamıştır. (Truman Doktrini de bu yönde atılmış en önemli adımdır.) Truman’ın Ortadoğu politikasındaki diğer önemli adımları da 1947’deki BM Filistin taksim planında İsrailin yanında durmak ve 14 Mayıs 1948’de kuruluş ilanından 11 dakika sonra İsrail Devleti’ni tanımak olmuştur.²³

21 Maxim Lefebvre, *a.g.e.*, s. 78.

22 Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, (İstanbul: Alfa Yayınları 2007), s. 203.

23 Pierre Tristam, “The U.S. and the Middle East Since 1945: A Guide to Mideast Policy from Harry Truman to George W. Bush”, *About.com*, 26 December 2015, Accessed 10 July 2016, <http://middleeast.about.com/od/usmideastpolicy/a/me070909b.htm>

Demokratların Dış Politika Gelenekleri Bağlamında Obama'nın Suriye Politikası

Kennedy suikastı sonrası 1963'te ABD başkanlık koltuğuna oturan Johnson, öncelikle Vietnam meselesine eğilmiş ancak 1967'deki 6 Gün Savaşı'yla tekrar Ortadoğu'ya odaklanmak durumunda kalmıştır. Mısır, Suriye ve Ürdün'ün hamlesinden önce saldırıya geçen İsrail, Gazze Şeridi, Sina Yarımadası, Batı Şeria ve Golan tepelerini ele geçirmiştir. Söz konusu ülkelerin müttefiki konumunda olan SSCB'nin, İsrail'in daha da ileri gitme tehdidine karşılık, bu ülkeye saldırı başlatacağına dair verdiği gözdağı, ABD'yi harekete geçirmiştir. Altıncı filoyu alarm durumuna geçiren Johnson, yaptığı baskıyla İsrail'i 10 Haziran 1967'de ateşkes antlaşmasını imzalamaya ikna etmiştir.²⁴ Bir diğer Demokrat başkan olan Jimmy Carter'ın başkanlığı ise; Ortadoğu politikası açısından hem bir zafer hem de bir hüsrani aynı anda bünyesinde barındırmaktadır. 1978 Camp David Sözleşmesi sonucu 1979'da Mısır ve İsrail arasında imzalanan barış antlaşmasında Başkan Carter, arabulucu rolüne soyunmuş ve kendi açısından diplomatik bir zafer kazanmıştır. Carter'ın belki de başkanlığı kaybetmesine yol açan sorun ise 1979'daki İran İslam Devriminden sonra bu ülkeyle yaşanan rehine krizi olmuştur.²⁵

Clinton döneminde ise ABD, çifte kuşatma politikasıyla bölgedeki hedeflerini tehdit ettiğini düşündüğü İran ve Irak'ı karşısına almıştır. ABD, Irak'ı BM şemsiyesi altında bir takım yaptırımlara maruz bırakıp egemenlik haklarını zedeleyici adımlar atarken, İran'a dönük bu tür hamleleri kendi inisiyatifiyle hayata geçirmiştir. Ancak Irak'a yönelik yaptırımlar zamanla desteğini yitirirken, İran'la ilgili yaptırımlar zaten uluslararası destek görmemiştir.²⁶ Clinton, aynı zamanda kayda değer bir netice alınamayan Ortadoğu barış sürecine de yoğun emek harcamıştır.

Barack Obama, Clinton sonrası seçilen ve Cumhuriyetçi bir başkan olan Bush'un ardından 2009 yılında hem iç hem dış politikada “değişim” vaadiyle iktidara gelmiştir. Tüm dünyada özellikle İslam dünyasında oluşan negatif Amerikan algısını değiştirmeyi istemiş, konuşmalarında “yeni bir

24 A.g.y.

25 A.g.y.

26 Meliha Benli Altunışık, “Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken”, *Ortadoğu Etütleri*, 2009, C:1, S:1, 69-81, ss. 72-74.

Muhammet Fatih ÖZKAN

başlangıç” çağrısı yapmıştır. Obama Irak’ta Amerikan askeri varlığını asgari seviyeye indirirken, önceki dönemin samimiyeti sorgulanmaya açık demokrasi söylemini bir kenara bırakmıştır. İran ve Suriye’ye de diyalog kanallarının açılabilceği mesajını veren Obama, İran’ın nükleer faaliyetlerinden Suriye’nin de Hizbullah ve HAMAS’la olan ilişkilerinden dolayı ilk döneminde bu konularda fazla ilerleme kaydedememiştir. Obama başkanlığı boyunca İsrail’in yeni yerleşim kurma politikasına engel olamayınca, yeniden canlanmasına çok önem verdiği Ortadoğu barış sürecinin tıkanmasının da önüne geçememiştir. Türkiye ile Bush döneminde pek de sağlıklı gelişmeyen ilişkiler, Obama döneminde gelişme gösterdiyse de Türkiye ve İsrail gibi iki müttefikin ilişkilerinin bozulması, ABD için rahatsız edici bir durum ortaya çıkarmıştır.²⁷

Arap Baharı sürecine gelindiğinde ABD, genel olarak halk hareketlerini desteklemiş fakat Bahreyn konusunda olduğu gibi Suudi Arabistan’la ilişkilerini bozmamak adına farklı bir yaklaşım benimsemekten de kaçınmamıştır. Libya’da ortaya çıkan askeri müdahale ihtimalinde ise Obama, eski dönemle arasındaki farkı göstermek ve ülkenin çıkarları için zor kullandığı bir görüntü vermeme amacıyla operasyonu arkadan destekleme yoluna gitmiştir (geriden liderlik). Obama yönetimi, bu süreçte uluslararası koalisyonlarla birlikte çalışarak alınan müdahale kararının siyasi ve ekonomik maliyetin bölge ülkeleri ve ABD müttefikleri tarafından paylaşıldığı bir tablo oluşturmuştur. Pasif kalma suçlaması Obama ve ekibine yönelik en önemli eleştirilerin başında gelirken, bu dönemde Obama Ortadoğu’da yeni bir işgal algısı oluşturmaktan kaçınmıştır. Özellikle ABD’deki Neo-Con dış politika uzmanları “geriden liderlik” kavramından rahatsızlıklarını dile getirmiş ve ABD’nin lider olmama gibi bir lüksü olmadığını vurgulamışlardır. Cumhuriyetçi çevrelerden özellikle dönemin başkan adayı Mitt Romney’den Libya bağlantılı gelen eleştirilerden biri de 2012’nin sonlarına doğru Libya’da ABD büyükelçisinin öldürülmesi esnasında Obama’nın süreci iyi yönetemediği şeklinde olmuştur.²⁸

27 Ömer Taşpınar, “Obama, Yeni Ortadoğu ve Türkiye”, *Görüş Dergisi*, 2011, S: 69, 10-15, ss. 10-11
28 Erol A. Cebeci vd. , “Başkanlık Seçimleri Sonrasında ABD’nin Ortadoğu Politikası”, *SETA Analiz*, 2012, S: 54, ss. 5-7.

Diğer yandan Obama yönetimi, genel olarak Arap Baharı, özelde Mısır'daki gelişmelerle ilgili benimsediği tutum nedeniyle bu süreçte çift yönlü bir eleştiriye maruz kalmıştır. İlk olarak, Kahire'de ayaklanan protestocuları desteklemekte gösterdiği kararsızlık eleştiri konusu olmuştur. Daha sonra yönetim, mesajlarını sertleştirip, değerli bir müttefikini kaybetme pahasına kendisini “tarihin doğru tarafına” yerleştirince özellikle Cumhuriyetçi çevrelerden tepki görmüştür. Aralarında Cumhuriyetçi Parti'nin o dönemdeki başkan aday adaylarının da olduğu bu kesimler, Obama yönetimini, seküler hükümetler yerine İslamcılar iktidara taşıyacak Arap Baharına destek vermekle itham ederek ağır bir dille eleştirmişlerdir.²⁹ Bu süreçte, Washington'u asıl zorlayan unsur ise Arap Baharı rüzgârının estiği ülkelerde sivil hareketlere şiddet kullanma şeklinde yapılan müdahalelerin, Amerikalı politikacılar üzerinde “bir şey yapmaları” konusunda oluşturduğu baskıdır.³⁰ Bunların başında da Suriye'de yaşanan kriz gelmektedir.

Suriye Krizinde Amerikan Dış Politikası

Suriye'de beşinci yılını geride bırakan kriz karşısında bugün ABD'de “en az müdahalenin en iyi çözüm olduğuna inanmış” ve bunu “eski hatalardan alınan bir ders” olarak gören bir yönetimin varlığı söz konusudur. Obama ve ekibi bu tutumu, bazen riskli bir adım olduğunu ifade ederek, bazen de olası bir müdahalenin kamuoyundaki düşük desteğine ve muhtemel yüksek ekonomik maliyetine atıfta bulunarak haklı göstermeye çalışmaktadır. Başkanlık seçimlerini ikinci defa kazanarak iç politik hesapları kısmen aşmış olduğu düşünülen Obama'nın uzun bir süre bu tür sorunlara işaret etmesi ABD'den ciddi bir adım atmasını bekleyen uluslararası kamuoyunu pek tatmin etmemiştir. Bu süreçte ABD'nin dünya kamuoyuna kendi

29 Maria Do C. De P. F. Pinto, “Mapping the Obama administration's response to the Arab Spring”, *Revista Brasileira de Política Internacional* 55, 2012, p. 110, Accessed 13 July 2016, doi: <http://dx.doi.org/10.1590/S0034-73292012000200007>.

30 Pierre M. Atlas, “U.S. Foreign Policy and the Arab Spring: Balancing Values and Interests”, *Digest of Middle East Studies* 21, 2012, p. 354, Accessed 11 July 2016, doi: 10.1111/j.1949-3606.2012.00158.x.

Muhammet Fatih ÖZKAN

yokluğunu hissettirmek ve krizin daha da derinleşmesini bekleyerek rejime destek veren güçlerin meşruiyetinin sorgulanmasına yol açmak gibi hedefleri olduğu dahi iddia edilebilmektedir.³¹

Suriye krizinin ilk günlerinde muhaliflerin yardım taleplerinde kayda değer farklılıklar vardır. Bazıları silah desteği, bazıları uluslararası destek, bazıları da dış askeri müdahale talep etmişlerdir. ABD ise ilk ikisinden ziyade üçüncü talebe yoğunlaşmış “askeri müdahale masada değil” şeklinde bir yaklaşım geliştirmiştir.³² Diğer yandan, ABD’nin Suriyeli muhaliflerin bir kısmına istihbarat paylaşımı, siyasi koordinasyon ve hafif silah desteği verdiği bilinmektedir.³³ Ancak bu çabaların rejimin devrilmesi için yeterli olmadığını bilen Obama yönetimine yakın analistler, Suriye’de korunması gereken “hayati” Amerikan çıkarı olmadığını savunmakta ve el-Kaide’nin yükselişi, kimyasal silahların kullanılması ve yayılması, Ürdün, Lübnan ve İsrail’in sınır güvenliği gibi konulara ağırlık vermiştir. Ortadoğu barışı ve Suriye meselesinde daha etkin bir rol üstlenmek isteyen John Kerry’nin Obama’nın ikinci döneminde dışişleri bakanı olması da köklü bir değişikliğe yol açmamıştır. Obama yönetimi için Suriye’de rejimin devrilerek yeni bir düzen kurulmasından ziyade krizin yönetilmesi ve bölgesel etkilerinin sınırlandırılması öncelik arz etmiştir.³⁴ Yine de Obama, Esad’ın görevini bırakması için çağrıda bulunmuş ve Suriye’de kimyasal silahlara başvurulması durumunda ABD’nin güç kullanmaktan çekinmeyeceğini belirtmiştir.³⁵ Bunun yanı sıra rejim karşıtı muhalif yapılanmalarla dirsek temasını sürdürmeye devam etmiştir.

Suriye’de Esad rejimine muhalif ilk siyasi oluşum, İstanbul’da kurulan Suriye Ulusal Konseyi (SUK) isimli çatı örgüttür. SUK, uzun

31 Kılıç Buğra Kanat, “Bir Süper Gücün Suriye ile İmtihani”, *Sabah*, 11 Mayıs 2013.

32 Ufuk Ulutaş, “ABD’nin Suriye Karnesi” *Sabah*, 16 Şubat 2013.

33 Steve Clemons, “The Middle East and North Africa”, in *The Next Chapter: President Obama’s Second-Term Foreign Policy*, ed. Xenia Dormandy, (London: Chatham House 2013), p. 44.

34 Kadir Üstün, “İsrail’in Özrü ve Amerika’nın Suriye Politikası”, *Star*, 13 Nisan 2013.

35 Paul Williams, “President Obama’s Approach to the Middle East and North Africa: Strategic Absence”, *Case Western International Journal of Law*, Vol. 3, No. 1, 82-101, p. 92-93

Demokratların Dış Politika Gelenekleri Bağlamında Obama'nın Suriye Politikası

süre ülkedeki muhalifleri temsil etme, onlar üzerinde etkin olma ve kendi içinde rekabeti aşma gibi sorunlarla karşılaşmıştır. Bunun üzerine, ABD'nin desteğiyle Katar'da Suriye Ulusal Koalisyonu adlı yeni bir siyasi muhalif yapı ortaya çıkmıştır. Fakat bu oluşum da SUK'un yaşadığı benzer problemlerle karşılaşmıştır. Nitekim Koalisyon, Suriye halkına liderlik edebilecek kapasiteye ulaşamamış ve sahada mücadele veren silahlı gruplara söz geçirmekte zorlanmıştır. Antalya'da kurulan ve askeri muhalefeti aynı çatı altında buluşturmak isteyen Yüksek Askeri Konsey de, bu hedefine ulaşamamıştır. Bu sebeple muhalifler, Esad rejimine alternatif oluşturabilecek düzenli bir siyasi ve askeri örgütlenmeyi hayata geçirememiş, ABD de etkili bir yardım konusunda bu dağınıklığı bahane ederek ayak direktmeye devam etmiştir.³⁶

Muhaliflerin taleplerini karşılıksız bırakması, ABD'nin biri stratejik önceliklerine diğeri de Suriye devriminin tabiatına yönelik olmak üzere, iki ana sebebe dayanmıştır. İkincisiyle başlanılacak olursa, Suriye devriminin birkaç yıl içinde geldiği noktada ABD'nin Suriye'deki insani dramdan çok (daha IŞİD de dikkatleri üzerine çekmemişken) Nusra Cephesi'ne ve diğer İslami örgütlere odaklandığı görülmüştür. ABD, uluslararası toplumun Özgür Suriye Ordusu'na destek vermediği için diğer alternatif oluşumların bu denli güçlendiğini görmezden gelerek, yapılan sınırlı yardımları, bu aşırı grupların eline geçme endişesiyle arttırmaktan çekinmiştir. Diğer yandan Esad rejimi sonrası oluşacak Suriye yönetiminin yapısı ve niteliği, ABD için önemini korumuş ve Washington yönetimi atacağı adımın ne gibi bir sonuç doğuracağını görmek istemiştir. Dolayısıyla, o süreçte muhaliflerin ABD'ye duyduğu ihtiyacı derinleştirerek, muhalifleri ABD'nin önceliklerine paralel bir çizgiye çekmek istemiş olabileceği de söylenebilir.³⁷

Meselenin stratejik yönüne bakıldığında Obama yönetiminin, hegemonik arzular taşıdığını düşündüğü Çin'in etkisini sınırlandırmak için

36 Oytun Orhan, "ABD Suriye Konusunda Neyi Bekliyor", *Ortaoğu Analiz*, 2013, C:5, S: 53, 87-93, s. 91.

37 Ufuk Ulutaş, *a.g.y.*

Muhammet Fatih ÖZKAN

Kasım 2011’de “Asya Pivot” stratejisini duyurduğu görülür. Bu yaklaşım, ABD’nin dış politikada dikkatini ve kaynaklarını daha ziyade Asya-Pasifik bölgesine kaydıracağı anlamını taşımaktadır.³⁸ Ortadoğu boyutunda İran’la yürütülen nükleer müzakereler, Avrupa boyutunda ise serbest ticaret ve yatırım anlaşması Obama’nın öncelikleri arasında yer almıştır. Bunlara ek olarak, başkanlığının ilk döneminden itibaren ekonomik kaynaklarını ve siyasi sermayesini iç sorunlar için kullanmak isteyen Obama, yapılan araştırmaları da dikkate alarak ülke kamuoyunun Suriye’deki çatışmalardan uzak kalınmasına yönelik yaklaşımını da hesaba katmıştır.³⁹

Obama başkanlığındaki ABD, daha önce de vurgulandığı gibi dış politikada zor kullanmayı gerektirecek seçeneklerden kaçınmaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım, en çok Arap Baharında hissedilmiş ve Obama, özellikle Libya müdahalesi sırasında, BM Güvenlik Konseyi’nin konuyla ilgili kararı çıktıktan sonra Amerikan askerlerinin silah kullanmasına izin vermiştir. Demokrat bir başkan olan Obama için insan haklarının korunması önemli bir unsur olmasına karşın, dış politikada yeni felaketlerle karşılaşmamak için ABD’nin yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda değil, diğer ülkelerle birlikte hareket ederek sonuç alabileceğini düşünmektedir. Bu bağlamda da BM onayı olmadan askeri güç kullanma konusunda isteksiz durmakta ve çok taraflı dış politika çizgisini benimseyen pragmatist bir lider profili çizmektedir. Nitekim Suriye’de olayların patlak verdiği 2011 Mart ayından itibaren ABD konuyu hem BM gündemine taşımış hem de Türkiye ve Arap Birliği ile temasa geçerek bu konuda bölgesel anlamda adımlar atılması ve diplomatik çabalara öncelik verilmesi üzerinde durmuştur. Fakat Obama yönetimi, BM Güvenlik Konseyi’nde Rusya ve Çin’in vetosuyla karşılaşmıştır. Suriye’ye yönelik silah ambargosunu da içeren ve ABD, AB

38 Christian Nünlist, “The Legacy of Obama’s Foreign Policy Strategy”, *CSS Analyses in Security Policy*, 2016, No. 188, p. 2.

39 Özgür Ünlühisarcıklı, “ABD ve Türkiye’nin Suriye politikaları”, *Al Jazeera Turk*, 27 Ocak 2014, Erişim 13 Temmuz 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/abd-ve-turkiyenin-suriye-politikalari>

ve Arap Birliği tarafından hazırlanan karar tasarıları iki sefer veto edilince, alternatif platformlar ön plana çıkarılmıştır.⁴⁰

Bu platformlardan biri, Suriye'deki gelişmeler konusunda ortak kaygı duyan ülkelerin "Suriye'nin Dostları Grubu" adıyla Tunus'ta yaptıkları bir toplantıyla ortaya çıkmıştır. İkinci toplantısını İstanbul'da yapan bu grubun amacı, muhaliflere dışarıdan destek sağlamak ve Esad rejimi üzerinde baskı oluşturmaktır. Böylece Suriye halkının meşru temsilcisi olarak kabul edilen SUK'un da kuruluşunun ilan edilmesiyle rejime karşı bir alternatif yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Üzerinde durulması gereken ve "Suriye'nin Dostları Grubu"nun Fransa'da yapılan üçüncü toplantısına da damgasını vuran gelişme, 27 Aralık 2011'de ilan edilen ve 1 Nisan'da yürürlüğe giren Kofi Annan'ın hazırladığı barış planıdır. BM Güvenlik Konseyi'nde onaylanan bu plana göre, eski BM genel sekreteri Annan BM ve Arap Birliği'nin Suriye temsilcisi olarak atanmış ve çatışmaların durması için bir takım önlemler alınması öngörülmüştür.⁴¹ Annan'ın bu çabalarından beklenen sonuç alınmaması da Annan, bugün Suriye meselesiyle ilgili en önemli platform haline gelen Cenevre görüşmelerinin mimarlarından biri olmuştur.

30 Haziran 2012'de düzenlenen Cenevre toplantısına, Suriye'nin dostları toplantısına katılım göstermeyen Çin ve Rusya'nın katılması, toplantının meşruiyetini arttırmıştır. Birinci Cenevre süreci olarak adlandırılan bu görüşmelerin en önemli sonucu, BM Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin de aralarında bulunduğu katılımcı ülkelerin üzerinde uzlaşma sağladığı nihai bir bildirin ortaya çıkmasıdır. Ortaya çıkan bildiri, farklı okumalara yol açmış, özellikle de Esad'ın durumunun belirsizliği muhaliflerin alınan karara şüpheyle yaklaşmasına neden olmuştur. Bu konferansın ardından Mayıs 2013'ten beri, ikinci toplantının yapılması girişimleri başlatılmış,

40 Birol Akgün, "ABD'nin Suriye Politikası", *Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler: Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri* içinde, (Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2012), 10-15, ss. 11-14.

41 A.g.m., ss. 14-15.

Muhammet Fatih ÖZKAN

üst üste alınan erteleme kararları sonrasında 22 Ocak 2014 tarihi üzerinde karar kılınmıştır. Ancak bu süreçte Esad yönetiminin hem şiddetin dozunu arttırması hem de kimyasal silah kullanmasının ardından başta ABD olmak üzere uluslararası toplumun yalnızca bu silahların imhasına odaklanması ve (Esad'ın uluslararası toplum tarafından tekrar muhatap alınması) muhalifler tarafından Esad'a zaman kazandıran adımlar olarak görülmüştür. Muhalif oluşumlar, Cenevre-2 konferansının da Esad'a zaman kazandırmaktan başka bir işe yaramayacağını ve bugüne kadar kendilerine verilen sözlerin tutulmadığını düşünmektedir. Yine de muhaliflerin önemli bir kısmı, Türkiye'nin de ikna çabalarıyla, tüm çekincelerine rağmen Cenevre-2 toplantısına katılma kararı almıştır.⁴²

Üzerinde karar kılınan tarihte ve iki tur halinde yapılan görüşmelerde, taraflar konuşulacak konuları dahi belirlemede zorlanmıştır. Şam rejiminin, yalnızca terör başlığına odaklanmak istemesi ve Esad'ın başkanlığının tartışmaya dahi açılmayacağını belirtmesi toplantıdan herhangi bir sonuç alınamamasına neden olmuştur. Bu tablo karşısında Annan'dan sonra BM Suriye özel temsilciliğine atanan Lahtar Brahimi Suriye halkından özür dileyerek görevinden ayrılmıştır. Suriye İç Savaşında ölenlerin sayısı 250.000'e, sığınmacıların sayısı da 6 milyona ulaştığı günlerde Cenevre'de ilk turu 29 Ocak 2016'da başlayan üçüncü bir toplantı daha yapılmıştır. Görüşmeler, BM Suriye Özel Temsilcisi Steffan de Mistura'nın aracılığında gerçekleştirilmiş ve farklı tarafların dolaylı da olsa karşılıklı olarak düşüncelerini paylaşmaları sağlanmıştır. Bu görüşmelerin diğerlerinden farkı, birinci turdan sonra Nusra ve IŞİD'i dışarıda bırakacak şekilde muhalifler ve rejim arasında geçici bir ateşkesin sağlanması olmuştur.⁴³ Rus mevkidaşı ile birlikte Şubat ayı sonunda bu ateşkes sürecinin ortaya çıkmasında etkin rol oynayan ABD Dışişleri Bakanı John Kerry, Nisan ayının ortalarından itibaren bozulmaya başlayan ateşkesin başta Halep

42 Nebi Miş, "Cenevre-2 Suriye için umut mu?", *Star*, 11 Ocak 2014.

43 "Dünden Bugüne Cenevre Görüşmeleri", *Al Jazeera Turk*, 14 Mart 2016, Erişim 11 Temmuz 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/interaktif/dunden-bugune-cenevre-gorusmeleri>

olmak üzere tüm Suriye'de yeniden sağlanması çağrısı yapmak durumunda kalmıştır.⁴⁴ Bu arada Cenevre-3'ün ikinci tur görüşmelerinden siyasi çözüm anlamında olumlu bir sonuç çıkmamıştır. Rejimin, genel olarak sorunlu alanlar olarak öne çıkan kapsamlı bir anayasa değişikliği ve siyasi geçiş konusunu müzakere etmedeki isteksizliği, Esad'ın ülkenin başında kalma ısrarı ve tüm Suriye üzerinde yeniden egemen olma arzusu çözüme uzak sorunlar olarak durmaktadır.⁴⁵

Cenevre görüşmelerinden bağımsız olarak, Obama'nın Suriye politikasına dönüldüğünde Ocak 2014 itibarıyla, Suriye Yüksek Askeri Konseyi çatısı altındaki ılımlı muhaliflere, yiyecek, tıbbi malzeme ve araç, uydu ulaşım ekipmanı, laptoplar ve radyo iletişim ekipmanı gibi öldürücü olmayan bir takım malzemelerin ulaştırıldığı görülür. Amerikan Kongresi'nin Suriye Yüksek Askeri Konseyi'ne "öldürücü nitelikte olmayan mal ve hizmetlerin" sağlanması konusundaki kararının, 2013 Eylül ayında Obama yönetimi tarafından onaylanmasıyla yapılan bu yardımlar, kısa sürede kesintiye uğramıştır. Amerikalı yetkililer, sınırların kapalı olması, devam eden çatışmalar ve radikal grupların varlığının oluşturduğu riskler dolayısıyla söz konusu yardımların Suriye'nin içlerine ulaştırmakta yaşanan sıkıntılara ve bu yardımların zaman zaman istenmeyen örgütlerin eline geçtiği durumlara dikkat çekmiştir. Ayrıca muhalif grupların kendi arasında çatışma yaşaması ve IŞİD'in her geçen gün güçlenmesi meseleyi daha da karmaşık hale getirmiştir.⁴⁶

IŞİD'in yalnızca Suriye'de değil Irak'ta da güçlenerek Haziran 2014'te Musul'u alması, ABD'yi birtakım askeri önlemler almak durumunda

44 "Syria ceasefire: US Secretary of State John Kerry battles to save truce", *ABC-Australian Broadcasting Corporation*, 1 May 2016, Accessed 10 July 2016, <http://www.abc.net.au/news/2016-05-01/syria-ceasefire-john-kerry-head-to-geneva-to-support-truce/7373662>

45 James Dobbins et al., "A Peace Plan for Syria II", *Rand Corporation Perspective Series Report*, 2016, Accessed 6 October 2016, p.3, doi: 10.7249/PE182

46 Christopher M. Blanchard et al., "Armed Conflict in Syria: Overview and U.S. Response", *Congressional Research Service Report*, 2015, s. 22.

Muhammet Fatih ÖZKAN

bırakmıştır. Obama IŞİD’i tümenden zayıflatmak için Eylül ayının başında Galler’de düzenlenen NATO zirvesinde içinde Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Danimarka, Polonya, Kanada, Avustralya ve ABD gibi NATO ülkelerinin olduğu bir koalisyon oluşturma çağrısı yapmıştır. Sünni çoğunluğa sahip ülkelerin ve Arap ülkelerinin de yer alması istenen bu koalisyonun karadan bir müdahale gerçekleştirmeyeceği de özellikle vurgulanmıştır. Böyle bir yapılanmanın oluşumu, Obama’nın sorumluluğu diğer ülkelerle paylaşma stratejisiyle oldukça uyumlu görünmektedir. Bu arada söz konusu koalisyona katılmayı kabul eden ülkeler de ABD liderliğinde, 23 Eylül 2014 tarihinden itibaren IŞİD hedeflerini vurmaya başlamıştır. Obama bu tarihten sonra Suriye krizinde daha çok IŞİD sorununa odaklanmış ve Suriyeli muhaliflere de bu örgütle mücadele için eğit-donat kapsamında birtakım askeri mühimmat ve eğitim verilmesi yönünde bir adım atmıştır.⁴⁷

Eğit-donat programıyla ilgili takvim, 26 Haziran 2014’te işlemeye başlamış ve Obama Kongre’den IŞİD’le savaşacak ılımlı muhalifler için 500 milyon dolarlık bir bütçe talep etmiştir. 16 Ocak 2015’te ABD Savunma Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada 400 eğitmenin Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan’a yerleştirilerek 6-8 hafta sürecek bir eğitim programı uygulayacakları duyurulmuştur. Eğit-donat kapsamında üç yılda 15 bin kişilik ılımlı militanlardan oluşacak bir ordu kurulması hedeflenmiştir. 7 Mayıs 2015’te başlayan programa ilk etapta başvuru yapan 6000 kişi arasından ılımlı olarak görülen 1500’ü kabul edilmiştir. Bu katılımcılardan Esad ve müttefikleriyle savaşmayacaklarına dair bir garanti istenince büyük çoğunluğu eğitimden ayrılmıştır. Program kapsamında kalan militan sayısı hakkındaki spekülasyonlara ABD Savunma Bakanı Ashton, 3 Temmuz 2015 itibarıyla yalnızca 60 kişinin eğitim aldığını bunun sebebinin de ABD’nin seçilecek kişileri titizlikle incelemesi olduğunu ifade etmiştir. Eğit-donat programında yaşanan en önemli sorun ise, zaten az sayıda olan

47 Gülsüm Boz, “Obama’nın Ortadoğu Politikası ile Şekillenen “ABD’nin Suriye Politikası”, *Suriye’de Dış Aktörlerin Denge Arayışı* içinde, (Ankara: Ankara Strateji Enstitüsü 2016), 7-12, ss. 9-10.

militanın Suriye'ye geçtikten sonra Nusra Cephesi'nin saldırısına uğrayarak etkisiz hale gelmesi olmuştur. Geriye kalan ikinci bir grubun da Suriye'ye girdikten sonra ellerinde kalan silahların %25'inin Nusra Cephesi'ne teslim ettiğinin anlaşılmasıyla, ABD Savunma Bakanlığı programa ara verildiğini duyurmuştur.⁴⁸

Her ne kadar eğitim donat programına Mart 2016'nın sonunda yeniden başlanmaya karar verilmiş ve bu defa programdan verim alındığına dair açıklamalar yapılmışsa da⁴⁹ bir Kürt partisi görünümünde faaliyet gösteren Demokratik Birlik Partisi (PYD)-Halk Koruma Birlikleri (YPG), ABD'nin IŞİD'le mücadelede neredeyse en önemli müttefiki haline gelmiştir. Obama yönetiminin PYD-YPG'ye fiili desteği, 2014'ün Eylül ayında Türkiye sınırında yer alan Ayn-el Arap (Kobani)'ın IŞİD tarafından kuşatılmasıyla birlikte başlamıştır.⁵⁰ Türkiye'nin 30 yıldan fazla bir süredir mücadele halinde olduğu PKK'nın Suriye uzantısı olduğunu kabul ettiği bir örgüte, ABD tarafından verilen destek, Türkiye'nin tepkisini çekmiştir. Başkan Obama, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a yaptığı açıklamada, PYD'ye yapılan hava yardımlarındaki en önemli hedefin Kobani'nin düşmesini engellemek ve IŞİD'in yenilmezlik yönünde yaptığı propaganda faaliyetlerinin önüne geçmek olduğunu belirterek, Ankara'nın itirazlarına rağmen bu örgüte olan desteğini her geçen gün arttırmıştır.⁵¹ 12 Ağustos 2016 tarihinde Suriye Devrimci Güçleri (SDG) çatısı altında Menbiç'i ele geçiren PYD'ye bağlı YPG'nin -Washington'un operasyon öncesi sözüne rağmen- Fırat'ın doğusuna çekilmemesi üzerine Türkiye ile ABD arasında dikkat çeken bir polemik yaşanmıştır. Son olarak, ABD'nin tavsiyeleri, 24 Ağustos'ta

48 Neşe İdil, "Bir çöküş öyküsü: Eğitim-donat", *Radikal*, 5 Ekim 2015, Erişim 17 Temmuz 2016, <http://www.radikal.com.tr/dunya/bir-cokus-oykusu-egit-donat-1445264/>

49 "Amerika Yeni Eğitim Donat Programı'ndan Memnun", *Amerika'nın Sesi*, 1 Temmuz 2016, Erişim 18 Temmuz 2016, <http://www.amerikaninsesi.com/a/amerika-yeni-egit-donat-programindan-memnun/3400524.html>

50 Can Acun, Bünyamin Keskin, *PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi: PYD-YPG*, (İstanbul: SETA Yayınları 61 2016), s. 26.

51 Kadir Üstün, "ABD-PYD ittifakı Türkiye ile ilişkileri bozuyor", *Al Jazeera Türk*, 14 Haziran 2016, Erişim 18 Temmuz 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/abd-pyd-ittifaki-turkiye-ile-iliskileri-bozuyor>

Muhammet Fatih ÖZKAN

Türkiye'nin IŞİD'i Cerablus'tan temizlemek için başlattığı operasyon sonrasında PYD ile karşı karşıya gelmesine engel olmamıştır.

Türkiye'nin Suriye'de güvenli bir bölge oluşturulması konusunda ikna etmeye çalıştığı Obama, 24 Nisan 2016'da Merkel'le yaptığı görüşme sonrasında bu konudaki yaklaşımına açıklık getirmiştir. Buna göre, Suriye'de güvenli bir bölge oluşturmak hem çok zor hem de kullanışsızdır. Zira askeri müdahaleyle ülkenin bir kısmını kontrol almadan bunu uygulamak pek mümkün görünmemektedir. Eğer ateşkes ve siyasi geçişle ilgili çözüm sağlanabilirse ve bu süreçte masada olan ılımlı muhalefet tarafından kontrol edilen bir bölge diğerlerinden ayırt edilebilecek bir duruma gelirse, o zaman burası güvenli bölge olarak ilan edilebilir. IŞİD ya da Nusra tarafından kontrol edilen bölgeler, tamamen bu konsept dışında kalmaktadır.⁵² Obama, güvenli bölge konusunda dahi bu kadar çekimser bir yaklaşım benimserken ABD Dışişleri Bakanlığı'nda görevli 51 diplomat, Obama'nın Suriye stratejisini kamuoyuna açık bir şekilde eleştirerek, Suriye rejimine ait askeri hedeflerin bombalanmasını istemiştir.⁵³ Hem diplomatlardan gelen bu çağrının, hem de Cumhuriyetçi başkan adaylarından gelen eleştirilerin, görev süresinin sonuna yaklaşan Obama'nın Suriye politikasında köklü bir değişime yol açması beklenmemektedir. Nitekim Obama yönetimi, Rusya'nın her geçen gün Suriye'deki ağırlığını arttırması karşısında dahi net bir tutum benimsemekte zorlanmıştır.⁵⁴

52 "Merkel'le görüşen Obama'dan 'Suriye'de güvenli bölge' açıklaması", *Sputnik Türkiye*, 24 Nisan 2016, Erişim 18 Temmuz 2016, <http://tr.sputniknews.com/abd/20160424/1022342913/obama-guvenli-bolge-merkel-almanya-suriye-siginmaci.html>

53 Anthony H. Cordesman, "Obama and U.S. Strategy in the Middle East", *Center for Strategic and International Relations*, 23 June 2016, Accessed 5 October 2016, <https://www.csis.org/analysis/obama-and-us-strategy-middle-east>

54 Paul Williams, *a.g.m.*, p. 94.

Sonuç

Çalışmanın bu bölümüne kadar olan kısmında Demokrat Parti'nin ilke ve uygulamaları bağlamında dış politika geleneklerine ve ABD'nin hem genel olarak Ortadoğu politikalarına ve Arap Baharındaki tutumuna hem de Suriye krizi karşısında verdiği tepkilere odaklanılmıştır. Burada Obama'nın Suriye politikasının Demokratların dış politika gelenekleriyle ne ölçüde süreklilik veya kopuş yaşadığı tartışılarak çalışma tamamlanacaktır. Meseleye en temel konudan yani Suriye'ye yapılacak askeri müdahaleden başlanılabilir. Genel ilkeler açısından bakıldığında Demokratların dış politika hedeflerini daha çok insani, ahlaki ve ekonomik unsurlarla tanımladığı görülür.⁵⁵ Bu hedeflere ulaşmak için de silahlı bir müdahaleden çok diplomasiyi ön plana çıkarma eğilimindedirler. Fakat askeri gücün de belli amaçlar için kullanılabilceği seçeneği tümüyle masadan kaldırılmamış ilk bölümde de belirtildiği gibi bu ikisi arasında bir dengenin sağlanması gerektiği savunulmuştur.⁵⁶

Bu bağlamda I. Dünya Savaşı'na Demokrat bir başkan olan Wilson önderliğinde etkin bir güç olma ve bu sıfatla hukuk ve adaletin hâkim olduğu yeni düzenin mimarlarından olma adına girilmiştir.⁵⁷ Yine Demokrat Parti'den başkan seçilen F. Roosevelt liderliğinde II. Dünya Savaşı'na özgürlüğü koruma ve barbarlığa karşı mücadele etmek için girilmiştir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Soğuk Savaş döneminin ilk Amerikan başkanı olan Truman yönetiminde “özgür dünyayı koruma” adına başta Kore olmak üzere çeşitli noktalarda silahlı çatışmalar yapılmıştır. Başkanlık süresi oldukça kısa olan Kennedy komünizmle mücadele etmek için 1960'lı yılların başında ülkesinin Vietnam'daki askeri varlığını arttırmış,⁵⁸ kendisinden sonra gelen Johnson ise, aynı amaçla Amerikan askerlerini Vietnam'da aktif çatışmaya sokmuştur. Clinton, Demokratların en temel

55 Norman H. Davis, *a.g.m.*, p. 22.

56 Philip A. Klinkner, *a.g.m.*, p. 292

57 Norman H. Davis, *a.g.m.*, p. 31.

58 Maxim Lefebvre, *a.g.e.*, s. 74.

Muhammet Fatih ÖZKAN

ilkelerinden olan evrensel insani yükümlülük adına Somali, Bosna ve Kosova’da yaşanan krizlerin askeri yöntemlerle çözülmesi sürecinde öncü bir rol oynamıştır. Bunlardan en önemlisi Kosova’da yaşanan olaylar karşısında BM Güvenlik Konseyi’nin veto engeli yüzünden işleyememesi üzerine, ABD’nin NATO’yu “insani müdahale” adına harekete geçirecek Sırp silahlı kuvvetlerini vurması olmuştur. Burada Clinton, ülkesinin uluslararası bir kriz karşısında gerekirse tek taraflı güç kullanabileceği mesajını vermiştir.⁵⁹

Görüldüğü üzere, ABD’nin Demokrat başkanları önlerine koydukları ilkeler adına I. Dünya Savaşı’ndan 1990’lı yıllara kadar çeşitli silahlı çatışmalarda veya askeri müdahalelerde bulunmuşlardır. Özellikle Kosova meselesinde BM Güvenlik Konseyi’nde müdahale yönünde bir karar alınmadan, gerekli olduğu düşünülen askeri müdahale seçeneği uygulamaya konmuştur. Truman’ın başkanlığı döneminde de Kore meselesiyle ilgili olarak BM Güvenlik Konseyi kararı alınmamış, bunun üzerine ABD, BM Genel Kurulu’nda “Barış için Birlik” kararı çıkartmış ve askeri müdahalenin önünü açmıştır. Bugünkü duruma yani Suriye meselesine gelindiğinde, yaşanan insan hakları ihlallerine ve her geçen gün artan ölüm oranlarına bakıldığında BM Güvenlik Konseyi’nin sorunu çözme adına sonuç üreten kararlar alması gerekirdi. Fakat bu gerçekleşmeyince uluslararası toplum ABD üzerinde bir adım atması noktasında baskı oluşturmaya başlamıştır. ABD ise insan haklarını önemseyemediğini fakat bu konuda diğer ülkelerle birlikte hareket etmek istediğini dolayısıyla çok taraflı bir dış politikayı tercih ettiğini belirtmektedir. Bu söylenenler Demokratların dış politika ilkeleriyle bir sürekliliği temsil eder ancak uygulama açısından bakıldığında parti gelenekleriyle birebir uyumlu değildir. Zira yukarıda da bahsedildiği üzere, Demokrat başkanlar belli ilkeler adına tek taraflı –askeri seçenekler de dâhil- dış politika hamleleri yapmıştır. Burada uygulama açısından devamlılık gösteren en önemli unsur, Demokrat Partili başkanların Ortadoğu politikalarıdır.

59 Hasan Köni, *a.g.e.*, ss. 93-95.

Demokratların Dış Politika Gelenekleri Bağlamında Obama'nın Suriye Politikası

Yukarıda ayrıntılarına değinilen bu politikalara kısaca göz atıldığında, Demokrat başkanların Ortadoğu'da askeri müdahale seçeneğini her zaman arka planda tuttukları görülmektedir. Örneğin Truman Sovyet genişlemesine karşı bu bölgede kendi adıyla ilan ettiği Doktrin çerçevesinde ekonomik ve askeri teçhizat yardımıyla bulunmuş, diğer bölgelerin aksine ülkesini herhangi bir askeri çatışmaya sokmamıştır. Diğer Demokrat başkan Johnson da, bölgede yaşanan sorunlarla ilgili daha çok diplomatik çözümler geliştirmeye çalışmış ve 1967'deki Altı Gün Savaşı'nda İsrail'e saldırı tehdidinde bulunan Sovyetler Birliği ile karşı karşıya gelmemek için İsrail üzerinde siyasi baskı kurarak ateşkes imzalamaya zorlamıştır. Bir diğer Demokrat başkan Carter da, diplomasi ve arabuluculuk çabalarıyla ön plana çıkarken, 1979 İran İslam devrimi sonrasında Amerikan diplomatlarının rehin alınma sürecinde dâhi bu ülkeye -rehineleri kurtarmak için askeri bir operasyon düzenlediyse de- kapsamlı bir askeri müdahaleden kaçınmıştır.⁶⁰ 1990'larda tek taraflı dış politika hamleleri ve müdahaleci yaklaşımlarıyla dikkatleri çeken Clinton, Ortadoğu'daki hedeflerini tehdit ettiğini düşündüğü İran ve Irak'a "Çifte Kuşatma Politikası" kapsamında siyasi ve ekonomik baskı kurarken, askeri müdahale seçeneğini çok fazla gündemine almamıştır.⁶¹

Obama'nın kendi Ortadoğu politikası ve genel dış politika anlayışı da bir anlamda Suriye meselesine yaklaşımıyla bağlantılı durmaktadır. Değişim vaadiyle iktidara gelen Obama, Bush döneminin tek taraflı dış politikasına ve dayatmacı demokrasi söylemine itiraz etmiştir.⁶² Şimdi de demokrasi adına Suriye'de benzer bir adımı atarsa kendisiyle çelişebileceğini düşünmektedir. Obama, Libya konusunda da BM Güvenlik Konseyi kararı alınmadan, kapsamlı bir harekâta girmekten kaçınmıştır.⁶³ Suriye'de yaşanan kriz karşısında da Obama, BM Güvenlik Konseyi'nin ağır insan hakları ihlalleri yaşanmasına sebep olan Esad rejimine karşı başta silah ambargosu

60 Pierre Tristam, *a.g.y.*

61 Meliha Benli Altunışık, *a.g.m.*, ss. 72-74.

62 Ömer Taşpınar, "Obama, *a.g.m.*, s. 10.

63 Erol A. Cebeci vd. , *a.g.e.*, s. 5-6.

Muhammet Fatih ÖZKAN

olmak üzere bazı kararlar alması için uğraşmış fakat Çin ve Rusya'nın veto engeline takılmıştır.⁶⁴ Obama yönetimi, BM'den sonuç alınamayınca, daha önce birçok Demokrat başkanın başvurduğu bir seçenek olan meseleyi kendi yöntemleriyle halletme gibi bir adım atmaktan kaçınmıştır. Bunun yerine çok taraflı diplomasiye önem vermiş, Suriye'nin dostları toplantıları ve Cenevre konferansları gibi diğer uluslararası platformların etkin olması için çaba göstermiştir. Bu uluslararası oluşumlara verilen önem, şüphesiz ki Demokrat Parti ilkeleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir.

Bu bağlamda Wilson'un I. Dünya Savaşı sonrasında, kolektif güvenlik ve çok taraflı diplomasiyi sağlayacak bir uluslararası örgütün ortaya çıkması için harcadığı enerjiyi hatırlamak yararlı olacaktır.⁶⁵ Yine Demokratların en temel ilkelerinden biri, ABD'nin uluslararası sorunların görüşüldüğü konferanslara aktif olarak katılması gerektiği hatta bunlara öncülük etmesi gerektiğidir.⁶⁶ Suriye sorunu karşısında ABD'nin bu uluslararası platformların kuruluşuna verdiği katkı, bu anlamda oldukça önemlidir. Ancak Obama yönetiminin, parti gelenekleriyle paralellik göstermeyen politikaları da vardır. Örneğin yine Wilson, Kant'a atıfta bulunarak demokrasinin yaygınlık kazanmasının savaşları azaltacağını düşünerek, bu konuda yoğun çaba göstermiştir.⁶⁷ Fakat Obama, Bush döneminin demokrasi söyleminin oluşturduğu algıyı hesaba katarak bu konuda oldukça çekingen davranmaktadır. Suriye'de olayların ilk günlerinde yapılan ve yalnızca daha fazla demokrasi talebinde bulunulan sivil gösterilere veya Suriyeli direnişçilerin yine aynı hedefle fakat Esad'ı devirmek için kurduğu silahlı oluşumlara daha fazla destek verilseydi bugün yapılacak yardımların ellerine geçeceği endişe edilen radikal İslami grupların türemesinin önüne geçilebilirdi.

Bugün gelinen noktada aşırı grupların varlığı dolayısıyla yeterli desteğin verilmediği Suriye'de insani kriz had safhaya ulaşmıştır. Demokratların

64 Birol Akgün, *a.g.m.*, s. 14.

65 James A. Leach, *a.g.m.*, p. 27.

66 Burak Gülboy, *a.g.m.*, ss. 104-105.

67 Maxim Lefebvre, *a.g.e.*, s. 73.

dış politika ilkelerinden biri de diğer ülkelerin sıkıntılarını görmezden gelmemek ve daha önce de vurgulandığı gibi insani meselelere eğilmektir.⁶⁸ Fakat Obama yönetimi, Suriye'deki krizle ilgili olarak belirlediği tek kırmızı çizgi olan kimyasal silah kullanımında dahi meseleyi sadece bu silahların yok edilmesine indirgeyebilmektedir. Ayrıca bazı Demokratların uluslararası krizlerin kaynağı olarak gördüğü yalnızca çıkarlara dayalı dış politikanın⁶⁹ bazı izlerine Suriye'de rastlanmaktadır. Demokrat çevrelere yakın analistlerden önemli bir kısmı, Suriye'de ABD'nin hayati çıkarları olmadığı şeklindeki açıklamalarıyla Obama yönetimi üzerinde etki kurmayı başarmışlardır. Ayrıca Esad sonrası ortaya çıkacak yönetimin belirsizliklerle dolu olduğu düşüncesi ve İsrail'i daha ciddi bir şekilde tehdit edebileceği inancı, ABD'de egemen olmaya başlamıştır.⁷⁰ Bunun yanında Obama ve ekibinin, Suriye konusunda aktif bir tutum takınmadaki diğer gerekçeleri de, iç politika odaklı yaklaşım, İran nükleer programıyla ilgili gelişmeler, AB ile serbest ticaret ve yatırım ortaklığı görüşmeleri ve Asya pivot stratejisi olarak sıralanabilir.⁷¹

Çalışmanın ilk kısımlarında bahsedilen ve Cumhuriyetçiler tarafından Demokrat Parti'yle ilişkilendirilen “America First” hareketi, ABD'nin uluslararası barış ve refaha ne katkıda bulunabileceği ne de bunu bozabileceği şeklinde bir yaklaşım geliştirmiştir. Cumhuriyetçiler, bu bağlamda Demokratların ABD'ye izolasyonist bir dış politika benimsetmek istediği suçlamasında bulunmuştur.⁷² Yukarıda da belirtildiği gibi Demokratların -özellikle de Wilson, Truman ve Clinton gibi isimlerin politikalarına bakıldığında- böyle bir yaklaşım içinde olduğunu söylemek oldukça güçtür. Obama yönetiminin de her ne kadar daha önceki dönemlerle kıyaslandığında daha fazla ön plana çıkarsa da, yalnızca iç sorunlara odaklandığını söylemek mümkün değildir. Fakat Suriye'de 250.000'den

68 Norman H. Davis, *a.g.m.*, p. 31.

69 *A.g.m.*

70 Kadir Üstün, *a.g.y.*

71 Özgür Ünlühisarcıklı, *a.g.y.*

72 James A. Leach, *a.g.m.*, p. 18.

Muhammet Fatih ÖZKAN

fazla insan hayatını kaybetmiş ve milyonlarcası yaşadığı toprakları terk etmek durumunda kalmıştır. Uluslararası toplum, ABD'den böylesine büyük bir insani krizin çözümü konusunda bir şeyler yapmasını beklemektedir. Obama yönetimi ise böyle bir ortamda, Suriye'de daha çok kendisi için asıl tehdit olarak algıladığı IŞİD'e odaklanmış durumda ve Türkiye gibi NATO üyesi olan bir ülkenin terör örgütü olarak gördüğü bir yapıyla işbirliği yapmaktan geri durmamaktadır.

Bu çalışmada son olarak, özetle şunları söylemek mümkündür. ABD'de mesele dış politika olunca parti gelenekleri her zaman aynı tutarlılıkla uygulamaya konulamamaktadır. Yukarıda Demokrat Parti'nin dış politika geleneği olarak adlandırılan birçok meseleyi Cumhuriyetçiler de benimsemiştir. Aralarındaki fark en fazla vurgu tonlamasıyla hissedilebilir. Yine de bunca yıllık geçmişe sahip bu iki partinin birtakım kalınlaşan çizgileri olduğu için belli bir gelenekten söz etmek mümkündür. Çalışmada ele alınan meseleyle ilgili olarak da şunlar söylenebilir: ABD'nin Arap Baharı sürecinde yaşanan Suriye krizi karşısında benimsemiş olduğu dış politika, Demokratların dış politika gelenekleriyle hem bir sürekliliği hem de bu geleneklerden bir kopuşu temsil etmektedir. Krizin belli boyutlarıyla ilgili geliştirilen çözüm önerileri, bazı parti ilkeleriyle uyumluyken, bir kısmında çelişkili yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Demokrat Parti geleneklerinin uygulama boyutunda Obama'yla ABD'nin Demokrat başkanları arasında ciddi yaklaşım farkları görülmektedir. Aynı Demokrat başkanların Ortadoğu politikalarıyla, Obama'nın Arap Baharı sürecindeki Suriye politikası arasında ise özellikle rejim değişikliğine yol açacak askeri bir müdahale seçeneğinin ikinci plana itilmesi noktasında bir benzerlik dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmet K. Han. “Tarafsız Olmayan Savaş Yeni Muhafazakâr Komplotu (?) ve Bush Doktrini”,

ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya içinde, (Ankara: Ümit Yayıncılık 2004), 115-153.

Anthony H. Cordesman, “Obama and U.S. Strategy in the Middle East”, *Center for Strategic and International Relations*, 23 June 2016, Accessed 5 October 2016, <https://www.csis.org/analysis/obama-and-us-strategy-middle-east>

“Amerika Yeni Eğitim Donat Programı'ndan Memnun”, *Amerika'nın Sesi*, 1 Temmuz 2016, Erişim 18 Temmuz 2016, <http://www.amerikaninsesi.com/a/amerika-yeni-egit-donat-programindan-memnun/3400524.html>

Bayram Sinkaya, “Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası”, *SETA Analiz*, 2012, S:53.

Birol Akgün, “ABD'nin Suriye Politikası”, *Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler: Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri* içinde, (Ankara: SDE 2012), 10-15.

Burak Gülboy, “Pax Britannica'dan Pax Americana'ya”, *ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya* içinde, der. Toktamış Ateş, (Ankara: Ümit Yayıncılık 2004), 64-112.

Can Acun, Bünyamin Keskin, *PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi: PYD-YPG*, (İstanbul: SETA Yayınları 61 2016).

Christian Nünlist, “The Legacy of Obama's Foreign Policy Strategy”, *CSS Analyses in Security Policy*, 2016, No. 188.

Muhammet Fatih ÖZKAN

Christopher M. Blanchard et al., “Armed Conflict in Syria: Overview and U.S. Response”, *Congressional Research Service Report*, 2015.

“Dünden Bugüne Cenevre Görüşmeleri”, *Al Jazeera Turk*, 14 Mart 2016, Erişim 11 Temmuz

2016, <http://www.aljazeera.com.tr/interaktif/dunden-bugune-cenevre-gorusmeleri>

Erman Yüksel, “‘Politikasızlığın’ kurbanı politikacılar”, *Al Jazeera Turk*, 26 Kasım 2014, Erişim 20 Temmuz 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/politikasizligin-kurbani-politikacilar>

Erol A. Cebeci vd. , “Başkanlık Seçimleri Sonrasında ABD’nin Ortadoğu Politikası”, *SETA Analiz*, 2012, S: 54.

Gülsüm Boz, “Obama’nın Ortadoğu Politikası ile Şekillenen “ABD’nin Suriye Politikası”, *Suriye’de Dış Aktörlerin Denge Arayışı* içinde, (Ankara: Ankara Strateji Enstitüsü 2016), 7-12.

Gültekin Sümer, “Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü”, *Uluslararası İlişkiler*, C: 5, S: 19, 119-144.

Gürkan Doğan ve Bülent Durgun, “Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Çerçevesinde Bir Değerlendirme” , *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, C:1, S: 15, 61-90.

Hasan Köni, *Amerika’nın Uluslararası Politikası*, (İstanbul: Ekim Yayınları 2007).

James A. Leach, “A Republican Looks At Foreign Policy”, *Foreign Affairs*, 1992, V. 71, No. 3, 17-31.

Demokratların Dış Politika Gelenekleri Bağlamında Obama'nın Suriye Politikası

James Dobbins et al., “A Peace Plan for Syria II”, *Rand Corporation Perspective Series Report*, 2016, Accessed 6 October 2016, doi: 10.7249/PE182

Kadir Üstün, “İsrail'in Özrü ve Amerika'nın Suriye Politikası”, *Star*, 13 Nisan 2013.

-----, “ABD-PYD ittifakı Türkiye ile ilişkileri bozuyor”, *Al Jazeera Turk*, 14 Haziran 2016, Erişim 18 Temmuz 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/abd-pyd-ittifaki-turkiye-ile-iliskileri-bozuyor>

Kılıç Buğra Kanat, “Bir Süper Gücün Suriye ile İmtihanı”, *Sabah*, 11 Mayıs 2013.

Laura Rozen, “ABD başkanlık yarışı: Suriye konusunda hangi aday ne diyor?”, *Al Monitor*, 11 Aralık 2015, Erişim 22 Temmuz 2016, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/12/president-2015-syria-refugees-trump-carson-isis-clinton.html>

Maria Do C. De P. F. Pinto, “Mapping the Obama administration's response to the Arab Spring”, *Revista Brasileira de Política Internacional* 55, 2012, Accessed 13 July 2016, doi: <http://dx.doi.org/10.1590/S0034-73292012000200007>.

Maxim Lefebvre, *Amerikan Dış Politikası*, çev. İsmail Yerguz, (İstanbul: İletişim Yayınları 2005).

“McCain ve Samir Ca'ca'dan Suriye devrimi için güç birliği”, *Yakın Doğu Haber*, 5 Temmuz 2012, Erişim 20 Temmuz 2016, http://ydh.com.tr/HD10375_mccain-ve-semir-cacadan-suriye-devrimi-icin-guc-birligi.html

Meliha Benli Altunışık, “Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken”, *Ortadoğu Etütleri*, 2009, C:1, S:1, 69-81.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:3

Muhammet Fatih ÖZKAN

“Merkel’le görüşen Obama’dan ‘Suriye’de güvenli bölge’ açıklaması”, *Sputnik Türkiye*, 24 Nisan 2016, Erişim 18 Temmuz 2016, <http://tr.sputniknews.com/abd/20160424/1022342913/obama-guvenli-bolge-merkel-almanya-suriye-siginmaci.html>

Nebi Miş, “Cenevre-2 Suriye için umut mu?”, *Star*, 11 Ocak 2014.

Neşe İdil, “Bir çöküş öyküsü: Eğitim-donat”, *Radikal*, 5 Ekim 2015, Erişim 17 Temmuz 2016, <http://www.radikal.com.tr/dunya/bir-cokus-oykusu-egit-donat-1445264/>

Norman H. Davis, “American Foreign Policy: A Democratic View”, *Foreign Affairs*, 1924, V. 3, No. 1, 22-34.

Oytun Orhan, “ABD Suriye Konusunda Neyi Bekliyor”, *Ortadoğu Analiz*, 2013, C:5, S: 53, 87-93.

Ömer Taşpınar, “Obama, Yeni Ortadoğu ve Türkiye”, *Görüş Dergisi*, 2011, S: 69, 10-15.

Özgür Ünlühisarcıklı, “ABD ve Türkiye’nin Suriye politikaları”, *Al Jazeera Turk*, 27 Ocak 2014, Erişim 13 Temmuz 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/abd-ve-turkiyenin-suriye-politikalari>

Paul Williams, “President Obama’s Approach to the Middle East and North Africa: Strategic Absence”, *Case Western International Journal of Law*, Vol. 3, No. 1, 82-101.

Philip A. Klinkner, “Mr. Bush’s War: Foreign Policy in 2004 Election”, *Presidential Studies Quarterly* 36, 2006, Accessed 12 July 2016, doi: 10.1111/j.1741-5705.2006.00303.x

Pierre M. Atlas, “U.S. Foreign Policy and the Arab Spring: Balancing Values and Interests”, *Digest of Middle East Studies* 21, 2012, Accessed 11 July 2016, doi: 10.1111/j.1949-3606.2012.00158.x.

Demokratların Dış Politika Gelenekleri Bağlamında Obama'nın Suriye Politikası

Pierre Tristam, “The U.S. and the Middle East Since 1945: A Guide to Mideast Policy from Harry Truman to George W. Bush”, *About.com*, 26 December 2015, Accessed 10 July 2016, <http://middleeast.about.com/od/usmideastpolicy/a/me070909b.htm>

Steve Clemons, “The Middle East and North Africa”, in *The Next Chapter: President Obama's Second-Term Foreign Policy*, ed. Xenia Dormandy, (London: Chatham House 2013), 42-46.

“Syria ceasefire: US Secretary of State John Kerry battles to save truce”, *ABC-Australian Broadcasting Corporation*, 1 May 2016, Accessed 10 July 2016, <http://www.abc.net.au/news/2016-05-01/syria-ceasefire-john-kerry-head-to-geneva-to-support-truce/7373662>

Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, (İstanbul: Alfa Yayınları 2007).

Ufuk Ulutaş, “ABD'nin Suriye Karnesi” *Sabah*, 16 Şubat 2013.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:3

Cumhuriyetçilik Düşüncesinde Özgün Bir Yaklaşım: Philip Pettit ve Tahakkümsüzlük Olarak Özgürlük

An Original Approach in Republicanism Thought: Philip Pettit and Freedom as Non-Domination

Veysel ERGÜÇ^(*)

Özet

Cumhuriyetçilik düşüncesinin üzerine eğildiği önemli kavramlardan biri özgürlüktür. Cumhuriyetçilik düşüncesinde özgürlük, Antik Yunan döneminde katılıma, Roma döneminde ise hukuka dayandırılmıştır. Modern dönemde yaşayan cumhuriyetçi düşünürler ise, negatif özgürlük ve katılım arasında bir denge kurmaya çalışmışlardır. Çağdaş bir cumhuriyetçi olan Philip Pettit de bu dengeye özgün bir bakışla katkıda bulunmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyetçilik, Klâsik ve çağdaş cumhuriyetçilik, Özgürlük, Philip Pettit, Tahakkümsüzlük olarak özgürlük.

Abstract

An important notion for republicanism thought is freedom. The freedom notion in republicanism thought was based on participation during Ancient Greek then it was based on law during Ancient Rome. The republican philosophers during modernity tried to set a balance between negative freedom and participation. Philip Pettit, who is a contemporary republican, tried to contribute to this balance from an original perspective.

Keywords: Republicanism, Classical and contemporary republicanism, Freedom, Philip Pettit, Freedom as non-domination

^(*) Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi, E-posta: v.erguc@alparslan.edu.tr

Giriş

Siyaset felsefesi içinde cumhuriyetçilik düşüncesinin önemli bir yeri olmuştur. Bunun bir nedeni, cumhuriyetçiliğin antik dönemden bugüne kadar gelen bir düşünce olmasıdır. Bu anlamda cumhuriyetçiliğin köklü bir düşünce olduğunu söylemek mümkündür. Bu önemli oluşun ikinci bir nedeni ise; özgürlük, yurttaşlık, kamusal alan, yönetim gibi kavramlar konusunda cumhuriyetçi düşünürlerin geliştirdikleri görüşlerin siyaset kuramı ve ideolojisindeki kimi felsefe ve akımlara sirayet etmesidir.

Cumhuriyetçilik düşüncesi, dönemsel şartlara göre bazı değişimlere uğramıştır. İlk olarak Antik Yunan'da beliren ve politikayı öne çıkaran cumhuriyetçilik, Roma döneminde hukuka önem vermiştir. Modern dönemde de var olan cumhuriyetçilik, bu dönem koşullarına göre yeniden şekillenmiştir. Bu dönemde bireysel özgürlük ve siyasal ya da kamusal alanı mecz eden, birey özgürlüğünün salt negatif değil pozitif özgürlükte de olduğunu düşünen düşünürler ortaya çıkmıştır.¹

Cumhuriyetçilik düşüncesi üzerine odaklanacak bu çalışmanın sorunsalı, cumhuriyetçiliğin/cumhuriyetçilerin özgürlüğe yaklaşımı/yaklaşımları olacaktır. Bu sorunsal, klâsik ve çağdaş cumhuriyetçilik özelinde irdelenecektir. Bu sayede yukarıda da bahsedildiği gibi cumhuriyetçilik düşüncesinin geçirdiği değişimlerin özgürlüğe yaklaşım üzerindeki yansımaları ortaya konulacaktır. Bununla birlikte yukarıda bahsedildiği gibi klâsik ve çağdaş cumhuriyetçi olarak tanımlanabilecek düşünürler arasında bile özgürlük konusunda bir mutabakat bulunmadığı da görülecektir. Sorunsal bağlamında ilerlerken ilk olarak cumhuriyetçiliğin tanımı yapılacaktır. Ardından, klâsik cumhuriyetçilerin özgürlüğe yaklaşımları irdelenecektir. Bu irdeleme Antik Yunan, Roma, Machiavelli ve Rousseau özelinde yapılacaktır. Klâsik cumhuriyetçiliğin Antik Yunan yorumunun

¹ Cumhuriyetçilik kavramının tarihsel gelişimi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Efe Baştürk, "Siyaset Felsefesinde Klâsik ve Çağdaş Cumhuriyetçilik: Eleştirel Bir Karşılaştırma", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

özgürlüğü yurttaşlık üzerinden tanımladığından, yurttaşlığı da salt kamusal alana katılım temeline oturttuğundan, Roma tarafının ise insanı hukuki bir varlık olarak tanımladığından bahsedilecektir. Ardından Machiavelli'nin seküler bir cumhuriyet tasarladığı belirtilecektir. Bu başlık altında son olarak Rousseau'nun *genel iradeye* dayalı cumhuriyet modelinden bahsedilecektir. Klâsik cumhuriyetçiliğin incelenmesiyle bu geleneğin içinde özgürlüğe yaklaşım konusunda farklılıkların oluşabileceği görülecektir. Çalışmanın üçüncü başlığı çağdaş cumhuriyetçilere ayrılacaktır. Bu başlıkta Hannah Arendt ve Charles Taylor gibi çağdaş cumhuriyetçilerin özgürlüğü katılımı ilişkilendirdiklerinden bahsedilecektir. Buna karşılık Quentin Skinner'in ise özgürlüğü politik bir hak olarak gördüğü, liberal negatif özgürlük ve Aristocu bakışı yeniden yorumlamaya çalıştığından söz edilecektir. Skinner'in pozitif özgürlük ve negatif (liberal) özgürlük arasındaki dengeyi *müdahalesizlik olarak özgürlük* kavramı ile bulma çabasında olduğu belirtilecektir. Bu noktada ve son olarak çağdaş cumhuriyetçi olarak tanımlanabilecek Philip Pettit'in, *tahakkümsüzlük olarak özgürlük* kavramıyla cumhuriyetçiliğin özgürlüğe bakışında alternatif bir yaklaşım getirdiği, bu özelliğiyle cumhuriyetçiler içinde özgün olan bir düşünür olduğu iddia edilecektir. Bu anlatılanlar ışığında çalışmanın sorunsalına ilişkin olarak, cumhuriyetçilik düşüncesinin devlet-toplum, birey-toplum ve birey-devlet arasındaki ilişkiye odaklandığı, bu anlamda özgürlüğü bu çerçeveden yorumladığı, özgürlüğe yaklaşımında çok farklı bakış açılarını içerdiği argümanı üretilecektir. Özgürlüğe yaklaşım hususunda cumhuriyetçiliğin çağdaş yorumlarıyla birlikte bireysel özgürlüğün de önem kazandığı, kamusal ve bireysel özgürlük arasında bir denge oturtulmaya çalışıldığı belirtilecektir. Bu noktada Philip Pettit'in de çağdaş bir cumhuriyetçi olarak bu dengeye özgün bir biçimde katkıda bulunduğu fikri, çalışmanın ürettiği ikinci argüman olacaktır.

Cumhuriyetçilik Nedir?

Cumhuriyet, en temel anlamıyla siyasal iktidarın meşruiyetinin halktan kaynaklandığı bir yönetim biçimini ifade etmektedir. Siyasal bir pozisyon belirten cumhuriyetçilik ise, bu meşruiyetin içini birey ve toplumun

Veysel ERGÜÇ

kendini yönetmesi ve bireylerin yaşadıkları toplumda sorumlu ve özgür yurttaş olmaları ile dolduran bir düşünceyi ifade etmektedir. Bu bağlamda cumhuriyetçilik düşüncesi, özgür yurttaş olmanın öncelini sorumlu olmaya hasretmekte, sorumlu yurttaşlığı ise kamusal işlere katılıma bağlamaktadır. Cumhuriyetçilik düşüncesinde, özgürlüğün katılım ile gerçekleşeceği ve yine katılım sayesinde despotizmin, tiranlığın ya da diktatörlüğün önlenilebileceği savunulmaktadır.² Cumhuriyetçiliğe göre birey ve toplumun özgür biçimde yaşamasının en önemli koşulu, dış güçlerin baskısına maruz kalmamak bu anlamda bağımsız olmaktır.³ Machiavelli'ye göre bunun sebebi, cumhuriyetçi düşüncede bireysel özgürlüğün toplumsal boyutla ilişkilenebilir.⁴ Bu anlamda cumhuriyetçiliğe göre ancak bağımsız bir toplumda birey; sorumlu, özgür ve yurttaş olabilmekte, içinde yaşadığı topluma aidiyet duyabilmektedir.⁵ Machiavelli'nin bu düşüncesinden yola çıkıldığında cumhuriyetin, kamusal alanı içinde barındıran bir aidiyet konusu olduğunu düşünmek mümkündür.⁶

Bireylerin toplum içinde yaşayarak özgür olabileceklerini savunan cumhuriyetçilik; yurttaşlık, erdem ve özgürlüğü birbirleriyle ilişkilendirir. Cumhuriyetçiliğe göre yurttaşlık, *toplumsallaşmayı* içinde barındıran bir kavramdır. Bu bağlamda cumhuriyetçiliğe göre yurttaşlığın önemli bir tanımı, toplumsallaşma eğiliminde olan insanın diğer insanlarla birlikte yaşamasıdır.⁷ Cumhuriyetçilik içindeki yurttaşlık kavramının ikinci tanımı ise, insanın toplumsal ve siyasal konularla ilgili olarak belirleyici bir güce sahip olmasıdır. Yurttaşın bu gücünü kullanmasının yegâne yolu katılımıdır.

2 Margaret Canovan, "Republicanism", in The Blackwell Encyclopedia of Political Thought, edited by David Miller, (Oxford: Blackwell Publishers 1987), p. 433.

3 Quentin Skinner, "Republican Ideal of Political Liberty", in Machiavelli and Republicanism, edited by Gisela Bock, Quentin Skinner and Maurizio Viroli, (Cambridge: Cambridge University Press 1991), p. 301.

4 Niccolò Machiavelli, *Söylevler*, çev. Alev Tolga, (İstanbul: Say Yayınları 2009), s. 224.

5 Alan Patten, "The Republican Critique of Liberalism", British Journal of Political Science, 1996, Vol: 26, No:1, 25-44, p. 28.

6 Nuran Erol Işık, "Ortak Bağ"ın Tesisi İçin Eleştirel Cumhuriyet", Doğu Batı, 2008-09, Sayı: 47, 83-103, s.85.

7 Efe Baştürk, 2011, *a.g.e.*, s. 11.

geçmektedir. Söz konusu yurttaşlık statüsü, siyasal topluma aktif katılımı ifade etmesi bakımından hukuki ve siyasi bir anlam taşımaktadır.⁸ Yurttaşlığı evrensel bir hak olarak tanımlayan cumhuriyetçilik düşüncesi, bireyin yurttaş olabilmesi için evvela bir aidiyet hissetmesi gerektiğine inanır.⁹ Yurttaşlık ve aidiyet arasında ontolojik bir bağ kuran cumhuriyetçi felsefe, bireyin içinde yaşadığı topluma aidiyet duyduğunda kamusal alana katılım yapacağı, yurttaşlığın da bu durumu garanti altına alacak bir hukuki-siyasi mekanizma oluşturduğunu belirtir.¹⁰

Cumhuriyetçi felsefe, yurttaşlığı erdem ile de ilişkilendirir. Bu bağlamda cumhuriyetçi felsefe için yurttaş olmanın şartlarından biri de erdemli olmaktır. Bu anlamda cumhuriyetçilik; yurttaşın, yaşadığı toplum için hizmet ettiğinde erdemli davranmış olduğunu belirtir. Aynı zamanda cumhuriyetçi felsefe için yurttaş, toplumunun ilkelerini koruduğu ve geliştirdiğinde de erdemli davranmış olur.¹¹

Cumhuriyetçilik düşüncesinin yurttaşlık ve erdemi birlikte değerlendirmesinin vardığı nihaî durak, özgürlük kavramıdır. Bu anlamda cumhuriyetçi felsefe, ancak yurttaşlık ve erdemin sağlandığı yerde özgürlüğün de sağlanabileceğini düşünmektedir. Biraz daha net bir ifadeyle cumhuriyetçilik düşüncesi, kamusal alana katılım yapan erdemli yurttaşların özgür olabileceğini ifade etmektedir. Cumhuriyetçilik düşüncesinin bu tarz bir ifade geliştirmesinin nedeni, bireyin ancak ve ancak kamusal alana katılım ile özgürleşebileceğine inanmasıdır. Bu anlamda cumhuriyetçi felsefe için kamusal alandan uzak kalan birey hem erdemden hem de özgürlükten mahrum kalmış olacaktır. Cumhuriyetçiliğin bu özgürlük okumasına bakıldığında onun toplulukçuluk içinden konuştuğu

8 Christopher Pierson, *Modern Devlet*, çev. Dilek Hattatoğlu, (İstanbul: Çiviyazıları 2000), s. 52.

9 Rona Aybay, "İnsan Hakları Açısından 'Vatandaşlık' (Uyruklu)", İnsan Hakları içinde, der. Korkut Tankuter, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2000), s. 179-182.

10 Christopher Pierson, *a.g.e.*, s. 52.

11 Will Kymlicka, and Wayne Norman, "Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory", *Ethics*, Vol: 104, No: 2, January 1994, 352-381, p. 353.

Veysel ERGÜÇ

akla gelebilir. Ancak cumhuriyetçi felsefenin toplulukçuluktan farkı vardır. Cumhuriyetçiliğin tahayyül ettiği kamusal hayatın tüm yurttaşlara eşit yurttaşlık vaat etmesi, cumhuriyetçiliği toplulukçuluktan ayıran en önemli farktır. Böylece cumhuriyetçi felsefe, toplulukçuluktan farklı olarak kamusal alan içinde faaliyet gösteren tüm yurttaşlara eşitlik ve özgürlüğü aynı anda sağlamaktadır.¹²

Görüldüğü üzere cumhuriyetçilik düşüncesinde özgürlük, yurttaş olma koşuluna bağlanmakta yurttaş olmak ise kamusal alanda katılım yapmak üzerine oturtulmaktadır. Cumhuriyetçi düşünce için katılımın yanı sıra sorumlu yurttaşlık da önem arz etmektedir. Bu anlamda cumhuriyetçi düşünce için özgür yurttaş, kamusal alana katılan ve bunun sorumluluğunu üstlenen kişi olmaktadır.¹³ Burada cumhuriyetçi felsefenin açığa çıkan önemli bir eksikliği, kamusal alana dâhil olmayanların durumlarına, özgürlüklerine ilişkin bir düşünce geliştirmemiş olmasıdır. Bu anlamda cumhuriyetçi düşüncenin bireyi mutlak surette bir kamusalılık, bir diğer anlamıyla *res publica* boyutuyla gördüğünü düşünmenin hiçbir sakıncası yoktur. Cumhuriyetçi düşünce için kamusal alana katılım yapmayan bir bireyin özgür olabilmesi mümkün değildir. Zira cumhuriyetçiliğe göre birey, kendi özgürlüğü için kamusal alana katılmalı, burada çalışmalı, sorumluluk almalıdır.

Kamusallığa değer veren cumhuriyetin siyasete ya da siyasal olana bakışı da yine kamusal perspektifi içindedir. Şöyle ki, cumhuriyetçi düşüncede siyaset, kamusal alanda bir arada olmaya ilişkin bir farkındalığı ifade etmektedir. Cumhuriyetçi düşünce için siyaset, bir arada olan herkesi kapsama amacındadır.¹⁴ Çağdaş cumhuriyetçilerin bu siyaset düşüncesine

12 Cumhuriyetçiliğin önemli isimlerinden biri olan Hannah Arendt, eylem alanı olarak tanımladığı kamusal alanda eşit ve özgür yurttaşlığın aynı anda sağlandığını belirtir. Eylem temelinde gelişen, eşitlik ve özgürlüğün yapısal olduğu kamusal alan modelinin cumhuriyet olduğunu düşünmek mümkündür. Bkz. Hannah Arendt, *Critics of Republic*, (New York: Harcourt Brace 1972).

13 David Held, "Cumhuriyetçilik: Özgürlük, Öz-Yönetim ve Aktif Yurttaş", çev. Hande Peker ve Hayrullah Doğan, *Cogito*, 1998, Sayı: 15, 27-67, s. 37.

14 Efe Baştürk, 2011, *a.g.e.*, s. 19.

öz-yönetimi katmasıyla cumhuriyetçiliğin siyasete bakışı şu şekilde olmaktadır:¹⁵ “*Yönetim, halkın kendisi tarafından idare edilecek olan kamusal bir mesele(dir).*”¹⁶ Görüldüğü üzere çağdaş cumhuriyetçilerin yorumları neticesinde cumhuriyetçilik bir taraftan kamusal anlamına gelirken diğer yandan bireysel özgürlüğü de amaçlayan öz-yönetimci bir çizgiyi ifade etmektedir. Bu anlamda cumhuriyetçi felsefe, kamusal ve bireysel özgürlükler arasında bir bütünlük olduğuna inanmakta, bireysel özgürlüklerin sorunsuz biçimde yaşanabilmesi için kamusal özgürlüğün de gerekli olduğunu düşünmektedir.¹⁷ Bu düşüncenin net biçimde görüldüğü cumhuriyetçilerden biri olan Charles Taylor, bireysel hak ve özgürlüklerin siyasal katılım yoluyla kazanılabileceğini düşünmektedir.¹⁸ Anlatılanlardan da görüldüğü üzere, cumhuriyetçiliğin her iki kutup arasında bir denge tutturmaya çalıştığını iddia etmek mümkündür.

Bu başlığı sonlandırmadan önce, cumhuriyetçiliğin demokrasi ile olan ilişkisine de değinmek gerekir. Demokrasinin salt liberal özgürlük temeline oturtulmasını eleştiren cumhuriyetçi felsefe, buna alternatif olarak yukarıda da bahsedildiği gibi kamusal alan kavramını öne sürer. Bu anlamda cumhuriyetçi felsefe yukarıda da anlatıldığı üzere, kamusal alanda eylem gerçekleştirmede herkesin eşit olduğunu, eylem yapan herkesin özgür olduğunu, burada bireysel özgürlüğün de yaşanabileceğini ve bu şekilde demokrasinin gerçekleşeceğini belirtmektedir. Buradan yola çıkıldığında

15 Öz-yönetim fikrinin cumhuriyetçilik düşüncesi içinde olduğunu iddia eden Sandel’e göre, kavramın temellendiği yer klâsik cumhuriyetçilik olmuştur. Bkz. Michael. J Sandel, *Democracy’s Discontent: America in Search of a Public Philosophy*, (Cambridge: Harvard University Press 1996), p. 5-7. Ayrıca çalışmanın ilerleyen kısmında görüleceği üzere, Quentin Skinner da özgürlük ve öz-yönetim arasında bir bağ kurmaya çalışmıştır.

16 Richard Dagger, “Communitarianism and Republicanism”, in *Handbook of Political Theory*, edited by G. F. Gaus and Chandran Kukathas, (London: Sage Publications 2004), p. 168.

17 Cumhuriyetçi felsefenin bireysel özgürlük ve kamusal alan arasında kurduğu bu bağlantı, liberalizmin özgürlüğe salt birey eksenli yaklaşmasına karşı gösterdiği tepkiden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda cumhuriyetçi felsefenin Richard Dagger gibi bazı savunucuları, liberalizmin bireysel özgürlükçülüğünün eyleme dayalı bir kamusal alan içinde yaşanabileceğini düşünmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Richard Dagger, *Civic Virtues: Rights, Citizenship and Republican Liberalism*, (New York: Oxford University Press 1997).

18 Charles Taylor, *Philosophical Arguments*, (Cambridge, MA: Harvard University Press 1995), p. 208.

cumhuriyetçiliğin katılımcı ve sorumlu yurttaşlardan müteşekkil bir demokratik rejim düşündüğü görülmektedir.

Klâsik Cumhuriyetçilik

Klâsik cumhuriyetçilik, tarihsel ve düşünsel düzeyde iki aşamalı bir çizgi takip etmiştir. Bunlardan ilki, Antik Yunan'da Polis adıyla bilinen şehir devletleridir. Bu yönetim yapılarında yurttaş olmanın en önemli koşulu, kamusal alanda katılım yapmaktır. Bu anlamda Antik Yunan cumhuriyetçiliği için önemli olan şey, Aristoteles'in tabiriyle insanın *zoon politikon* yani politik bir hayvan olmasıdır. Bu bağlamda Antik Yunan cumhuriyetçiliğinde insanın politik oluşu, onun toplum için yaşamasına, çalışmasına ve kamusal olmasına denk düşmektedir. Bu anlatılanların ışığında Antik Yunan'da res publicanın, kamusal alana katılım üzerinden şekillendiği düşünülebilir.¹⁹

Klâsik cumhuriyetçiliğin ikinci aşaması ise Roma cumhuriyetçiliğidir. Roma cumhuriyetçiliği döneminde res publica, hukuki bağlamda temellenmiştir. Bu dönemde yurttaşlık, katılımı elde edilebilecek statüden ziyade bir hak olarak görülmüştür.²⁰ Antik Yunan döneminde politik olarak tanımlanan insan, Roma döneminde hukuki bir varlığa dönüşmüştür.

Antik Yunan cumhuriyetçiliğinin öne çıkan en önemli ismi, Aristoteles'tir. Bireylerin iyi ve erdemli bir biçimde yaşamasını ilke edinmiş olan düşünür, bunun ancak siyasal bir toplumda olabileceğine kanaat getirmiştir. Ona göre politika, ahlaki ilkelerin yerleşmesi için zorunlu olan bir olgudur ve insanlar, siyasal toplum içerisinde kendileri için gerekli olan ahlaki ilkeleri

19 *Res publica* kavramı, cumhuriyetçi felsefede devlet ve toplumun olduğu bir düzeni anlatmaktadır. Bu anlamda res publica kavramıyla şekillenmiş cumhuriyetçi felsefede esas olan, kamusal alandır. Burada kamusal alandan anlaşılması gereken, devlet ve toplum arasındaki ilişkidir. Res publica kavramı, özel alan karşısında kamusal alanı öncelemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Serge Audier, *Cumhuriyet Kuramları*, çev. İ. Yerguz, (İstanbul: İletişim 2006).

20 Claude Nicolet, *The World of the Citizen in Republican Rome*, (Berkeley & Los Angeles: University of California 1980), pp. 18-20.

politika ile edinebilirler.²¹ Politikanın siyasal toplum içinde var olabileceğini düşünen Aristoteles'e göre siyasal toplum ise, insanı özgürleştiren bir yapıdır ki özgürleşen insan da siyasal toplum sayesinde kendi *doğasına uygun* bir biçim alır. Aristoteles, siyasal topluma önem vermesinin nedenini insanın eksik oluşuna, tek başına kendi amaçlarını gerçekleştiremeyeceğine bağlamaktadır. Ona göre sınırlı olan insan, siyasal topluma katılarak, onu koruyup yücelterek kendi sınırlılığından kurtulacak ve özgürleşecektir.²²

Roma cumhuriyetçiliğinin en önemli ismi ise Cicero'dur. Francis William Coker, Cicero'nun Antik Yunan düşüncesini somuta indirgediğini belirtir.²³ Iseult Honohan ise, Cicero'nun bu somutlaştırmayı hukuki sistem ile yurttaşlık arasındaki bağın tesisi ile gerçekleştirdiğini belirtir.²⁴ Coker ve Honohan'ın düşünceleri dikkate alındığında, Cicero'nun insanın politik yanından öte hukuki yanına odaklandığı fikrine varılabilir. Cicero insanın hukuki tarafına odaklandığında, özgürlük ve erdem in elde edilme yollarından birinin hukuk olacağına inanmaktadır. Bu anlamda düşünürün göre, hukuki düzenlemeler ile bireyin özgürlüğü garanti altına alınmakta, bununla yaşamın tümüne tesir edilmektedir.²⁵ Görüldüğü üzere, Cicero'nun fikirleri ile *res publica* ya da cumhuriyetin politik olandan hukuki olana dönüşümü gerçekleşmiş, bu anlamda cumhuriyetin yurttaşlığı hukuki bir hak haline gelmiştir. Hukuk temelinde yurttaşlık ve özgürlüğe yaklaşan Cicero, Antik Yunan düşüncesinin aksine toplumun *doğal bir zorunluluk olmadığını* belirtmekte, ortak menfaatlerinin aynı olduğunu düşünen insanların hukuki ilkelere dayanarak kurdukları bir yapı olduğunu düşünmektedir.²⁶

Cicero'nun hukuka önem vermesi, onun kamusal katılımı gözden çıkardığı anlamına gelmemelidir. Zira düşünür için kamusal alana

21 Efe Baştürk, 2011, *a.g.e.*, s. 58.

22 Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, (İstanbul: Remzi 2010), ss. 8-10.

23 Francis W. Coker, *Readings in Political Philosophy*, (New York: The Macmillan Company 1961), p. 130.

24 Iseult Honohan, *Civic Republicanism*, (London & New York: Routledge 2002), p. 30.

25 Efe Baştürk, 2011, *a.g.e.*, 63.

26 *a.g.e.*

Veysel ERGÜÇ

katılım, kamunun çıkarını özel çıkarlara üstün tutma anlamına gelecek bu da erdemli bir davranışı teşkil edecektir. Ayrıca birey, kamusal alana katılım sayesinde aktif yurttaş olabilecek ve toplumsallaşabilecektir.²⁷ Cicero'nun bu düşünceleri ışığında Roma cumhuriyetçiliği için yurttaşlık ve özgürlüğün tek koşulunun kamusal alana katılım olmadığı, her ikisinin hukuktan doğan bir hak olduğu, ancak yine de kamusal katılımın önemli olduğunu düşünmek mümkündür.

Aristoteles ve Cicero ile birlikte klâsik cumhuriyetçiliğin serüveninde değinilmesi gereken düşünürlerden biri de Machiavelli'dir. Machiavelli'nin cumhuriyetçilik düşüncesindeki önemi, kamusal alanı seküler bir temele oturtma çabasından kaynaklanmaktadır. Bireylerin akıl yoluyla somut siyasal koşulları kavrayacağını, bu sayede yurttaşlık hakları ve özgürlükleri elde edeceğine inanan Machiavelli, dünyevilik ve cumhuriyet arasında kurmaya çalıştığı bağı bu şekilde tesis etmeyi arzular.²⁸ Cumhuriyetçiliğin tarihi gelişiminde Machiavelli'nin res publicayı dünyevi temellere oturtması, cumhuriyeti moderniteye uyarladığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Ancak buradaki temel sorun, kamusal alanın sadece aklını kullanabilenlere açık olması, bu anlamda dar kapsamlı olmasıdır. Bu durum dikkate alındığında Machiavelli'nin bu düşüncesinin Antik Yunan cumhuriyetçiliğinin dışlayıcılığından pek de uzak olmadığı akla gelmektedir.

Klâsik cumhuriyetçilik bahsinde değinilecek son düşünür Rousseau'dur. Rousseau, kimsenin kimseye itaat etmediği ve herkesin kendi iradesini sergileyebildiği siyasal bir yapının peşindedir. Düşünür bu siyasal yapının insanlar arasında mümkün merteye eşitlik sağlayacağını, bu eşitliğin de kamusal katılımı mümkün olacağını belirtir.²⁹ Herkesin kendi iradesini ortaya koyabilmesinin yolunun genel iradeye tabiiyetten geçtiğini belirten

27 A.g.e., s. 64.

28 Marizio Viroli, "Machiavelli and the Republican Idea of Politics", in *Machiavelli and Republicanism*, edited by Gisela Bock, Quentin Skinner, Maurizio Viroli, (Cambridge: Cambridge University Press 1991), p. 156.

29 Robert Wokler, *Rousseau*, çev. Cemal Atilla, (İstanbul: Altın Kitaplar, 2003), s. 85.

Rousseau, bunun halk ile yönetimin iradesinin aynı potada eritilmesiyle mümkün olabileceğini belirtir. Düşünürüne göre halkın iradesinin yönetimdeki temsili ancak bu şekilde sağlanabilecektir. Rousseau'ya göre genel irade, siyasal bir toplum içerisinde yaşayan herkesi içeren bir özgürlük tarifi yapar.³⁰ Yanı sıra düşünürüne göre genel iradenin en önemli özelliği, karşılıklı sorumluluk ile kişisel hırsları dizginlemesi ve bireyler arası eşitsizliği ve bu eşitsizlikten kaynaklanan sorunları işbirliği temelinde yeniden düzenlemesidir.³¹ Genel iradeye tabi olmakla erişilebilecek özgürlük tarifi, akla totaliteryanizmin içine düşüldüğü fikrini getirebilir. Ancak, durum tam olarak böyle değildir. Bunun birinci nedeni, bizzat Rousseau'nun keyfi yönetimler karşısında bireyi savunmasıdır. İkinci nedeni ise, Rousseau'nun genel irade içinde birey irade ve özgürlüklerine önem vermesidir. Bu anlamda düşünür için genel irade içindeki her bireyin özgürlüğü aynı derecede değerlidir. Rousseau bahsinde önemli olan, sorumlu, katılımcı ve özgür yurttaşlık gibi cumhuriyetçilik kavramlarının moderniteye uygun biçimde genel irade formu içinde yer almasıdır.

Çağdaş Cumhuriyetçilik

İkinci Dünya Savaşı döneminde Avrupa coğrafyasında sergilenen totaliteryanizm, zihinlerde liberal demokrasinin geleceği ile ilgili olarak kuşku uyandırdı. Savaş sonrasında bireylerin özgürlükleri için devletin alanının sınırlandırılması fikri gündeme girdi. Özgürlükle ilgili fikirlerin filizlendiği bu ortam, kamusal alanı da gündeme soktu. Bu ortamda özgürlüklere ve farklılıklara saygılı bir kamusal alan fikri yaygın biçimde kendine yer edindi.

Cumhuriyetçi felsefe, sözü edilen bu ortamda yeniden gündeme geldi. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki cumhuriyetçilik düşüncesi,

30 Patrick Riley, "Rousseau's General Will: Freedom of a Particular Kind", in *Rousseau and Liberty*, edited by Robert Wokler, (New York: Manchester University Press 1988), p. 1.

31 Lawrence D. Cooper, *Rousseau: Nature and the Problem of the Good Life*, (Pennsylvania: Pennsylvania State University Press 1999), p. 20.

Veysel ERGÜÇ

savaş döneminin hoyratlıklarını dikkate alarak özgürlük ve farklılıkları içerecek biçimde yeniden formüle edildi. Bu kısmın başlığının adı olan çağdaş cumhuriyetçi yaklaşım, bu biçimde ortaya çıkmış oldu. Ancak, bahsi edilen yeniden formüle edilmenin klâsik ve çağdaş cumhuriyetçilik arasında bir kopuşu getirmediğini, dolayısıyla iki farklı cumhuriyetçilik yorumunun söz konusu olmadığını belirtmek gerekir. Bu bağlamda çağdaş cumhuriyetçiliğin yukarıda aktardığımız klâsik cumhuriyet yorumlarını güncelle göre biçimlendirme arayışı olduğunu düşünmek mümkündür.³²

Çağdaş cumhuriyetçilik akımında liberal demokrasiyi sorunsallaştıran ve özgürlük, erdem ve politika gibi konuları yeniden değerlendiren çağdaş cumhuriyetçilerden biri Hannah Arendt'dir. Arendt'in özgürlük üzerine düşünmesi, modern liberal demokrasi eleştirisi ile başlar. Ona göre, modern toplum salt ekonomik çıkarlar üzerine inşa edilerek siyasal özgürlükler göz ardı edilmiştir.³³ Yine Arendt'e göre modern liberal demokrasi, siyasal alanda bireysel özgürlüğü garanti edecek kurumsal düzenlemelerden yoksundur. Bunun önemli bir nedeni, liberalizmin özgürlüğe bakışındaki önyargılardan kaynaklanmaktadır.³⁴ Arendt'e göre liberalizm, bir yandan devletin aşırı güçlenmesini önlemek isterken, öte yandan özgürlüğün ancak devasa bir devlet mekanizması ile korunacağını düşünmektedir.³⁵ Ancak Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) *big government vs small government* tartışmaları dikkate alındığında, liberalizmin Arendt'in dediği gibi devasa bir devlet mekanizmasına ihtiyaç duymadığı gibi bir durum da ortaya çıkabilmektedir. Bu anlamda ABD'de devasa bir devlet yapısı anlamına gelebilecek olan *big government* kavramı ABD'de piyasa ve bireyin özgürlüğünün devlet tarafından kısıtlanması anlamına gelmekte bu yüzden de olumsuzlanmakta iken bu kavrama karşılık olarak sınırlı bir hükümet anlamında *small government* kavramı önerilmekte, bu şekilde

32 Efe Baştürk, 2011, *a.g.e.*, s. 86.

33 P. B. Hansen, *Hannah Arendt: Politics, History and Citizenship*, (California: Stanford University Press 1993), pp. 91-94.

34 Hannah Arendt, *Geçmişle Gelecek Arasında*, çev. Bahadır Sina Şener, (İstanbul: İletişim 2010), s. 134.

35 P. B. Hansen, *a.g.e.*, p. 56.

birey ve piyasanın özgürlüğünün tesis edilebileceği düşünülmektedir.³⁶ Bu noktayı belirttikten sonra çalışmanın özüne dönersek Arendt, liberalizmin özgürlük getirmemesinin ikinci nedeni olarak liberalizmin sınıfsız bir kitle toplumunu beraberinde getirdiğini, bu durumun da özgürlüğün teminatı olan kamusal alanı bitirerek totalitarizmin ortaya çıkışına vesile olmasını gösterir.³⁷ Bahsedilen bu nedenlerden dolayı Arendt, liberalizmin totalitarizme engel olamayacağını düşünmektedir. Arendt'in bu düşünceleri, liberal demokrasinin özgürlük konusunda bir paradoks içinde olduğunu açığa çıkarmaktadır.

Arendt'e göre modern liberal demokrasinin ekonomi üzerine temellenmesi, siyasal özgürlüklerle birlikte kamusal alanı da bitirmiş; böyle bir ortamda birey, ortak çıkar ve değerler gibi kavramlar etkisizleşmiş, bu durum da totalitarizmi doğurmuştur.³⁸

Arendt, bahsi edilen totalitarizmden çıkışın, ortak yaşam alanının bilinçlerde yeniden yer etmesi ve buna uygun biçimde insanların yeniden ortak paydalar etrafında bir iletişim dünyası kurmaları ile mümkün olacağını düşünmektedir. Arendt, insanların bireyselliklerinden kurtularak ve başkaları ile iletişim kurarak bir arada yaşama bilicine ulaştıklarında yurttaş haline geleceklerini düşünmektedir. Düşünüre göre böyle bir dünyayı mümkün kılan şey ise, *vita activanın* üçüncü kategorisi olan *eylem*dir. Arendt, böyle bir kamusal alanın Antik Yunan dönemindeki polislerde yaşandığını belirtir. Arendt'in *vita activa* temelinde inşa ettiği polis düzeni, modernitenin *yabancılaşan insan*na ve totalitarizme, felsefi bir karşı çıkıştır. Arendt'e göre polis en önemli tarafı, yurttaşların ortak bir yaşam alanında yer aldıklarının bilinci ile hareket etmeleri ve bu bilinci eylemlerinde göstererek, dünyayı yeniden anlamlandırmalarıdır. Bu düşünceden hareket eden Arendt'e göre polis, insanların bireysel hazları

36 Bahsi geçen her iki kavramla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Michael Lewis, "Big Government vs. Small Government – Which Is Ideal for the U.S.?", *Economic Policy*, t.y., Erişim Tarihi: 17 Eylül 2016, <http://www.moneycrashers.com/big-vs-small-government-ideal/>.

37 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, (New York: Schocken Books 2004) pp. 417-423.

38 Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, (İstanbul: İletişim 2009), ss. 358-68.

Veysel ERGÜÇ

ile toplumsal sorumlulukları arasında kurdukları bir dengenin ürünü olarak insanın *kamusal* kimliğini somutlaştıran bir düzendir.³⁹

Arendt'in totalitarizmden çıkış yolu olarak gördüğü kamusal alan, içinde eşitlik düşüncesini taşımaktadır. Bu bağlamda Arendt'e göre kamusal alan, doğuştan getirilen eşitsizliklerin sürdürüldüğü değil, yeni baştan ele alındığı ve herkesin ortak bir değer etrafında eşit olarak kabul edildiği bir düzenin adıdır.⁴⁰ Hannah Arendt'in, polisi, ideal kamusal alan olarak tanımlaması, onu ontolojik anlamda bir eşitlik mekânı olarak görmesini mümkün kılmaktadır. Arendt'e göre polis, toplumsal sorunlar karşısında bireylerin düşüncelerini dile getirmeleri sonucu yeniden şekillenmekteydi. Bu anlamda bireyler, sadece ortak bir yaşamı paylaşan varlıklar değil, aynı zamanda ortak yaşamları üzerinde ortak müzakere kuran paylaşımcıydı.⁴¹

Arendt'in düşüncesinde kamusal alan, bireylerin aktif olarak katılım yaptıkları, ancak bu sayede bireysel özgürlüğün olabileceği bir yerdir. Arendt, özgürlüğü kamusal katılıma bağlamasıyla net bir pozitif özgürlük savunucusudur zira özgürlüğün arzu etmek sonucunda gerçekleşemeyeceğini, onun kesinlikle bir eylem ile desteklenmesi gerektiğini ileri sürmekte ve bu düşüncesiyle cumhuriyetçiliği modern dönemde dile getirmektedir.⁴²

Çağdaş cumhuriyetçilik akımında öne çıkan ikinci düşünür, Charles Taylor'dur. Arendt gibi Taylor da düşüncesini Antik felsefe ile paralel şekilde kurmaktadır. Ancak, Taylor sadece metodolojik olarak antik felsefeden yararlanmaktadır. Söz gelimi Taylor, Arendt gibi çağdaş siyasal dünyanın epistemolojik temelini polise dayandırmamaktadır.⁴³ Siyasal toplum içindeki bireylerin kendilerini öz benlikleriyle ifade edebileceği bir yapıyı tasavvur eden Taylor, kuramının çıkış noktasını *evrensel insan*

39 *A.g.e.*, ss. 43-8.

40 Efe Baştürk, 2011, *a.g.e.*, s. 91.

41 Michael G. Gottsegen, *The Political Thought of Hannah Arendt*, (Albany: State University of New York Press 1994), p. 175.

42 Hannah Arendt, 2010, *a.g.e.*, s. 107.

43 Efe Baştürk, "Çağdaş Cumhuriyet Felsefesinde İki Tarz-ı Cumhuriyetçilik: Atina ve Roma Anlayışlarının Karşılaştırılması", Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kış 2013, 6/1, 111-130, s. 117.

kavramına karşı çıkışa bağlamaktadır. Taylor'a göre, insan varlığını evrensel standart unsurların belirleyiciliğine bağlamak, bireyin kendisini öz benliğiyle ifade etmesine ve kimlik kazanmasına engel teşkil etmektedir.⁴⁴ Taylor'un bu ifadelerini yorumlayan Audier, Taylor'un “[E]vrenselci bireycilik düşüncesine karşı farklılıkların tanındığı bir politik rejim olarak cumhuriyet” tanımını geliştirdiğini belirtmektedir.⁴⁵

Arendt gibi Taylor da düşüncesinin temelini liberalizm eleştirisine dayandırmaktadır. Taylor'un liberalizmi eleştirmesinin sebebi, onun politik tanınma (*political recognition*) ile bireysel özgürlük arasındaki bağlantıyı görmezden geldiğini düşünmesidir.⁴⁶ Arendt'in izinden giden Taylor, liberalizmin bireysel özgürlüğü atomizm şeklinde ele alarak, toplumsallıktan uzak bireyler yarattığını düşünmektedir. Bu anlamda Taylor'a göre liberalizm, bireyin, kendisini tüm sosyal yapı ve kurumlardan bağımsız olarak görmesine neden olmuş, bireylerin kamusal kimliklerine zarar vermiştir. Arendt gibi Taylor da liberalizmin toplumsallık karşısında bireyi yüceltmesine karşı çıkarak, bireylerin hak ve özgürlük sahibi olmaları için gerekli şartın, siyasal eylem olduğunu belirtir.⁴⁷ Bu anlamda Arendt gibi Taylor da özgürlüğü eylem ile ilişkilendirerek Antik dönem siyasal düşüncesine yaklaşır. Ancak Arendt'ten farklı olarak Taylor, kuramını biraz daha genişleterek daha başka bir sonuca varmaktadır:

Öyleyse kendi kimliğimi keşfetmem, bu kimliği yalıtılmışlık içinde, tek başıma oluşturduğum anlamına gelmiyor; tersine bu kimliği diyalog yoluyla, başkalarıyla kısmen açık, kısmen de içimden yaptığım konuşmalarla oluşturuyorum. İçsel olarak yaratılan, üretilen bir kimlik idealinin geliştirilmesi, işte bu nedenlerle tanınmaya yeni bir önem katıyor. Kimliğim, can alıcı biçimde başkalarıyla giriştiğim diyalojik ilişkilere dayanıyor.⁴⁸

44 Charles Taylor, “Tanınma Politikası”, Çökkültürçülük: Tanınma Politikası içinde, der. Charles Taylor, çev. Yurdanur Salman, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2005), s. 52.

45 Serge Audier, *Cumhuriyet Kuramları*, çev. İsmail Yerguz, (İstanbul: İletişim 2006), s. 92.

46 Charles Taylor, 1995, *a.g.e.*, p. 183.

47 Charles Taylor, “Repairing Individualist and Communitarian Failings”, in *Liberalism and Moral Life*, edited by Nancy L. Rosenblum, (Cambridge: Harvard University Press 1989), p. 170.

48 Charles Taylor, 2005, *a.g.e.*, s. 49.

Veysel ERGÜÇ

Görüldüğü üzere Taylor, *ben* kimliğinin toplumla ilişki sürecinde kazanıldığını, bu anlamda onun toplumsal olduğunu düşünmektedir. Taylor'un cumhuriyetçi özgürlük fikri bu noktada açığa çıkmaktadır. Taylor, toplumsal iletişim yoluyla kurulan bağların bireylerin kimlik edinimini ve toplumsal kültüre adapte olmalarını, böylece karşılıklı sorumluluk duygusunun artarak siyasal erdem in inşasının sağlanabileceğini belirtir. Taylor, Arendt ve Antik Yunan düşüncesiyle bu noktada birleşmektedir. Arendt gibi Taylor da bireysel özgürlüğü kamusal eylem içerisinde değerlendirmektedir. Taylor, kamusal alana katılarak elde edilen özgürlük sayesinde bireylerin, içinde yaşadığı siyasal kültürü belirleme imkânı ve gücüne ulaşacağını belirtir.⁴⁹ Bu anlamda Taylor, bireylerin, içinde yaşadıkları toplumu şekillendirecek siyasal bilinç ve eylem gücüne sahip olmalarını özgürlük olarak tanımlar. Arendt gibi Taylor da, ortak politik yaşamın amaçsallığını ve onun bireysel özgürlüğün oluşumundaki önemini vurgular. Bu anlamda Taylor, Arendt gibi, bireysel özgürlüklerin ortak politik yaşam formu olan kamusal alana bağlı olduğunu savunur.

Taylor için cumhuriyetçi bir rejim, bireylerin atomize olmasını önleyeceği gibi, onları bir arada tutacak olan ortak değerleri de yaratabilecektir. Böylece, bireyler bu ortak değerler aracılığıyla ben kimliklerini oluşturarak politik yaşama katılabileceklerdir. Taylor için cumhuriyetin başka bir önemi, çeşitli kültürel grupların *tanınmasını* sağlamasıdır. Bireylerin benliklerinin toplumsal boyutuna dikkat çeken Taylor, cumhuriyet rejiminde kamusal alana katılım yapan tüm kültürel grupların eşit biçimde tanınacağını belirtir.⁵⁰ Bu anlamda Taylor için özgürlük ve tanınmanın gereği katılıma bağlanmaktadır. Önceden de belirtildiği gibi bu düşüncesiyle Taylor, Arendt gibi Antik Yunan siyasi düşüncesine yakınlaşmış olmaktadır.

Çağdaş cumhuriyetçilik akımında özgürlükle ilgili olarak öne çıkan üçüncü isim, Quentin Skinner'dir. Siyasi düşünce tarihçisi olan Skinner,

49 Efe Baştürk, 2013, *a.g.e.*, s. 118.

50 Charles Taylor, 2005, *a.g.e.*, s. 50.

özgürlük kavramının çok boyutlu bir tarihsel incelemeye tabi tutulması gerektiğini belirtir. Ona göre, özgürlük kavramını çok boyutlu biçimde ele alan Roma siyasal düşüncesi yeniden siyaset kuramının temeline yerleştirilmelidir.⁵¹ Roma düşüncesinin özgürlük geleneğini çağdaş biçimde yorumlayan Skinner, bir yandan Roma düşüncesi ile paralellik arz edecek, fakat öbür yandan da hem Aristotelesçi bakış açısını hem de liberalizmin özgürlük anlayışını eleştirecek olan yeni bir kuram geliştirir.

Skinner'in özgürlük yaklaşımı çift taraflıdır: Bir yandan özgürlüğü salt eyleme dayandıran Aristoteles'in bakış açısını eleştiren düşünür, öbür yandan liberalizmin negatif özgürlük anlayışına alternatif sunmayı amaçlar. Skinner'a göre Aristoteles'in bakış açısı, bireylerin özgür olmasını salt katılıma şartlandırarak çelişki oluşturur. Oysa cumhuriyetçi özgürlük anlayışı, bireylerin siyasal pratiklere katılmalarının yanında onların başkalarının müdahalelerinden korunmaları anlamına da gelmektedir. Bu bağlamda cumhuriyetçi özgürlük açısından önemli olan konu, sadece siyasal alana katılım meselesi değildir. Bireylerin müdahaleden uzak ve herkesi kapsayan yasalar altında eşit yurttaş muamelesi gördükleri bir siyasal sistemin varlığı da özgürlükler açısından önemlidir.⁵²

Skinner, diğer eleştirisini liberalizmin özgürlük yorumuna getirir. Düşünür, siyaset felsefesi içerisinde *negatif-pozitif özgürlük* ayrımının yeterli olmadığını savunur. Ona göre, liberalizmin özgürlükleri sadece pozitif-negatif ayrımı ile değerlendirmesi, özgürlüğün içeriği açısından kusurludur.⁵³ Buradan yola çıkan Skinner, özgürlüğü başka bir ayırım üzerinden yapmayı önerir ve *biçimsel özgürlük ile etkin özgürlük* karşılaştırmasını önerir.⁵⁴ Skinner, Berlin gibi özgürlüğü salt müdahalesizlik

51 Quentin Skinner, *Liberty Before Liberalism*, (Cambridge: Cambridge University Press 1998), p. 96.

52 Quentin Skinner, "The Paradoxes of Political Liberty", in *Liberty*, edited by David Miller (New York: Oxford University Press 1986), p. 35.

53 Quentin Skinner, "The Idea of Negative Liberty: Historical Perspectives", in *Philosophy in History: Essays on Historiography of Philosophy*, edited by Q. Skinner, J. B. Schneewind and R. Rorty, (Cambridge: Cambridge University Press 1984), p. 194.

54 Quentin Skinner, "A Third Concept of Liberty", *London Review of Books*, Year: 2002, Vol: 24, No: 7, 237-268, p. 263.

Veysel ERGÜÇ

olarak yorumlamaz. Zira ona göre özgürlüğü sadece müdahalesizlik olarak tanımlayan bir yaklaşım, özgürlüğün aynı zamanda pratik unsurlara sahip olmasını gerektiren yönü ile tezat olabilir. Bu bağlamda Skinner, özgürlüğün ikili bir boyutu olduğunu öne sürer. Özgür bir birey bir yandan başkasına bağımlı olmayan kişidir, ancak bir yandan da bu bağımlılık ilişkisinin ortaya çıkmaması için hür iradesiyle eylemde bulunan kişidir.⁵⁵ Bu nedenle Skinner, özgürlüğü sadece pozitif anlamıyla ele almaz, negatif özgürlük, yani müdahalesizlik olarak özgürlük, Skinner için de bir amaçtır; ancak bu amaca ulaşmak için çeşitli pozitif özgürlükler araçsal nitelik taşırlar.

Skinner'a göre özgürlüğün nihai aşaması siyasal katılımdır. Siyasal katılım, bireylerin kendi kaderlerini başkalarının keyfi iradelerine bırakmamaları için zorunluluktur. Skinner, biraz daha ileri giderek özgürlük ile özyönetimi birleştirir. Skinner'a göre, gerçek anlamda özgürlük eğer başkasının iradesine boyun eğmemekse, bu aynı zamanda özgür iradenin öz-yönetim hakkı olduğunu göstermektedir. Skinner için öz-yönetim, bir yandan bireyin iradesini dış müdahalelerden korurken diğer yandan onun eylemde bulunmasını mümkün kılacak bir formülasyon getirmektedir.⁵⁶

Çağdaş cumhuriyetçilik başlığı altında değinilen her üç düşünür de özgürlüğü birey ve toplum ilişkisi açısından değerlendirmektedir. Bu anlamda her üç düşünür de birey ve özgürlüğünün toplumsal boyutu olduğunu belirtmektedir. Ancak Skinner, diğer iki düşünürden farklı olarak özgürlüğün birey ve devlet arasındaki ilişkiye dayalı boyutuna da eğilmektedir. Bu anlamda düşünür, bireyin müdahalesizlik altında yaşaması gerektiğini ancak bunun pozitif özgürlük yani katılımı sağlanabileceğini belirtmektedir. Sonuç itibarıyla her üç düşünür de cumhuriyetçiliğin özgürlüğe yaklaşımında dikkate aldığı birey-devlet ve birey-toplum ilişkisine dikkat etmektedirler. Ancak cumhuriyetçiliğin özgürlüğe bakışında özgün denebilecek fikirler ileri süren düşünür Philipp Pettit olacaktır.

55 Quentin Skinner, 1991, *a.g.e.*, p. 301.

56 Quentin Skinner, *Machiavelli*, çev. Cemal Atilla, (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi 2004), s. 79.

Philip Pettit ve Tahakkümsüzlük Olarak Özgürlük

Çağdaş cumhuriyetçi felsefenin önemli düşünürlerinden biri olan Philip Pettit, özgürlük kavramına getirdiği yorumla bir yandan liberal düşüncenin özgürlüğe bakışını eleştirmiş, diğer yandan cumhuriyetçi özgürlüğe kayda değer bir katkı yapmıştır. Liberal düşüncenin temelinde, *müdahalesizlik olarak özgürlük* düşüncesinin yattığını belirten ve bunun yeterli olamayacağını savunan Pettit, özgürlüğün *tahakkümsüzlük olarak* anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁷

Siyaset felsefesinde özgürlük, genellikle Berlin'in pozitif ve negatif özgürlük sınıflandırmasına dayanarak yapılır.⁵⁸ Negatif özgürlük, kişinin devletin müdahalesinden azade biçimde hayatını idame ettirmesi anlamına gelirken; pozitif özgürlük, kişinin birtakım haklara sahip olabilmesi için gerçekleştirdiği faaliyetler anlamını taşır. Görüldüğü gibi her iki özgürlük tanımı da özgürlüğün bireysel boyutuna odaklanmaktadır.⁵⁹ Pettit'in eleştirileri de tam bu noktadadır. Çünkü Pettit, özgürlüğün hak olmanın ötesinde politik bir anlamı olduğunu düşünmektedir. Pettit'e göre söz konusu politik anlam ise, bir arada yaşayan insanların, yaşadıkları topluma siyasal niteliği katma açısından birtakım ahlâki ve siyasi görevler üstlenmeleri gerektiğine dair inançtan kaynaklanmaktadır.⁶⁰

Pettit, özgürlüğün, insanların istediklerini yapmaları ya da başkalarının müdahalesinden azade olmalarından başka bir anlamının olup olmadığını sorgular. Bu sorgulama sonucunda düşünürün vardığı yer, özgürlüğün negatif ve pozitif şeklinde ayrılmasının yeterli olamayacağıdır. Düşünüre göre bunun nedeni, negatif ve pozitif özgürlüğün bireysel özgürlüğe tek başına katkı sunamayacak olmalarıdır.⁶¹ Ancak Pettit'nin buna karşı

57 Philip Pettit, *Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük Ve Yönetim Teorisi*, (İstanbul: Ayrıntı, 1998), s. 43-45.

58 George Crowder, *Isaiah Berlin: Liberty and Pluralism*, (Cambridge: Polity Press, 2004), p. 64.

59 Lawrence Crocker, *Positive Liberty: An Essay in Normative Political Philosophy*, (The Hague: Nijhoff 1980), p. 1.

60 Quentin Skinner, 1984, a.g.e, s. 195-197.

61 Philip Pettit, 1998, a.g.e, s. 39.

Veysel ERGÜÇ

geliştirdiği alternatif, özgürlüğün, negatif ve pozitif yönlerini içeren bir önermedir. Bu önermenin kilit noktası ise tahakküm kavramı üzerinden şekillenmektedir.

Pettit'ye göre tahakküm, bir kişi ya da grubun, bir başkasının iradesi üzerine ipotek koyma durumudur. Pettit'ye göre tahakküm, efendi-köle ilişkisi üzerinden yürür. Bu anlamda tahakkümün olduğu yerde köle ile efendi arasında eşitsiz bir ilişki oluşmakta, köle, efendinin insafına terk edilmektedir.⁶² Pettit, özgürlüğün anlaşılmasında tahakküm kavramının müdahalesizlikten daha fazla anlam içerdiğini şöyle bir örnekle açıklar: *“Bir efendim olduğu müddetçe ben tahakküm altındayım; efendi[m] müdahale etmediği sürece müdahalesiz bir hayat sürerim.”*⁶³

Pettit, tahakkümün bireylerin tercih haklarında işlediğini, bir diğer anlamıyla bireyin tercih hakkını engellediğini belirtir. Bu anlamda düşünürü göre tahakkümün olduğu yer, bireyin kendi iradesiyle tercih yapmadığı bir yerdir.⁶⁴ Tahakkümün olduğu yerde bireyin iradesi üzerinde kontrol olduğundan, kişinin tercih imkânı, bir diğer anlamıyla özgürlüğü yoktur. Tabiatıyla birey, öznel iradesini pratiğe aktarabilecek imkâna sahip olamadığından, özgür olabilmesi mümkün değildir.⁶⁵

Pettit, tahakkümün ortaya çıkışı konusunda Arendt gibi modernite eleştirisinden yola çıkar. Arendt'in özel alandaki ilişkilerin kamusal alana hâkim oluşunu totalitarizmin doğuşuna neden olarak göstermesine benzer biçimde Pettit de modern zamanlardaki özel alanlarda denetimden uzak ilişkilerin tahakküme neden olduğunu düşünmektedir.⁶⁶ Pettit'e göre bu denetimi sağlayarak tahakkümü ortadan kaldıracak olan şey, yasal ve siyasal ilkelerin kurumsallaşmasıdır. Bu kurumsallaşma sayesinde

62 Efe Baştürk, 2011, *a.g.e.*, s. 102.

63 Philip Pettit, 1998, *a.g.e.*, s. 44.

64 Philip Pettit, “The Basic Liberties”, in *The Legacy of H.L.A. Hart: Legal, Political, and Moral Philosophy*, edited by Matthew H. Kramer, (Oxford: Oxford University Press, 2008), p. 202.

65 Philip Pettit, “A Definiton of Negative Liberty”, *Ratio*, Year: 1989, Vol: 2, 153-168, p. 154.

66 Philip Pettit, 1998, *a.g.e.*, s. 92.

birlikte yaşayan ve etkileşim halinde olan insanlar arasında tahakküm söz konusu olmayacaktır. Etkileşim içinde olan bireylerin tahakküme maruz kalmayacağı düşüncesiyle Arendt gibi Pettit’de aktif olan bireylerin tahakküme maruz kalmayacağını düşünmektedir.⁶⁷ Tabiatıyla Pettit, Antik cumhuriyetçilik içinden konuşarak özgürlüğün toplumsal yönünü vurgulamak istemektedir.

Pettit, yasal ve siyasal ilkeleri kurumsallaşmış bir rejimin tahakkümsüzlük olarak özgürlük ilkesini uygulamaya koyacağını belirtir. Düşünür, tahakkümsüzlük olarak özgürlüğü hayata geçirebilecek iki alternatif yaklaşımdan bahsetmektedir. Bunlardan birincisi, tahakküm uygulayan ile tahakküme maruz kalanın kaynaklarını eşitlemektir. İkincisi ise, tahakküme sebep olan keyfi müdahale ihtimalinin ortadan kaldırılmasını sağlayacak anayasal önlemlerin alınmasıdır.⁶⁸ Ancak Pettit, her iki alternatif arasından sadece anayasal önlemlerin dikkate alınmasının mantıklı olacağını belirtir. Zira ona göre kaynakları eşitleme maddesi, tahakküm ihtimalini ortadan kaldıramayacaktır. Buna karşılık anayasal önlemler stratejisi, tahakküm durumuna ilişkin somut ve caydırıcı önlemleri ortaya koymaktadır. Otorite, tahakküm kurma potansiyeli olanın üzerinde, elinde bulundurduğu yasal araçlar ile caydırıcı olabilecektir. Tabi burada akla bu otoritenin bir yozlaşma içine girip yeni bir tahakküm kurup kurmayacağı sorusu gelmektedir. Bu soruya cevap veren Pettit, bu yasal araçları elinde bulunduran otoritenin, meşruiyetini tahakkümsüzlükten aldığı için güç yozlaşmasına girip yeni bir tahakküm kurmayacağını iddia eder.⁶⁹

Pettit’e göre cumhuriyetçi bir yönetimin en temel işlevi, bir arada yaşayan insanların tahakküm altında yaşamalarını önleyecek siyasal ve yasal önlemleri hayata geçirmektir. Bu anlamda Pettit’e göre, tahakkümü önlemek için devletin kendisi gerekli gördüğü durumda müdahalede bulunabilir.⁷⁰

67 Philip Pettit, *The Common Mind: An Essay on Psychology, Society and Politics*, (New York: Oxford University Press 1993), pp. 117-165.

68 Philip Pettit, 1998, *a.g.e.*, s. 99.

69 *A.g.e.*

70 *A.g.e.*, s. 120.

Zira tahakkümsüzlük olarak özgürlük, başkalarının keyfi müdahalesi altında yaşama ihtimalinin önlenmesidir ve bireylerin, herkesi kapsayan ve herkese eşit muamele gösteren hukukun koruması altında olmasını içermektedir.⁷¹ Öyleyse, devletin bireylere müdahale etmesi ile başka bireylerin müdahale etmesi arasındaki temel ayrım açığa çıkmaktadır. Pettit'e göre devlet, özgürlüğü korumak amacıyla bireye müdahale ettiğinde müdahalesi meşru olmaktadır.⁷² Bu bakış, cumhuriyetçi düşüncenin özgürlüğe bakışını serimlemektedir. Bu bağlamda cumhuriyetçilik, devletin, tahakkümsüzlük olarak özgürlüğü sağlamak amacıyla, bireylere müdahale etme hakkına sahip olduğunu savunmaktadır. Böylece cumhuriyetçi düşünce, özel alana giren konularda bile devletin sadece hukuki değil, fakat aynı zamanda siyasal açıdan da yetkili olması gerektiğini belirtir.⁷³ Bu yaklaşım, özel alan-kamusal alan ayrımını kuvvetli biçimde savunan ve özel alanın müdahalelerden mümkün mertebe korunması gerektiğini düşünen liberal düşünce ile çelişmektedir.⁷⁴ Pettit'ye göre, tahakküm ihtimali olduğu müddetçe özgürlükler risk altındadır ve bu riski ortadan kaldırmanın tek yolu, tahakküm araçları üzerinde yasal kontrol yapmanın yanında, bu yasal kontrolü, tahakküm yaratan özel alanın içine kadar genişletmekten geçmektedir.⁷⁵

Sonuç

Çağdaş siyaset kuramı içinde önemli bir yeri olan cumhuriyetçi felsefe, eşit ve özgür olan bireylerin kamusal hayat içerisindeki konumları üzerine odaklanmaktadır. Cumhuriyetçi düşünce, bireylerin kendi yaşamlarını ilgilendiren kamusal meseleler karşısında sorumluluk bilinci ile hareket ederek yaşamlarını belirleyecek değerlerin oluşumuna katkıda bulduklarını, bu sayede kendi kaderlerini belirlediklerini iddia eder.

71 Bu konuda ayrıntılı bir bakış açısı için bkz. Philip Pettit, "A Republican Law of Peoples", *European Journal of Political Theory*, 9(1), 2010, 70-94.

72 Philip Pettit, 1998, *a.g.e.*, s. 121.

73 Robin L. West, *Re-Imagining Justice: Progressive Interpretations of Formal Equality, Rights and the Rule of Law*, (Burlington: Ashgate Publications 2003), p. 42.

74 Philip Pettit, 1998, *a.g.e.*, s. 135.

75 Philip Pettit, 1998, *a.g.e.*, s. 131.

Cumhuriyetçi düşüncenin siyaset felsefesi açısından dikkate alınması gereken en önemli yanı, bireyin özgürlük ve eşitliğini toplumsal yaşamla ilişkilendirmesidir. Bu anlamda cumhuriyetçilik için birey, toplumsallıkla kaim bir varlıktır. Bireyi kamusalıyla tanımlayan cumhuriyetçilik düşüncesi, toplulukçuluğa varmayacak biçimde birey-toplum ve birey-devlet arasında bir denge kurmaya gayret eder.

Birey, toplum ve devlet arasında bir denge tesisine girişen cumhuriyetçi felsefe için bu dengenin yegâne yolu, bireyin kamusal kadraya oturtulup, özgürlük ve eşitliğinin ancak bu kadrâ dâhilinde tesisidir. Bu bağlam içinde cumhuriyetçiliğin birey, toplum ve devlet özelinde bir res publicaya denk düştüğünü söylemek yerindedir. Klâsik ve çağdaş düşünürler de bu düşünce ile hareket etmektedirler. Bu çalışmanın vaka olarak seçtiği Philip Pettit de bu düşünceyi benimsemektedir. Ancak Pettit'i cumhuriyetçi düşünürler arasında bir nebze özgün kılan şey, tahakküm kavramına eğilmesidir. Liberal düşüncenin negatif özgürlük mefhumuna karşılık, devletin, bireyi ve özgürlüğünü tahakkümden korumak için müdahaleci olabileceğini savunması da onu özgün kılan bir diğer unsurdur. Bu düşüncesiyle, tabiri caizse, Philip Pettit'i klâsik liberalizme karşı sosyal liberalizmin birey için müdahaleciliğini savunan bir düşünür olarak nitelemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Alan Patten, “The Republican Critique of Liberalism”, *British Journal of Political Science*, 1996, Vol: 26, No:1, 25-44.

Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, (İstanbul: Remzi 2010).

Charles Taylor, “Tanınma Politikası”, Çokkültürcülük: Tanınma Politikası içinde, der. Charles Taylor, çev. Yurdanur Salman, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2005).

Veysel ERGÜÇ

-----, *Philosophical Arguments*, (Cambridge, MA: Harvard University Press 1995).

-----, “Repairing Individualist and Communitarian Failings”, in *Liberalism and Moral Life*, edited by Nancy L. Rosenblum, (Cambridge: Harvard University Press 1989).

Christopher Pierson, *Modern Devlet*, çev. Dilek Hattatoğlu, (İstanbul: Çiviyazıları 2000).

Claude Nicolet, *The World of the Citizen in Republican Rome*, (Berkeley & Los Angeles: University of California 1980).

David Held, “Cumhuriyetçilik: Özgürlük, Öz-Yönetim ve Aktif Yurttaş”, çev. Hande Peker ve Hayrullah Doğan, *Cogito*, 1998, Sayı: 15, 27-67.

Efe Baştürk, “Çağdaş Cumhuriyet Felsefesinde İki Tarz-ı Cumhuriyetçilik: Atina ve Roma Anlayışlarının Karşılaştırılması”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış 2013, 6/1, 111-130.

-----, “Siyaset Felsefesinde Klâsik ve Çağdaş Cumhuriyetçilik: Eleştirel Bir Karşılaştırma”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Francis W. Coker, *Readings in Political Philosophy*, (New York: The Macmillan Company 1961).

George Crowder, *Isaiah Berlin: Liberty and Pluralism*, (Cambridge: Polity Press 2004).

Hannah Arendt, *Geçmişle Gelecek Arasında*, çev. Bahadır Sina Şener, (İstanbul: İletişim 2010).

-----, *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, (İstanbul: İletişim 2009).

Cumhuriyetçilik Düşüncesinde Özgün Bir Yaklaşım: Philip Pettit ve Tahakkümsüzlük Olarak Özgürlük

-----, *The Origins of Totalitarianism*, (New York: Schocken Books 2004).

-----, *Critics of Republic*, (New York: Harcourt Brace 1972).

Iseult Honohan, *Civic Republicanism*, (London & New York: Routledge 2002).

Lawrence D. Cooper, *Rousseau: Nature and the Problem of the Good Life*, (Pennsylvania: Pennsylvania State University Press 1999).

Lawrence Crocker, *Positive Liberty: An Essay in Normative Political Philosophy*, (The Hague: Nijhoff 1980).

Margaret Canovan, "Republicanism", in *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought*, edited by David Miller, (Oxford: Blackwell Publishers 1987).

Michael G. Gottsegen, *The Political Thought of Hannah Arendt*, (Albany: State University of New York Press 1994).

Michael Lewis, "Big Government vs. Small Government – Which Is Ideal for the U.S.?", *Economic Policy*, t.y., Erişim Tarihi: 17 Eylül 2016, <http://www.moneycrashers.com/big-vs-small-government-ideal/>.

Michael J. Sandel, *Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy*, (Cambridge: Harvard University Press 1996).

Niccolo Machiavelli, *Söylevler*, çev. Alev Tolga, (İstanbul: Say Yayınları 2009).

Nuran Erol Işık, "Ortak Bağ"ın Tesisi İçin Eleştirel Cumhuriyet", *Doğu Batı*, 2008-09, Sayı: 47, 83-103.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:3

Veysel ERGÜÇ

Patrick Riley, “Rousseau’s General Will: Freedom of a Particular Kind”, in *Rousseau and Liberty*, edited by Robert Wokler, (New York: Manchester University Press 1988).

Philip Pettit, “A Republican Law of Peoples”, *European Journal of Political Theory*, 9(1), 2010, 70-94.

-----, “The Basic Liberties”, in *The Legacy of H.L.A. Hart: Legal, Political, and Moral Philosophy*, edited by Matthew H. Kramer, (Oxford: Oxford University Press, 2008).

-----, *Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük Ve Yönetim Teorisi*, (İstanbul: Ayrıntı 1998).

-----, *The Common Mind: An Essay on Psychology, Society and Politics*, (New York: Oxford University Press 1993).

-----, “A Definiton of Negative Liberty”, *Ratio*, Year: 1989, Vol: 2, 153-168

Phillip B. Hansen, *Hannah Arendt: Politics, History and Citizenship*, (California: Stanford University Press 1993).

Quentin Skinner, *Machiavelli*, çev. Cemal Atilla, (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2004).

-----, “A Third Concept of Liberty”, *London Review of Books*, Year: 2002, Vol: 24, No: 7, 237-268.

-----, *Liberty Before Liberalism*, (Cambridge: Cambridge University Press 1998).

-----, “Republican Ideal of Political Liberty”, in *Machiavelli and Republicanism*, edited by Gisela Bock, Quentin Skinner and Maurizio Viroli, (Cambridge: Cambridge University Press 1991).

Cumhuriyetçilik Düşüncesinde Özgün Bir Yaklaşım: Philip Pettit ve Tahakkümsüzlük Olarak Özgürlük

-----, “The Paradoxes of Political Liberty”, in *Liberty*, edited by David Miller (New York: Oxford University Press 1986).

-----, “The Idea of Negative Liberty: Historical Perspectives”, in *Philosophy in History: Essays on Historiography of Philosophy*, edited by Q. Skinner, J. B. Schneewind and R. Rorty, (Cambridge: Cambridge University Press 1984).

Richard Dagger, “Communitarianism and Republicanism”, in *Handbook of Political Theory*, edited by G. F. Gaus and Chandran Kukathas, (London: Sage Publications 2004).

Richard Dagger, *Civic Virtues: Rights, Citizenship and Republican Liberalism*, (New York: Oxford University Press 1997).

Robert Wokler, *Rousseau*, çev. Cemal Atilla, (İstanbul: Altın Kitaplar, 2003).

Robin L. West, *Re-Imagining Justice: Progressive Interpretations of Formal Equality, Rights and the Rule of Law*, (Burlington: Ashgate Publications 2003).

Rona Aybay, “İnsan Hakları Açısından ‘Vatandaşlık’ (Uyrukluk)”, İnsan Hakları içinde, der. Korkut Tankuter, (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları 2000).

Serge Audier, *Cumhuriyet Kuramları*, çev. İsmail Yerguz, (İstanbul: İletişim 2006).

Will Kymlicka, and Wayne Norman, “Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory”, *Ethics*, Vol: 104, No: 2, January 1994, 352-381.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:3

Hegel'den Marcuse'ye Yabancılaşma Olgusu

On the Concept of Alienation: From Marcuse to Hegel

Ömer OSMANOĞLU (*)

Özet

Günümüz insanı, kendi üretimine ve tüketimine, doğal ve toplumsal çevresine, diğer insanlara ve en önemlisi kendi özüne yabancılaşmış durumdadır. Teknolojik gelişmeyle birlikte insanlarda ve toplumda bunalım, yalnızlaşma, kimlik yitimi ve nesneleşme söz konusu olmuştur. Bu süreçte insan içeriksiz ve anlamsız bir varlık haline gelmiştir. Yabancılaşma sorununu merkeze alan bazı çağdaş filozoflar değerlerden ve ideallerden arındırılmış olan insanın, varoluş açısından anlamsızlaştığını, yabancılaştığını ve çözülmeye başladığını ileri sürmektedir. Bu makalede Hegel, Feuerbach, Marx, Lukács, Fromm ve Marcuse'nin yabancılaşma olgusu hakkındaki fikirleri ele alınıp tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yabancılaşma, Nesneleşme, Toplum, Emek, Tüketim

Abstract

Modern man is alienated to his own production and consumption, his natural and social environment, other people, and most importantly to his own essence. With technological improvement, depression, loneliness, loss of identity and objectification appeared in individuals and the society. In this process, humans became empty and meaningless beings. Some contemporary philosophers, who focused on the problem of alienation, asserted that human being who purged of the values and ideals, in terms of existence become meaningless, alienated, and disintegrated. This article focuses on the ideas about the concept of alienation of Hegel, Feuerbach, Marx, Lukács, Fromm and Marcuse.

Keywords: Alienation, Reification, Society, Labour, Consumption

(*) Yrd. Doç. Dr. Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi omer.osmanoglu@uskudar.edu.tr

Giriş

Sanayi devrimi ile başlayan ekonomik gelişmelerin neticesinde Batılı toplumlar maddi açıdan daha rahat bir hayata kavuşmuştur. Ancak bu maddi refah, insanın birçok ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalmış ve bundan da ötesi, insanın özünde ve insanî değerlerde derin yaralar açmıştır. İnsanın toplumsal yaşama müteallik olarak geliştirdiği tüm ruhsal ve insanî değerlerin yitimi ile maddi refah artışı arasında bir paralellik bulunduğunu ileri süren bazı düşünürler, sorunu yabancılaşma kavramı çerçevesinde tartışmayı uygun bulmuşlardır. Yürütülen bu tartışmalarda genel olarak, günümüz insanının kendi üretimine ve tüketimine, doğal ve toplumsal çevresine, ilişki halinde bulunduğu diğer insanlara ve en önemlisi kendi özüne yabancılaştığı, insanın kendi yarattığı güçlerin kölesi haline geldiği ve bu güçlere bireysel çıkar sağlayan bir mekanizmanın basit bir çarkı haline indirildiği dile getirilmektedir.¹

Batı toplumunu, geldiği nokta itibariyle eleştiriye tâbi tutan düşünürlerin sayısı modern zamanlarda giderek artmıştır. Bu düşünürlerin eleştirileri, öncelikle, insanın değer yargılarının, inanç ve umutlarının ve en azından ütopyalarının giderek zapturapt altına alındığına ve insanî duyguların örselendiğine işaret etmektedir. Buradan hareketle, bazı filozoflar, değerlerden ve ideallerden arındırılmış olan insanın, varoluş açısından giderek anlamsızlaşmaya, yabancılaşmaya ve çözülmeye başladığını düşünmektedir.² Hatta bazıları, daha da ileri giderek, değer yargılarının akıl dışı etkenlerin basit bir sonucu olduğu düşüncesine indirgenmesini, çağdaş uygarlığın düşünsel bir sapkınlığı ve bir çürüme görüngüsü olarak değerlendirmektedir.³

1 Barlas Tolan, *Çağdaş Toplumun Bunalımı*, (Ankara: A.İ. T.İ.A. yay. 1981), s. 233 vd.

2 Walter A. Weisskopf, *Yabancılaşma ve İktisat*, çev. Çağatay Koç, (İstanbul: Anahtar Kitapları, İstanbul 1996) s. 158.

3 Walter A. Weisskopf, a.g.e., ss. 39-40.

Hegel'den Marcuse'ye Yabancılaşma Olgusu

Theodor W. Adorno (1903-1969), Batı uygarlığının bilim, teknoloji ve ekonomik gelişme anlayışından hareketle, söz konusu “gidişata” ciddi eleştiriler yönelten önemli bir filozoftur. Adorno'ya göre, Batılı anlayış, ahlâkî ve insanî sınırlardan yoksundur. Bu sebeple, insan hayatı tehdit altındadır. Zira değer ölçütleri ortadan kalkmış ve değerler, pratik amaçlar ve teknolojik uygulamalar alanına hapsedilmiştir. Modern bilim mutlaklaştırılmış ve yıkıcı amaçlar için kullanılabilir hale gelmiştir. Teknolojiyle birlikte insan hayatı bir makine gibi dakikleşmiş, kesinleşmiş ve tüm bunlar insanın hunharlaşmasına yol açmıştır. İnsan hareketleri incelikten, düşünceli olmaktan ve edepten soyutlanmış ve insan hareketleri nesnelere amansız ve tarih dışı taleplerine bağımlı kılınmıştır.⁴

Adorno'nun çarpıcı bir biçimde vurguladığı üzere, teknolojik gelişmeyle birlikte bunalım, yalnızlaşma, kişiliksizleşme, kimlik yitimi ve nesneleşme söz konusu olmuştur. Bu süreçte insan derinlikten yoksun, içeriksiz ve anlamsız bir varlık haline gelmiştir. Yabancılaşma kavramı, tam da bu süreçte, mevcut gidişatın sosyolojik, psikolojik, politik ve felsefi bakımdan yorumlanmasına oldukça elverişli bir kavram olarak öne çıkmıştır. Hatta yabancılaşma, bazı düşünürler tarafından, insan varoluşunun “ontolojik kaçınılmazlığı” olarak ele alınmış ve “insanın kendi özünden, ürününden, doğal ve toplumsal çevresinden koparak bizzat bunların egemenliği altına girmesi” biçiminde tanımlanmıştır. Dahası, yabancılaşma kavramı, insanı makineleştiren, metalaştıran ve sonunda köleleştiren rasyonalist ve teknokratik bir uygarlık biçimine karşı oluşan başkaldırının bir simgesi haline gelmiştir.⁵

Yabancılaşma, Latince'de “yabancılaşmak, yabancılaştırmak, başkalaştırmak” anlamına gelen ‘alieno’ fiilinden türetilmiş ve “başkası, yabancı” anlamına gelen ‘alienus’ sıfatından Batı dillerine “alienation” şeklinde geçmiştir. Yabancılaşma; güçsüzlüğü, anlamsızlığı, kuralsızlığı,

4 Theodor W. Adorno, *Minima Moralia*, çev. Orhan Koçak - Ahmet Doğukan, (İstanbul: Metis yay.1998), s. 41.

5 Barlas Tolan, *a.g.e.*, s. 3.

sosyal tecridi, kültürel uzaklaşmayı ve kendine yabancılaşmayı ifade eder.⁶ Kendine yabancılaşma dışında yabancılaşma kavramı, gerçek ya da düşsel, somut ya da soyut bir çerçevede, öznenin doğa ve Tanrı ile kurduğu ilişki neticesinde ortaya çıkan durumlara veya iş ve üretim ilişkisi sonucunda elde edilen ürünler, diğer insanlar, farklı sosyal yapılar ve süreçler gibi bazı dışsal/çevresel görünümler arasındaki ilişkiye işaret eder.⁷

Tarihsel açıdan bakıldığında, yabancılaşma teriminin Roma hukukuna dayandığı görülmektedir. Latince ‘alienatio’ terimi servetin aktarılması filini ifade eden hukuki bir terimdir. Yabancılaşmaya Augustinus’ta (354-430) da rastlanır; onun delilik halini ‘abalienatio mentis’ olarak ifade etmesi ilgi çekicidir. Yabancılaşma’yı, Aydınlanma düşüncesine belirli yönlerden itiraz eden Rousseau’nun da kullandığı ve fakat kavrama felsefi ve bilimsel içerik kazandıran ilk filozofun Hegel olduğu görülmektedir. 19. yüzyılda yabancılaşma olgusunun daha da önem kazandığı görülmektedir. Bunda, Marx ve Freud’un yabancılaşma olgusunu kapsamlı bir biçimde ele almasının büyük rolü vardır. İkinci dünya savaşından sonra, gerek sosyo-kültürel etkenler gerekse politik, ekonomik ve teknolojik gelişmeler yabancılaşma olgusunun tartışılmaya devam etmesine, Fromm ve Marcuse gibi düşünürlerin de gündeminde yer almasına neden olmuştur.⁸

Yabancılaşma Sorunu: Hegel ve Feuerbach

Yabancılaşma kavramına felsefi bir anlam kazandıran ve yabancılaşma olgusunu felsefesinin temel sorunlarından birisi haline getiren G. W. F. Hegel’dir (1770-1831). Hegel’e göre, tüm yabancılaşma tarihi ve bu yabancılaşmanın tüm onarımı soyut, mutlak, kurgusal ve mantıksal düşüncenin üretim tarihinden başka bir şey değildir.⁹ Kojève’ye göre Hegel felsefesi, ‘töz’ü özne olarak kavrama girişiminden ibarettir ve bu

6 F. Geyer, “Sociology of Alienation”, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, ed. Neil J. Smelser, Paul B. Baltes), (Oxford: Elsevier Science Ltd 2004), ss. 388-392.

7 F. Geyer, *a.g.m.*, s. 388.

8 *A.g.m.*

9 Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, çev. Kenan Somer, (Ankara: Sol 1976), s. 68, 244.

Hegel'den Marcuse'ye Yabancılaşma Olgusu

felsefenin temel amacı, insanın doğal dünyadaki varlığını açıklamaktır.¹⁰ Hyppolite ise Hegel'in düşüncesinin özgünlüğünü, onun diyalektik yoluyla yaşamı kavramsallaştırma girişiminde bulur.¹¹ Hegel'in felsefesi, bir doğa felsefesi değil insan yaşamının, bilincin yaşamının bir felsefesidir.¹² Hegel bunu gerçekleştirirken, sonsuzluğu yaşam ve devinimle ilişkilendirmeye gayret eder.¹³ Diğer bir deyişle, Hegelci diyalektik, sadece soyut bir kategorileştirme değil, nesnenin yaşamıdır.¹⁴

Hegel'de Mutlak'ın, Tin (Geist) olarak ifade edilmesi, tamamlanmış bütünsellik anlamında varlığın ve gerçeğin diyalektik bir yapısı olduğu anlamını taşır. Hegel'de Tin, hem kendinde-varlık (tez, doğa), hem kendi-için-varlık (antitez, insan) hem de kendinde ve kendi-için-varlıktır (sentez, tarih, hareket). Buradan çıkan sonuç, özne ve nesnenin, düşünce ve varlığın, doğa ve insanın tek başlarına ele alındığında birer soyutlamadan ibaret kaldığıdır.¹⁵ Hegel'de Mutlak sadece Töz değil, aynı zamanda 'Özne'dir. Yani varlık, kendisini sadece doğa olarak değil, insan olarak da gerçekleştirmektedir.¹⁶ Yabancılaşma, bütünselliği oluşturan bu iki ucun kendilerini bir diğerinde gerçekleştirmeleri sürecinde yaşanan tabii bir durumdur.

Hegel felsefesi, mutlak Tin'in yabancılaşması üzerine kurulmuştur. Diyalektik süreç içinde mutlak Tin'in devinimi bir "yabancılaşma ve yabancılaşmadan kurtulma" hareketidir. Hegel açısından yabancılaşma, mutlak Tin'in hareketi içinde kaçınılmaz bir oluşumdur. Hegel Tin'in varlıkta, eksik olandan daha eksiksiz olana doğru ilerlediğini savunur. Tin, "doğallığın, duyusallığın, kendine yabancılığın kabuğunu kırıp bilinç

10 Alexandre Kojève, *Hegel Felsefesine Giriş*, çev. Selahattin Hilav, (İstanbul: Yapı Kredi 2001), s. 118.

11 Jean Hyppolite, *Marx ve Hegel Üzerine Çalışmalar*, çev. Doğan Barış Kılınç, (Ankara: Doğu Batı 2010), s. 49.

12 Jean Hyppolite, *a.g.e.*, s. 60.

13 Jean Hyppolite, *a.g.e.*, s. 51.

14 Jean Hyppolite, *a.g.e.*, s. 52.

15 Alexandre Kojève, *a.g.e.*, s. 116.

16 Alexandre Kojève, *a.g.e.*, s. 114.

Ömer OSMANOĞLU

ışığına çıkma, yani kendisine gelme içgüdüsüdür, tinsel yaşamın kendi kendisine verdiği dürtüdür.”¹⁷

Hegel, *Tinin Görüngübilimi*'nde bu süreci, Tinsel Töz'ün devinerek görgülenimde bulunmasıyla izah etmeye girişir. Ona göre Tinsel töz, görgülenimde bulunduğu, yani yaşayıp deneyimlediği şeyden başka hiçbir şeyi bilmez ve kavramaz. Tinsel töz, görgülenim sürecinde nesneleşmekte, nesne ile arasındaki başkalığı ortadan kaldırmak üzere devinmektedir. Görgülenim, Tin'in deneyimi, onun yaşantısıdır. Tin, bu deneyim esnasında kendisine yabancılaşmakta ve aynı zamanda yabancılaşmayı aşarak 'kendi'ne geri dönmektedir. Böylece Tin, deyim yerindeyse kendini gerçekleştirmektedir; bu sayede Tin edimselliği ve gerçekliği içinde betimlenmiş, vasıf kazanmış olmaktadır.¹⁸ Hegel'e göre Tin, başlangıçta edimsel ve etkin olmaktan yoksundur. Tin varlığı deneyimlediğinde, yani 'kendi varlığı' yerine, elde ettiği varlığa yöneldiğinde 'kendi kendine' yabancılaşma yaşamaktadır. Başlangıçta Tin'in bulunduğu şey 'ölü bir edimsellik'tir. Burada Tin, kendisine evrensel olarak bir nesne olmuştur ama onda kendini tanımamaktadır.¹⁹ Nesne, kişiler ya da bireysellikler başlangıçta Tin'e yabancı bir içerik olarak görünmektedir, oysa Tin bireyselliklerin formlarının içeriğidir. Tin, bu süreçte onların 'kendi-için-varlık' olma durumlarını, yani verili durumu, gerçekte ortadan kaldırmakta ve bu bireyselliklerin kendilerini yok etmektedir.²⁰ Diğer yandan, bireyin yaşamı, eylem kategorisine aittir. Birey, eylem aracılığıyla, kendisinde sabit olanı (yani içsel inorganik doğasını) olumsuzlamakta ve böylece kendisini aşmaktadır.²¹ Tin, kendisini tüzel kişilikte etkili kıldığında ise onun olgusalılığı haline gelmektedir. Bu aşamada, Hegel'in 'dünyanın efendisi' dediği Tanrı, en üstün olduğunun bilincine ulaşmaktadır. Tanrı, bu durumda, salt kendi dışındadır ve gerçekte kendi özbilincini terk etmiş durumdadır.²²

17 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Tarihte Akıl*, çev. Önay Sezer, (İstanbul: Kabalcı 1995), s. 155.

18 Hegel, *Tinin Görüngübilimi*, çev. Aziz Yardımlı, (İstanbul: İdea 1995), s. 40

19 Hegel, *a.g.e.*, ss. 231-232.

20 Hegel, *a.g.e.*, s. 295.

21 Jean Hyppolite, *a.g.e.*, s. 54.

22 Hegel, *a.g.e.*, s. 295-296.

Özbilinç yabancılaşmış, 'kendi'nden sapmış, özünü yitirmiştir. Kısacası Tin, uyum ve birlik içinde gelişmiş ama kendine yabancılaşmıştır.²³

Görüldüğü gibi Hegelyen dünyanın Tini, tinsel bir özdür; bu özün içine, özü kendisine karşı bir edimsellik olarak bilen bir özbilinç yayılmıştır. Oysa bu dünyanın dışvarlığı, özbilincin kendi kişiliğini kendisinden dışlama ve böylelikle kendi dünyasını yaratma sürecine dayanır. Tin bu dünyaya yabancı bir şey olarak bakmakta, onu ele geçirmek için kendi varlığından vazgeçmesi gerekmekte ve bu vazgeçişle dolaysız bir biçimde bu dünyayı ele geçirmektedir. Aslında özbilinç salt 'bir şey'dir, ancak kendisini kendinden yabancılaştırdığı ölçüde olgusalılık taşımaktadır. Özbilincin bu evrenselliği onun geçerliliği ve edimselliğidir.²⁴

Hegel'e göre bu dünya, tinsel bir kendiliktir, kendinde varlık (Tanrı) ile bireyselliğin içiçe geçmesidir; Tanrı'nın bu dışvarlığı, yani bu yeni deneyimi/yaşantısı özbilincin devinimi/çalışmasıdır ve bu yeni durum, ona yabancı bir edimselliktir. Tanrı bu devinimde kendisini tanımamaktadır. Bu edimsellik dışsal özdür ve Tanrı'nın bu dışsal edimselliği, Tanrı açısından negatif bir devinimdir. Dolayısıyla burada özbilinç, kendisini dışlaştırmak ve özsüzleştirmek suretiyle dışvarlık kazanmış olur.²⁵ Tözün kendisini dünyada dışlaştırması sürecinde ortaya çıkan karşıtlardan biri ötekini canlandırmakta, her biri kendi yabancılaşması yoluyla ötekine kalıcılık vermekte ve o denli de ondan kendi kalıcılığını almaktadır.²⁶ Hegel'e göre tözün bu devinimi, bir anlamda kendinin yitişidir ve kendine yabancılaşma daha ziyade kendini saklayıştır. Buradaki tüm ânların, aşamaların, uğrakların her biri kendinde kendine yabancılaşmaktadır. Ve kendilerini kendi karşıtlarında imgeleyerek bu suretle onları dönüştürmektedir. Gerçek Tin ise, tüm bu ânların, uğrakların, aşamaların birliğidir.²⁷

23 Hegel, *a.g.e.*, s. 296.

24 Hegel, *a.g.e.*, s. 300.

25 Hegel, *a.g.e.*, ss. 296-297.

26 Hegel, *a.g.e.*, s. 302.

27 Hegel, *a.g.e.*, s. 318.

Tözün bu edimsel etkinliği ve oluş süreci, Hegel'e göre onun yabancılaşması anlamına gelmektedir. Çünkü yabancılaşma olmaksızın kendinde ve kendi için geçerli olan tözden yoksundur; bu durumda onun tözü, dışlaşmasının kendisidir.²⁸ Töz bu aşamada Tin'dir; 'kendi' ile özün özbilinçli birliğidir. Ama ikisi de birbirleri için yabancılaşma imlemini taşımaktadır. Bir yandan edimsel özbilinç dışlaşarak edimsel dünyaya geçmekte, diğer yandan arı Bilinç edimsel özbilince geri dönmektedir. Kısacası Tin, dünyada edimselliğini ona yabancılaşmış olarak bulur.²⁹ Bu süreçte Hegel, Tin'in dünyasını ikiye bölmektedir: İlki edimsellik dünyası ya da onun kendisine yabancılaşmasıdır; ikincisi ise Tin'in, kendini edimsellik dünyasının üzerine yükselterek, arı Bilinç'te kendi için kurduğu dünyadır.³⁰ Çünkü "hiçbir şey kendi içerisinde temellenmiş ve yerleşmiş bir Tin taşımaz, tersine her şey kendi dışında bir yabancıdır." Bu durumda, 'bütün'ün dengesi ne kendi içinde kalan birliktir ne de kendi içine geri dönmüş olmaktan gelen yatışmadır; aksine karşıtların yabancılaşması üzerine dayanmaktadır. Öyleyse 'bütün', kendine yabancılaşmış olgusalıktır.³¹

Hegel'e göre Tin başlangıçta kendisini tinsel olan kütlelerde (su, hava, ateş ve toprağın oluşturduğu) bir dünya olarak sergilemektedir. Bununla birlikte, Tinin kendisi bütünde, kendisini kalıcı bir töze ve kendini adayan bir töze bölmekte ve o denli de bunları yine kendi birliği içerisine geri almaktadır.³² Tin böylece kendisini, kan akrabalığında, ailede, hükümetin evrensel gücünde, ulusun istencinde³³, devlet erkinde göstermektedir.³⁴ Emek, makine, aile, dil ve hukuk Tin'in yaşamındaki uğraklardır ve toplumsal yaşamın belirli yönlerini oluştururlar.³⁵ Daha da ötesi Tin, doğayı ve bir halkın yaşamını aşarak evrenselliğini sanat, din ve felsefede

28 Hegel, *a.g.e.*, s. 297.

29 *A.g.e.*

30 Hegel, *a.g.e.*, s. 299.

31 Hegel, *a.g.e.*, s. 298.

32 Hegel, *a.g.e.*, s. 302.

33 Hegel, *a.g.e.*, ss. 297-298.

34 Hegel, *a.g.e.*, ss. 303-304.

35 Jean Hyppolite, *a.g.e.*, s. 58.

Hegel'den Marcuse'ye Yabancılaşma Olgusu

kavramaktadır.³⁶ Hegelci yaşam döngüsünde bu, evrensel olan ile bireysel olanın birbirlerine nüfuz etmesi anlamına gelir.³⁷ Böylece, aydınlanma yaşayan yabancılaşmış Tin inanç, kültür ve ahlaksal bilinç alanlarını kat ederek yabancılaşmayı aşar.³⁸ Tin'in yabancılaşmayı aşma hareketi tarih içinde gerçekleşir; daima geleceğe yönelen bir tarih içinde.³⁹ Tin'in yaşamı, düzenli olarak kendini-oluşturan bilincin girdiği biçimlerden ibarettir ve tarih bu bilincin somut gelişimidir. Tarih, Tin'in yaşamının bireysel ile evrenselin derin birliğinde gerçekleşmesidir.⁴⁰

Böylece Hegel 'asıl hakikat'e yani 'bütün-olan'a ulaşmıştır. Bütün-olan, gelişimiyle kendini-tamamlayan ya da yetkinleştiren özsel-gerçekliktir. Gerçeğin bütünselliği, Hegel'de, ancak yaratıcı bir hareket neticesinde tamamlanır. Ve bu bütünsellik insansal gerçekliği de içerir. Bu sistemde, Töz ile Özne kusursuz bir biçimde birbirine uygundur. Tözün varlığa doğru hareketi ve insanın yaratıcı hareketi tamamlandığında asıl hakikat tezahür etmiş olacaktır. Asıl hakikat, ancak diyalektiğin dairesel bir betimlenmesi şeklinde ortaya çıkabilir. Filozofun görevi de bunu betimlemektir.⁴¹

Bütün bunlardan sonra, Hegel'in, yabancılaşmayı marazî bir biçimde değil, tabii bir olgu olarak ele aldığı görülmektedir. Fakat Hegel'in bu yaklaşımı L. A. Feuerbach (1804-1872) tarafından onaylanmaz. Feuerbach'a göre Hegel, felsefi sistemini soyut, belirsiz olan varlıkla başlatmıştır: "Başlangıç artık bir belirsiz-olan olduğundan, devam da bir belirleme anlamı taşır. Başlangıç olarak aldığım şey ancak betimleyiş süreci içinde belirlenir, meydana çıkar. Bu nedenle devam, bir geri dönüşür."⁴² Feuerbach, Hegel'in 'idea düşüncesi'nin ya da 'mutlak idea'nın öz ideasını,

36 Jean Hyppolite, *a.g.e.*, s. 60.

37 Jean Hyppolite, *a.g.e.*, s. 55.

38 Hegel, *a.g.e.*, ss. 298-302.

39 Jean Hyppolite, *a.g.e.*, s. 56.

40 Jean Hyppolite, *a.g.e.*, s. 57.

41 Alexandre Kojève, *Hegel Felsefesine Giriş*, ss. 112-113

42 Ludwig Feuerbach, *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*, çev. Oğuz Özügül, (İstanbul: Ara 1991), ss. 13-14.

diğer bir anlamıyla varlık ideasını içerdiğini belirtir. Bu durumda varlık ve öz ‘idea’nın momentleri, uğrakları veya aşamalarıdır.⁴³

Feuerbach, Hegelyen yabancılaşma teorisinin, teolojik olduğunu ve gerçeğin ters yüz edilmiş bir biçimi olduğunu ileri sürer. Ona göre Hegel’in yöntemi, “doğanın gidişatını izlemekle övünmektedir. Kuşkusuz doğaya öykünmektedir ama özgün yaşamın kopyası eksiktir onda.”⁴⁴ Çünkü Hegel’in Tanrı’ya atfettiği özellikler aslında insanın kendi nitelikleridir; insanın kendi istek ve güçlerinin yansıtılmasıdır. Asıl bu durum, insanın kendisinden uzaklaşmasına ve yabancılaşmasına neden olmaktadır.⁴⁵ Çünkü Feuerbach Tanrı’yı insandan bağımsız olarak ele almaz. Tanrı düşüncesi, insanın kendisini nesneleştirilmesi neticesinde ortaya çıkar ve böylece insan kendisini yabancılaştırmış olur. Bu süreçte insan kendisini nesneleştirerek Tanrı’ya ulaşır fakat kendi özüne yabancılaşır. İnsan kendi niteliklerini Tanrı’ya aktarırken kendini olumsuzlar ve fakirleştirir; “Tanrı’nın zenginleşmesi için insanın yoksullaşması gerekir, yani Tanrı her şey, insan ise bir hiç olmalıdır.”⁴⁶ Feuerbach’a göre dinin temel yönü “sonsuzluğun bilinci olmasıdır, bu nedenle din, insanın kendi doğasının bilincinde olmasından başka bir şey olamaz, sonlu ya da sınırlı bir şey olarak değil ancak sonsuz bir doğa olarak düşünülebilir.”⁴⁷ Din, Feuerbach’a göre, “insan aklının bir rüyası, bir düşüdüdür.”⁴⁸

Tanrı ve din konusunda Marx (1818-1883), Feuerbach’la hemfikir görünmektedir. Marx’a göre “insan, dünyanın dışında herhangi bir yere çekilmiş soyut bir öz değil”dir ve bu nedenle din, “insanî özün doğaüstü gerçekleşmesidir.”⁴⁹ İnsanın gerçek özü, Tanrı’ya aktarmış olduğu özdür.

43 Ludwig Feuerbach, *a.g.e.*, ss. 14-15.

44 Ludwig Feuerbach, *a.g.e.*, s. 8.

45 Doğu Ergil, “Yabancılaşma Kuramına İlk Katkıları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1978, Cilt: 33 Sayı: 3, s. 95.

46 Ludwig Feuerbach, *Hristiyanlığın Özü*, çev. Devrim Bulut, (Ankara: Öteki Yayınevi 2004), s. 51.

47 Ludwig Feuerbach, *a.g.e.*, s. 22.

48 Ludwig Feuerbach, *a.g.e.*, s. 14.

49 Karl Marx, *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, (Ankara: Sol Yayınları 1997), s. 192.

Tanrı doğüstü bir varlık değildir; insan tarafından kendi doğasının en iyi öğelerinin kendi dışına atılmasının bir ürünüdür. İnsanı egemenliği altına alan Tanrı gerçekte insanın yabancılaşmasıdır.⁵⁰ Din ya da Tanrı inancı, insanın özyabancılaşmasının kutsal biçimidir ve hem bu yabancılaşma türünü hem de yabancılaşmanın kutsal olmayan biçimlerini açığa çıkarmak gerekmektedir. Bunu gerçekleştirmek ise felsefenin görevidir.⁵¹

Marx: “Yabancılaşmış Emek”

Hegel insanın kendi bilincine varmasındaki yabancılaşmadan ve Feuerbach tarihi ve sınıfı olmayan, soyut insan yabancılaşmasından söz ederken Marx, sınıfsal anlamda işçinin yabancılaşmasından hareket eder. Marx yabancılaşmayı, Feuerbach'ın yabancılaşma (Entfremdung) ve Hegel'in dışlaştırma (Entäuserung) teriminden daha farklı bir çerçevede tartışır. Marx yabancılaşmayı, mutlak İde'nin kendisini dışlaştırması olarak kullanır. Marx tarihsel süreçte, toplumun sahip olduğu gücün, insanın kendi iradesinin ve kontrolünün dışına çıkıp bağımsızlaştığını ve bu gücün paradoksal bir biçimde insanın iradesini ve eylemlerini kontrol eder hale geldiğini düşünür. Marx yabancılaşmayı, toplumun temelini oluşturan bazı ilişkilerin belirli bir gelişiminin ürünü olarak ele alır. Açıkçası Marx kavramı, felsefi bir zeminde değil, tarihsel ve toplumsal bir zeminde tartışmayı tercih eder.⁵²

Marx yabancılaşmayı, işçinin kapitalist için zorla çalışması, çalışmanın ürününü kapitalistin kendisine mal etmesi ve kapitalistin mülkiyetinde bulunduğu için işçinin karşısına yabancı, köleleştirici bir güç olarak çıkan üretim araçlarından işçinin ayrılması biçiminde özetlenebilecek bir

50 Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, s. 23.

51 Karl Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, (Ankara: Sol Yayınları 1997), s. 193.

52 Ali Yalçın Göymen, “Hegel ve Marx’ın Tarih Anlayışlarının Karşılaştırılması”, *Basılmamış Yüksek Lisans tezi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, 2007, s. 153.

zemin üzerinde tartışır.⁵³ Yabancılaşma kavramını toplumsal bir temele oturtan Marx, yabancılaşmanın her zaman ve her yerde sonsuz geçerli bir kavram olmadığını, tarihsel bir olgu olduğunu vurgular. Dolayısıyla, Marksizm, Hegelci yorumun aksine, yabancılaşmayı insanlık açısından kaçınılmaz bir son olarak değil, aksine insanın bilinçsiz faaliyetinin ortaya çıkardığı ve yine insanın, bilinçli toplu eylemiyle değiştirilebilecek belirli tarihsel koşulların ürünü olarak değerlendirir.⁵⁴ Marx, yabancılaşmayı özel mülkiyet, emek ve iş bölümü bakımından da analiz eder. Marx'a göre özel mülkiyet, yabancılaşmadan başka bir şey değildir.⁵⁵ Özel mülkiyet, hem "yabancılaşmış emeğin" ürünü ya da zorunlu bir sonucu hem de emeğin kendine yabancılaşmasının nedeni ve kaynağıdır.⁵⁶ Diğer yandan, işbölümünün zorunlu sonucu olarak ortaya çıkan uzmanlaşma ve insanların iş bölümünü kendilerini köleleştiren ve kendisine boyun eğilmesi gereken bir güç olarak algılamaları da yabancılaşmaya neden olmaktadır.⁵⁷

Marx Hegel'in, insanın kendi emeği yoluyla nesnelleşmesi veya dışsallaşması ile özdeşleştirdiği yabancılaşma olgusunu, Hegelci diyalektiği ilerletmek üzere kullanmaktadır. Her ne kadar Hegel, işçinin çalışmasının giderek bir değer kaybına uğradığını, emeğin daha az değerde olan bir meta haline geldiğini, emeğin soyut doğası nedeniyle giderek daha mekanik ve daha saçma bir içerik kazandığını, doğanın insanlaştırılmasının emekçinin insanlıktan çıkmasıyla sonuçlandığını Marx'tan önce dile getirmiş olsa da onun yabancılaşma teorisi daha ziyade felsefi bir zemine sahiptir.⁵⁸ Diğer yandan, Marx'a göre Hegel, nesnelleşme (ya da insanın doğada ve toplumda dışsallaşması) ile yabancılaşmayı birbirine karıştırmıştır.⁵⁹ Marx'ın

53 Karl Marx, *1844 Felsefe Yazıları*, çev. Murat Belge, (Ankara: V Yay 1986), ss. 9-10.

54 E. Mandel, G. Novack, *Marksist Yabancılaşma Kuramı*, çev. Olcay Göçmen, (İstanbul: Yücel yay. 1975), s. 11.

55 Karl Marx, *1844 Felsefe Yazıları*, s. 88.

56 E. Mandel, G. Novack, *a.g.e.*, s. 85; Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, s. 221.

57 Barlas Tolun, *Çağdaş Toplumun Bunalımı*, s. 181.

58 Jean Hyppolite, *a.g.e.*, ss. 121-122.

59 Jean Hyppolite, *a.g.e.*, s. 124.

Hegel'den Marcuse'ye Yabancılaşma Olgusu

bakış açısından Hegel, “insan varoluşunun trajik karakterini ve burjuva ekonomisinin yükselişini” kavramayı başarmıştır ama özel mülkiyetin ve kapitalizmin neticesi olan tarihsel bir yabancılaşmayı izah etmede başarısız kalmıştı.⁶⁰

Marx'a göre nesnelleşme, kendinde bir kötülük barındırmaz. İleride de göreceğimiz üzere nesnelleşme, insan ile doğanın bütünleşmesinin yegâne aracıdır. İnsanın doğayı dönüştürmesi ve doğayı insanlığının bir ifadesi haline getirmesi yabancılaşma anlamına gelmez. Nesnelleşme, kendinde bir yabancılaşma formu değildir ama onu yabancılaşma haline getiren üretim süreci ve belirli tarihsel koşullardır.⁶¹ Bu sürecin nasıl gerçekleştiğini Marx *El Yazmaları, Alman İdeolojisi ve Kapital*'de kapsamlı bir biçimde analiz etmektedir.

1844 *El Yazmaları*'nda Marx'ın, emeğin yabancılaşması üzerinde önemle durduğu görülür. Marx'a göre, emeği yaratma eylemi insanı özgürleştirireceğine, her adımda ona hükmeden gücü daha da devleştirmeye hizmet etmektedir. İşçinin emek verip ürettiği her ürün kendisinin biraz daha eksilmesine, her eylemi biraz daha pasifleşmesine ve gücünü her kullanışı biraz daha güçsüzleşmesine yol açmaktadır.⁶² Marx'a göre, “insanların dünyasının değersizleşmesi, nesnelere dünyasının değer kazanması ile orantılı olarak artar.”⁶³ Marx, işçinin kapitalist toplumda ürünü tarafından engellendiğini, yoksun bırakıldığını ve yabancılaştığını savunur.⁶⁴ Emek neticesinde meta üretilir fakat bu süreçte hem emek hem de işçi meta haline gelir. Emekle üretilen nesne yabancı bir varlık olarak, onu üreten bağımsız bir güç olarak ona karşı koyar. Marx buna “emeğin nesneleşmesi” adını verir ve emeğin nesneleşmesi işçi bakımından gerçekliğin yitirilmesi anlamına gelir. Nesneleşme nesnenin yitirilmesi ya da nesneye kölelik olarak görünürken, ona sahip olma veya sahip olma isteği ise yabancılaşma ya da

60 Jean Hyppolite, *a.g.e.*, s. 127.

61 Jean Hyppolite, *a.g.e.*, s. 125.

62 Karl Marx, *a.g.e.*, s. 96.

63 Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, çev. Kenan Somer, (Ankara: Sol Yayınları 1997), s. 153.

64 Jean Hyppolite, *a.g.e.*, s. 127.

yoksunlaşma olarak kendisini gösterir.⁶⁵ Dolayısıyla nesneleşme, yaşamın ve emek araçlarının zorunlu unsurlarından emekçinin yoksun bırakılması anlamında nesnenin yitirilmesidir.⁶⁶ Marx'a göre, işçi kendi emeğinin ürünü karşısında, adeta yabancı bir nesnenin karşısındaymişçasına yabancılaşır. Çünkü emeğin ürünü işçiden bağımsız, ona yabancı ve onun karşısında özerk bir güç haline gelmiştir.⁶⁷

Kapitalist sistem bu nedenle insanın, insanı ezmek için ürettiği bir sistemdir. Bu düzende çalışmanın bizzat kendisi de bir nesne haline gelmiştir, zira işçi işini ancak büyük bir çabayla ve düzensiz kesintilerle elde edebilmektedir.⁶⁸ İşçi emeği sayesinde doğayı ürüne dönüştürürken bir bakıma kendisini yaşamak için zaruri olan geçim araçlarından yoksunlaştırmaktadır. Çünkü ürettikçe doğa onun geçim aracı olmaktan çıkmaktadır. Böylece işçi, kendi emeğinin nesnesinin, yani işinin ve geçim araçlarının kölesi haline gelmektedir.⁶⁹ Bireyler sadece özel çıkarlarıyla ilgilendikleri için kolektif çıkar onlara “yabancı” gibi görünmektedir. Gerek işbölümü gerekse özel çıkarlar ile ortak çıkarlar arasındaki çatışma nedeniyle insan, iş faaliyetine gönüllü olarak değil de doğanın gereği olarak katılmak durumundadır. Bu süreçte insan, kendi işine hükmedeceği yerde insanın kendi eylemi kendisine karşı duran ve kendisini köleleştiren yabancı bir güç haline dönüşmektedir.⁷⁰ İşbölümünün koşullandırdığı bireylerin biraradalığından doğan üretici güç (toplumsal güç), bireylere, kendi öz güçleriyle oluşturdukları bir birlik olarak görünmez, çünkü bu biraradalık gönüllü değildir. Dolayısıyla, üretici güç bireylere “kendilerinin dışında yer alan, nereden geldiğini, nereye gittiğini bilmedikleri, bu yüzden de artık hükmedemedikleri, tersine, şimdi insanlığın iradesinden ve gidişinden bağımsız, bir dizi gelişim evrelerinden, aşamalarından geçen, insanlığın

65 Karl Marx, *a.g.e.*, ss. 153-154.

66 Jean Hyppolite, *a.g.e.*, s. 127.

67 Karl Marx, *a.g.e.*, 1997, s. 155.

68 Jean Hyppolite, *a.g.e.*, s. 127.

69 Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, s. 155.

70 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, çev. Sevim Belli, 2. baskı, (Ankara: Sol 1987), s. 55.

Hegel'den Marcuse'ye Yabancılaşma Olgusu

bu irade ve gidişini yöneten yabancı bir güç gibi görünür.”⁷¹ Bu durumda, işçi ne kadar çok üretirse o kadar az tüketeceği nesne ortaya çıkmakta, ne kadar çok değer yaratırsa o ölçüde değerden düşmekte ve saygınlığını yitirmektedir. Bu durum, Marx'a göre işçinin kendi nesnesi içinde, yani emeğinin ve işinin içinde yabancılaşması anlamına gelmektedir: “Ürünü ne kadar biçimliyse işçi o kadar biçimsizdir; nesnesi ne kadar uygarsa işçi o kadar barbardır; iş ne kadar erkliyse işçi o kadar erksizdir; iş ne kadar us işi olmuşsa işçi ustan o kadar yoksunlaşmış ve doğanın o kadar kölesi durumuna gelmiştir.”⁷²

Marx *El Yazmaları*'nda işçinin yabancılaşmasını, diğer bir deyişle yoksunlaşmasını sadece onun kendi emek ürünü ile ilişkisi bağlamında değil, aynı zamanda üretim eylemi itibarıyla da ele alır. Ürün, gerçekte işçinin üretim etkinliğinin özetidir. Nasıl ki emeğin ürünü bir yabancılaşmaya yol açıyorsa, aynı şekilde üretimin bizatihi kendisi de eylem durumundaki yabancılaşmadır. Marx buna ‘etkinliğin yabancılaşması’ ya da ‘emeğin yabancılaşması’ adını verir. Çünkü işçinin çalışması istemli değil istemsizdir. Başlangıçta geçimi için çalışan işçi, ürettiği ürün karşısına daha büyük bir güç olarak dikildiği için istemsiz bir biçimde çalışmaya, zorla çalışmaya mahkûm olmuştur. İşçinin çalışması, ihtiyaçlarını gidermek üzere yapılan bir çalışmadan çıkıp çalışma dışındaki ihtiyaçları karşılamaya yarayan bir araca dönüşmüştür. İnsanın, içinde yabancılaştığı emek “kendini kurban etme” çalışmasına, “onur kıran” bir çalışmaya dönmüştür.⁷³ Çağdaş üretim sürecinde emeğin yabancılaşması, üretimin ağırlıklı olarak elle gerçekleştirildiği geleneksel imalathanelere oranla çok daha yüksek bir düzeydedir. El emeğine dayanan zanaatlarda işçi bir aletten yararlanırken; fabrikada ise makine işçiden yararlanmaktadır. Birincisinde iş aletleri kullanan işçi, ikincisinde makinelerin hareketini izlemek zorundadır. El emeğine dayanan işlerde işçiler canlı bir düzeneğin parçalarıdır. Fabrikada

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:3

71 Karl Marx ve Friedrich Engels, *a.g.e.*, s. 56.

72 Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, s. 156.

73 Karl Marx, *a.g.e.*, 1997, s. 156.

Ömer OSMANOĞLU

ise işçiden bağımsız, cansız bir düzeneğe vardır ve işçi yalnızca bu düzeneğin canlı bir eki, bir uzantısı durumundadır.⁷⁴

Marx'a göre, 'yabancılaşmış emek' doğayı ve kendi öz etkin işlevini insana yabancılaştırırken onu insanın türsel yaşamına da yabancılaştırır. Başlangıçta emek, insanın yaşamsal, canlılığını sürdürmeye yönelik bir araçken yabancılaşmayla birlikte yaşamın kendisi bir geçim aracı biçimine dönüşerek insana yabancılaşır.⁷⁵ İnsan, türsel bir varlık olduğu için bilinçli bir varlıktır, yani kendi öz yaşamı onun nesnesidir. Oysa hayvanlar için durum böyle değildir. Hayvanlar kendi yaşamsal etkinlikleri ile doğrudan özdeşleşir, kendini ondan ayıramaz. Oysa insan kendi yaşamsal etkinliğini kendi iradesinin ve bilincinin nesnesi durumuna getirir. Yabancılaşmış emek, bu ilişkiyi tersine çevirir.⁷⁶ Emeğin, çalışmanın amacı aslında insanın türsel yaşamının nesneleşmesi anlamına gelmektedir. Yabancılaşmış emek, insandan kendi üretim nesnesini çekip alırken, ondan türsel yaşamını da koparıp alır ve onu asli özelliklerini sergilemekten yoksun ve elverişsiz bir duruma sürükler.⁷⁷

Yabancılaşma olgusuyla bir bağlantısı olduğu için Marx'ın *Kapital*'deki "meta fetişizmi" kavramsallaştırmasına da bakmak gerekmektedir. Marx'a göre emeğin ürünü meta biçimine girer girmez anlaşılmasız (gizemli) bir özelliğe bürünmektedir. Bunun en basit nedeni, metanın içerdiği insan emeğinin toplumsal niteliğinin insana ürünün sanki nesnel bir niteliği olarak görünmesinden kaynaklanır.⁷⁸ Çünkü metaların varlığı ve bunlara meta damgasını vuran emek ürünleri arasındaki değer ilişkisiyle metaların fiziksel özellikleri ya da bu özelliklerden doğan maddi ilişkiler arasında mutlak bir bağ yoktur. Fakat insanlar arasındaki belirli toplumsal ilişkiler, şeyler arasında düşsel bir ilişki biçimine bürünmektedir.⁷⁹ İnsanın emeğiyle

74 Karl Marx, *Kapital I*, çev. Alaattin Bilgi, (Ankara: Sol Yayınları 1986), s. 434.

75 Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, s. 160.

76 Karl Marx, *a.g.e.*, s. 161.

77 Karl Marx, *a.g.e.*, s. 162.

78 Karl Marx, *Kapital I*, s. 87.

79 Karl Marx, *a.g.e.*, ss. 87-88.

ürettiği ürünlere, meta olarak üretildikleri andan itibaren yapışiveren özelliğe Marx 'fetişizm' adını vermektedir.⁸⁰ Metalardaki bu fetişizm, bunları üreten emeğin özel toplumsal niteliğidir. Buradan çıkan sonuç, metaların içerdikleri emeği gizlemesi ve insanın kendi emeğinin ürünlerine yabancılaşarak onların kölesi haline gelmiş olmasıdır. Üretilen her ürünün pazarda bir değişim değeri mevcuttur. Pazara girmesiyle birlikte metalar, gerçeklikten kopup din âlemindeki benzer bir biçimde mistik bir nitelik kazanmaya başlamaktadır. Meta, esrarengiz bir biçimde insan emeğinin bir ürünü olma özelliğinden soyutlanmakta, metanın taşıdığı değer bizatihi metanın kendisine ait nesnel özelliklerinin, onun doğal olarak sahip olduğu toplumsal niteliklerin toplamı biçiminde yansımaktadır.⁸¹ Dolayısıyla insanlar arası ilişkiler, metalar arası ilişkiler biçimini almaktadır. Bu durum, *El Yazmaları*'nda kapsamlı bir biçimde anlatılan 'emeğin yabancılaşması' olgusunun başka bir dille ifade edilmesidir. Dolayısıyla insan, meta fetişizmi nedeniyle ürettiği metanın hâkimiyetine girerek ona yabancılaşmaktadır.

Marx'a göre, yabancılaşma, kapitalizme özgü bir olgu değildir fakat kapitalizm, insanın yabancılaşmasını en üst düzeye çıkaran nesnel koşulları içermektedir.⁸² Kapitalizm, bir yandan yeni gereksinmeler aracılığıyla yeni bağımlılıklar yaratırken⁸³, diğer yandan insanın kendi yabancılaşmasının farkına varmasını önleyecek ya da geciktirecek tuzakları da içermektedir.⁸⁴ Yabancılaşmanın ortadan kaldırılması, kapitalizmin ve tüm sınıflı toplumların, özel mülkiyetin, işbölümünün ve dinin ortadan kaldırılması ve üretim biçiminin değişmesiyle mümkündür. Bu da ancak komünist toplum evresine ulaşmakla gerçekleşecektir.⁸⁵ Komünizm özel mülkiyeti, insanın kendine yabancılaşmasını ortadan kaldıracaktır. Böylece insansal doğa, insan aracılığıyla ve insan için gerçek bir biçimde sahiplenilmiş olacaktır. "Komünizm tam olarak gelişmiş bir naturalizm olarak, hümanizmadır. İnsan

80 Karl Marx, *a.g.e.*, s. 88.

81 Karl Marx, *a.g.e.*, ss. 88-90.

82 Doğu Ergil, *Yabancılaşma ve Siyasal Katılma*, (Ankara: Olgaç Matbaası 1980), s. 36.

83 Erich Fromm, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, çev. Necla Arat, (İstanbul: Say Kitap 1981), s. 63.

84 Doğu Ergil, *a.g.e.*, s. 39.

85 Phil Slater, *Frankfurt Okulu*, çev. Ahmet Özden, (İstanbul: Kabalıcı 1998), s. 79.

ile doğa, insan ile insan arasındaki karşıtlığın kesin olarak çözülüşüdür. Varoluş ile öz arasındaki, nesnelleşme ile kendini-doğrulama arasındaki, özgürlük ile zorunluluk arasındaki, birey ile tür arasındaki çelişkinin gerçek çözümüdür. O, tarih bilmecesinin çözümüdür ve kendisinin bu çözüm olduğunu bilir.”⁸⁶ Komünist toplumun yaratılmasıyla yabancılaşma sona erecek ve insan kendi seçimleri doğrultusunda istediği üretken faaliyetleri ortaya koyabilecektir. Komünist toplumda herkes hoşuna giden faaliyet dalında kendisini geliştirme imkânına kavuşacaktır.⁸⁷

Lukács ve Yabancılaşmanın Tahli

Budapeşte Okulu düşünürleri ve Georg Lukács'ın (1885-1971) yaptığı tahliller yabancılaşma fenomenine farklı açılımlar sağlamıştır. Mesela, “doğanın emek dolayımıyla insanlaştırılması” süreci, soruna ontolojik derinliği olan yeni bir bakış açış sağlamaktadır. Lukács'a göre yabancılaşma, daha genel olarak, bireylerin kendi sosyal ilişkileri üzerindeki kontrol eksikliğini ifade eder.⁸⁸ Bu anlamıyla yabancılaşma, bireylerin, kendi hayatları hakkında söz sahibi olma konularının eksikliği anlamına gelir. Lukács yabancılaşmayı, toplumsal sözleşme aracılığıyla toplumda ortaya çıkan özgürlük kaybı olarak da tanımlar. Bu tanım, ekonomik ilişkilerdeki yabancılaşmaya bir atıf olarak öne çıkar. Lukács'a göre Almanca'ya “entfremdung” olarak tercüme edilen ‘alienation’ kavramı ekonomi teorisine dair yapılan çalışmalarda kullanılmakta ve ticari malların satışını ifade etmektedir. Doğal hukuk üzerine yapılan çalışmalarda ise kavram, ilkel (aboriginal) özgürlüğün kaybedilmesine, sosyal kontrat sonucu ortaya çıkan topluma özgürlüğü teslim etmeye ya da özgürlüğe yabancılaşmaya işaret eder.⁸⁹

86 Karl Marx, *Early Writings*'ten aktaran Jean Hyppolite, *a.g.e.*, ss. 127-128.

87 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, s. 62.

88 Louis Dupré, “Objectivism and The Rise of Cultural Alienation”, *Lukács Today: Essays in Marxist Philosophy* içinde, ed. Tom Rockmore, (D. Reidel Publishing Company 1988), s. 71.

89 Georg Lukacs, *The Young Hegel: Studies in the Relations Between Dialectics and Economics*, (London: Merlin Press 1975), s. 538.

Hegel'den Marcuse'ye Yabancılaşma Olgusu

Lukács yabancılaşma perspektifini, Marksist gelenekten tevarüs etmiştir. Marx'tan hareketle ve birçok noktada Marksizm'e eleştiriler de getiren bu bakış açısında, insanın özüne yapılan vurgular dikkat çekicidir. Lukács'a göre, kapitalizm, yani “genelleşmiş meta üretimi”, hem nesnel hem öznel yönleri olan ve toplumun “bütün dışsal ve içsel yaşamını” bir ‘şeyleşme’ye maruz bırakan bir süreçtir. Lukács, *Reification and The Consciousness of the Proletariat* ve *Tarih ve Sınıf Bilinci* adlı eserlerinde ‘yabancılaşma’ yerine ‘şeyleştirme’ (reification) terimini kullanır. Bunu yapmasının nedeni, eşya ile insan arasındaki zorunlu ilişkide ‘şeyleştirme’nin ‘yabancılaşma’dan (entfremdung) daha genel olduğunu düşünmesidir. Lukács, Lefebvre’nin yaptığı gibi, ‘şeyleştirme’ terimini endüstriyel kapitalizmin belirli tarihsel aşamasına gönderme yaparak kullanır.⁹⁰ Şeyleşme, Marx’ın da vurguladığı gibi, ekonomik biçimlerin fetiş karakterine ve insanî ilişkilerin şeyleştirilmesine de atıf yapan bir kavramdır.⁹¹ ‘Şeyleşme’nin nesnel yönünü hukuk, bürokrasi, devlet düzeni ve piyasada hüküm süren yasalar oluşturur. ‘Şeyleşme’nin öznel tarafı ise insanın kendi faaliyetlerine yabancılaşmasıyla ilgilidir. İnsan faaliyetleri, söz konusu yabancılaşma sürecinde giderek bir metaya dönüşmekte ve insan ile ürün arasındaki organik birliğin parçalanması insan düşüncesinin de parçalanması neticesini doğurmaktadır. Uzmanlaşma, bir nevi bu parçalanmışlığın göstergesidir.⁹²

Gençlik dönemlerinde Lukács’ın, yabancılaşma ve nesnelleşme terimlerini birbirlerine özdeş olarak kullanması dikkat çekicidir. Ona göre, yabancılaşmanın aşılması nesnelleşmenin de aşılması anlamına gelir. Yabancılaşma, insanlığın indirgenemez bir boyutu olan nesnelleşmenin belli toplumsal koşullar altında büründüğü biçimdir. Lukács’a göre, ‘şeyleşme’den kurtulmanın yolu, “teori-pratik bütünlüğü”nü sağlayan sınıf bilincine ulaşmaktır. Dolayısıyla bilinçteki dönüşüm, mevcut durumun ötesine geçilmesini mümkün kılmaktadır. Marx ile Lukács arasındaki

90 Louis Dupré, *a.g.e.*, ss. 70-71.

91 Georg Lukacs, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev. Yılmaz Öner, (İstanbul: Belge Yay. 1998), s. 60.

92 Simon Clarke, *Marx, Marginalism and Modern Sociology (from Adam Smith to Max Weber)*, (Palgrave Macmillan 1982), ss. 242-247.

en önemli fark şudur: Marx, emeği meta olarak görürken, Lukács işçiyi meta olarak görmektedir. Marx için işçi salt bir nesne değil, yabancılaşmış da olsa bir öznedir. Yani, Marx'a göre yabancılaşma ile nesnelleşme, Lukács'ta olduğu gibi, özdeş değildir. Marx, 'şeyleşme'yi de mutlak olarak tanımlamaz. Zira işçinin özne olarak harcadığı emekte bir özgürleşme potansiyeli her zaman vardır.⁹³

Zamanla, Hegelyen öznelci diyalektikten uzaklaşan Lukács'ın, Marx'a daha çok yaklaştığı görülür. Özdeşlik fikrinden vazgeçen Lukács, "doğanın ve üretimin belirleyici konumda olduğu" bütüncül bir anlayışı savunmaya başlar. İnsan emeğiyle dolayımlanan ve türdeş olmayan bu anlayış, öznenin (işçi sınıfı) kurtuluşunu, "yabancılaşmış öznenin yabancılaşmışlığının bilincine varması"nda görmüştür. Buradan hareketle özgürleşme meselesine de değinen Lukács, özgürleşmeyi, öznenin kendini nesnel dünyanın yasalarına tâbi kılarak onları dönüştürmesi olarak ortaya koyar.⁹⁴

Fromm: Objeleşen İnsan

Yabancılaşma, Erich Fromm'un (1900-1980) da ilgilendiği temel meselelerin başında gelir. Fromm, yabancılaşan insanın tasvirini çarpıcı bir biçimde ortaya koyan düşünürlerden birisidir. İnsanın yabancılaşmasını kapitalist toplumun ekonomik yapısıyla ilişkilendiren Fromm, modern endüstri toplumunda insanın, "kör ekonomik güçler"in objesi haline geldiğini ileri sürer. Ona göre yabancılaşmış insan, kendisini dünyanın merkezi ve fiillerinin yaratıcısı olarak görmemektedir.⁹⁵ Aksine, modern endüstri toplumunda, fiiller ve bu fiillerin sonuçları insana hükmetmektedir. Yabancılaşmış insan, hem diğer kişilerden hem de kendisinden kopmuştur. Kendisini kendi yaşantısının merkezi olarak algılamayan 'yabancılaşmış'

93 Simon Clarke, *a.g.e.*, ss. 242-247.

94 *A.g.e.*,

95 Erich Fromm, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, çev. Necla Arat, (İstanbul: Say Kitap, 1981), s. 74.

Hegel'den Marcuse'ye Yabancılaşma Olgusu

birey, aynı zamanda benlik duygusunu da yitirmiştir.⁹⁶ Her şeyi bir tüketim ürünü haline getiren yabancılaşmış insan için hayat anlamsızlaşmıştır. Yabancılaşan insan pasif, boş, korkak ve izole edilmiş bir şekilde yaşam sürmektedir.⁹⁷ Modern insanın mutluluğunun ölçüsü, “arzu edilen her şeyin alınabilmesi”ne indirgenmiştir. “Tüketim açlığı” çeken modern insan için tüketim, hem özgürlüğünün hem de mutluluğunun kaynağı haline gelmiştir.⁹⁸

Yaşama “kâr getirmesi gereken bir girişim” olarak bakan yabancılaşmış insan, Fromm'a göre, yaşamın yaşanmaya değer olup olmadığına dair ciddi şüpheler içinde bulunan bir varlık haline dönüşmüştür.⁹⁹ Dahası, toplumla uyum içinde yaşayan, işini benimsemiş ve “mutlu bir robot” haline gelen yabancılaşan insan, bilinmeyen ve görünmeyen bir otoriteye itaat etmekte ve denetleyemediği yasaların yönetimi altında yaşam sürmektedir. Bu, tamamen, insanın denetiminden çıkmış ve yabancılaşmış bir yaşamdır.¹⁰⁰

Fromm yabancılaşma sorununu ele alırken özgürlük konusuna da değinir. Fromm'a göre, modern insan yapay bir özgürlüğe sahiptir ve yapay bir kişiliğe bürünmüş durumdadır. İnsanın yaptığı seçim de yapay bir seçimdir. İnsana kendi dışındaki güçler tarafından önerilen ürünler arasında bir seçim yapması uygun görülmekte ve o da, trajik bir biçimde, seçimini bilinçli olarak kendisinin yaptığına inanmaktadır.¹⁰¹ Fromm, insanın, kendini bir putperest haline getiren yabancılaşmadan insanî bir içeriğe sahip olan sevgi aracılığıyla kurtulacağını ileri sürer.¹⁰²

96 Erich Fromm, *Sağlıklı Toplum*, çev. Yurdanur Salman, Zeynep Tanrısever, (İstanbul: Payel yay.1982), s. 135 vd.

97 Erich Fromm, *Çağdaş Toplumların Geleceği*, çev. Gülnur Kaya, Kaan H. Ökten, (İstanbul: Arıtan yay. 1996), s. 82 vd.

98 Erich Fromm, *a.g.e.*, s. 90.

99 Erich Fromm, *Sağlıklı Toplum*, s. 165.

100 Erich Fromm, *a.g.e.*, s. 153.

101 Erich Fromm, *Çağdaş Toplumların Geleceği*, s. 89.

102 Erich Fromm, *Sağlıklı Toplum*, s. 22 vd.

Marcuse: “İncelmiş Köleler” ve Tek Boyutlu Toplum

Yabancılaşma sorununu etraflı bir biçimde inceleyen bir diğer isim de Herbert Marcuse'dir (1898-1979). Ona göre, daha önceki filozoflar tarafından etraflıca tartışılan yabancılaşma kuramı insanın kendisini emeğinde gerçekleştiremediğini, yaşamın artık emeğin bir aracı haline dönüştüğünü, çalışmanın ve onun neticesinde üretilen ürünlerin bireyden bağımsız bir biçim ve güç kazandığını ortaya koymuştur.¹⁰³ Marcuse'ye göre bireyler kendilerine dayatılan varoluşla kendilerini özdeşleştirdiklerinde, kendi öz gelişim ve doyumlarını bu varoluş tarzında bulduklarında yabancılaşma tam anlamıyla bir olgusalık kazanmış olur. Bu durumda, üretici aygıt ve onun ürünleri insanlara bir yaşam tarzı satmakta ya da dayatmaktadır. Buyurulan bu tutum ve alışkanlıklar, kitle iletişim araçları tarafından bireylere taşınmakta; barınma, yeme-içme ve giyim-kuşamla ilgili metalar ile eğlence ve bilişim sektörlerinin karşı konulmaz ürünleri pazarlanmaktadır. Ürünler piyasada adeta birer öğreti gibi koşullandırılmakta ve kendi yanlışlığına karşı bile bağımsız olan “yanlış bir bilinç” geliştirmektedir. Tüm bunlar toplum için birer yaşam yolu haline geldiğinde, tek-boyutlu düşünce ve davranış kalıpları doğmuş olmaktadır.¹⁰⁴ Eğer bireyler, onlara benimsetilen yaşayışla kendilerini özdeşleştirmişlerse yabancılaşma artık bir zorunluluk haline gelmiş demektir.¹⁰⁵

Bu nedenlerden ötürü ileri sanayi toplumu, bütünü içinde “akıl dışı”dır. İleri sanayi toplumunun en sinir bozucu yanlarından birisi de bu akıl dışılığın aklı özelliğidir.¹⁰⁶ Marcuse'ye göre, ileri bir aşamaya gelen teknoloji, bireysel özgürlüğü kısıtlamaktadır. Teknolojik gelişme, bir yandan üretim gereçleri ve toplumsal kontrol mekanizmaları karşısında insana belirli düzeyde bir özgürlük kazandırırken diğer yandan insan varlığı görülmemiş

103 Herbert Marcuse, *Eros ve Uygarlık*, s. 87.

104 Herbert Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan*, çev. Avşar Timuçin, (İstanbul: Teoman Tunçdoğan Mey yay. 1975), ss. 10-11.

105 Herbert Marcuse, *a.g.e.*, s. 26.

106 Herbert Marcuse, *a.g.e.*, ss. 6-23.

Hegel'den Marcuse'ye Yabancılaşma Olgusu

bir biçimde yaygın ve derin bir baskı altına girmiş bulunmaktadır. Kitle iletişim araçlarının da etkisiyle insan, dış dünyayla ilişkilerinin bilincine varamayan ama toplumu yönetenlerin istediği şeyleri, istediği ölçüde, istediği yer ve zamanda tüketen bir robot haline gelmektedir.¹⁰⁷

Marcuse'ye göre işbölümünün özelleşmesi arttıkça emek daha da yabancılaşır. Bu durumda, insanlar kendi yaşamlarını yaşamak yerine önceden belirlenmiş bazı işlevleri yerine getirmek zorunda kalacaklardır. Marx'ın da işaret ettiği gibi bu şartlarda çalışmak, Marcuse'ye göre, ihtiyaçların karşılanması için yapılan ve yetilerin gelişmesine yarayan bir eylem olmaktan çıkmakta, insanlar işlerini yabancılaşma içinde yerine getirmektedirler. Marcuse, Freud'a atıflar yaparak bu durumu şu çarpıcı sözlerle dile getirir: “Çalışma şimdi genelleşmiştir ve libido üzerine getirilen kısıtlamalar da: Emek zamanı ki bireyin yaşam süresinin en büyük bölümüdür, acılı zamandır, çünkü yabancılaşmış emek doyumun yokluğu, haz ilkesinin olumsuzlanmasıdır.”¹⁰⁸

Uygarlığın eriştiği aşamanın önceki evrelerden belirgin bir şekilde daha yok edici olup olmadığı sorusu Marcuse için garipsenecek bir soru değildir. Modern insan; savaşların sürdüğü, dünyadaki sefaletin devam ettiği, bilimin bile bu yok ediciliğe katkı sağladığı, insanların bilgisiz kılındığı, terörün normalleştiği bir dünyada yaşamaktadır. Bu dünyada emeğin yabancılaşması neredeyse tamamlanmıştır. Çünkü “montaj zincirinin düzenekleri, büronun rutini, satın alma ve satma âyini insan gizlilikleri ile tüm bağıntılardan kurtarılmıştır.”¹⁰⁹ Yabancılaşmayla birlikte iş hayatı ve dinlenme süreci tamamen bir yanılısamaya dönüşmüş durumdadır. İnsanın özü ve içgüdüleri ve onun dış dünyayla kurduğu ilişkiler statik, donuk ve katı bir hale gelmiştir. İnsan, ilişkilerin zemini olan dış dünya ile birlikte cisimselleşmekte, insanın mevcudiyeti sadece uygun fırsatlarda ve uygun

107 Barlas Tolun, *Çağdaş Toplumun Bunalımı*, s. 161.

108 Herbert Marcuse, *Eros ve Uygarlık (Freud üzerine Felsefi bir İnceleme)*, çev. Aziz Yardımlı, (İstanbul: İdea 1998), s. 51.

109 Herbert Marcuse, *Eros ve Uygarlık*, s. 85.

saatlerde yaratılan donuk özellik ve tavırlarda tezahür etmektedir.¹¹⁰ ‘Teknoloji örtüsü’ eşitsizliği ve köleliği gizlemekte, teknik ilerlemeye rağmen insan, üretici düzenin boyunduruğu altına girmektedir. Marcuse’ye göre, ileri sanayi toplumunun köleleri, araç olmak ve nesneye indirgenmek bakımından “incelmiş köleler” olarak betimlenmektedir.¹¹¹

Çağdaş dünyada insan doğaya da yabancılaşmış durumdadır. Tarihin bir parçası, onun nesnesi olan doğa zamanla insanın kontrol edilmesini sağlayan bir boyut kazanmış, doğa toplumun ve iktidarın yaygın bir silahı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Doğa modern dünya tarafından ticarileştirilmiş, kirletilmiş ve militarize edilmiştir. Böylece, sadece ekolojik anlamda değil, varoluşsal anlamda da insanın yaşam alanı daraltılmıştır. Yaşadığımız bu yeni doğa, insanın çevresine bağlanmasını engellemekte, onu yabancılaştırmakta ve bu yabancılaşma nedeniyle kendisini doğanın içinde bulmaktan ve doğayı kendi gerçekliği olan bir özne olarak tanımaktan alıkoymaktadır.¹¹²

Yabancılaşmanın aşılmasının ancak işçi sınıfının içinde bulunduğu durumun farkına varması ve bilinçlenmesi ile mümkün olduğunu gören Marx ve Lukács’ın aksine Marcuse, işçi sınıfının yabancılaşmayı sona erdirebilecek bir güç olmaktan uzaklaşmış olduğunu ileri sürer. Zira işçi sınıfı karşı çıkma gücünü yitirmiş durumdadır ve böylece silahsız kalan toplum “tek boyutlu toplum” haline gelmiştir. Bu durumda, Marcuse’ye göre, yabancılaşmanın ve genel olarak ileri derecede sanayileşmiş kapitalist toplumun sorunlarının aşılmasında, işçi sınıfından ziyade öğrenciler, etnik azınlıklar ve toplum dışı gruplardan oluşan “marjinal kesimler” önem kazanmıştır.¹¹³

110 Herbert Marcuse, *a.g.e.*, ss. 85-86.

111 Herbert Marcuse, *a.g.e.*, s. 49 vd.

112 Herbert Marcuse, *Karşıdevrim ve Başkaldırı*, çev. Gürol Koca-Volkan Ersoy, (İstanbul: Ara yayıncılık 1991), ss. 56-57.

113 Barlas Tolan, *a.g.e.* ss. 159-161.

Sonuç

Sanayi devriminden günümüze, ekonomik alanda ortaya çıkan gelişmeler özellikle Batılı toplumları daha rahat bir hayata kavuşturmuştur. Bu süreç, paradoksal bir biçimde bireyi kendi özüne ve varoluşuna yabancılaştırmıştır. Modern insan kendi varlığına, doğal çevresine, topluma ve kurumlara yabancılaşarak kendi yarattığı güçlerin adeta kölesi haline gelmiştir. Hegel ile birlikte yabancılaşma kavramı felsefî düzlemde tartışılmaya başlanmış ve Hegel sonrası post-Marxist geleneğe mensup filozoflar yabancılaşmayı farklı boyutlarda ele almıştır. Hegel, Tin'in tarihteki devinimini bir tür yabancılaşma ve yabancılaşmadan kurtulma olarak görürken, Feuerbach tam aksine Tanrı'nın, insanın yabancılaşmasının bir ifadesi olduğunu ileri sürmektedir. Hegel'in mutlak Tin'i Feuerbach için kendine yabancılaşmış insandan başka bir şey değildir. Sorunu tarihsel ve toplumsal bir düzlemde ele alan ve yabancılaşmayı özel mülkiyet, iş, üretim ve emek süreçleri çerçevesinde değerlendiren Marx ise, yabancılaşma kavramı üzerinden bir kapitalizm eleştirisi sunmaktadır. Marx'ın yabancılaşmaya dair tezlerini onun bıraktığı yerden sürdüren Lukács, kapitalizmin bireyleri ve toplumu “şeyleştiren” özelliğine vurgu yapmakta ve bunun bir tür özgürlük kaybı olduğunu ileri sürmektedir. Fromm modern endüstri toplumunda insanın, kör ekonomik güçlerin objesi haline geldiğini söylerken Marcuse, ileri sanayi toplumunun akıl dışı bir biçimde insan varlığını derin bir baskı altına aldığına işaret etmektedir.

Yabancılaşma modern toplumların aşması gereken bir duvar olarak mevcudiyetini korumaktadır. Durum böyleyken yabancılaşmayı aşmak, ondan kurtulmak mümkün müdür? İnsan kendi özünü, varlık nedenini, dünyadaki amacını idrak etmek suretiyle yabancılaşmanın olumsuz etkilerinden kurtulmanın ilk adımlarını atmış olacaktır. Bu süreçte, insanın kendi varlığına anlam katması ve özgür kalmayı başarması kritik önem taşımaktadır. Kendi yaşamına sahip çıkan, tercihlerini bilinçli yapmaya özen gösteren; işine, emeğine, üretimine ve tüketimine dikkat eden insan yabancılaşmanın etkilerinden kurtulabilir. Hegel yabancılaşmayı tabii bir

Ömer OSMANOĞLU

olgu olarak ele aldığı için onu insanın kurtulması gereken bir olgu olarak görmez. Feuerbach'a göre yabancılaşmadan kurtulmanın yolu, Tanrı'nın ortadan kaldırılmasıyla mümkündür. İnsan zatî nitelikleri olan irade, akıl ve sevgi sayesinde yabancılaşmadan ve Tanrı'nın kölesi olmaktan kurtulabilir. Marx'a göre yabancılaşmanın ortadan kaldırılması, kapitalizmin ve tüm sınıflı toplumların, özel mülkiyetin, işbölümünün ve dinin ortadan kaldırılması ve üretim biçiminin değişmesiyle mümkün olabileceken Lukács, teori ile pratik bütünlüğünü sağlayan bir sınıf bilinci sayesinde yabancılaşmanın geriletilebileceğine inanır. Fromm, yabancılaşmadan sevgi sayesinde kurtulabileceğimizi savunurken, Marcuse öğrenciler, etnik azınlıklar ve toplum dışı kesimlerin fikir ve güç birliği sayesinde sorunun aşılabileceğini düşünmektedir.

KAYNAKÇA

Alexandre Kojève, *Hegel Felsefesine Giriş*, çev. Selahattin Hilav, (İstanbul: Yapı Kredi 2001).

Ali Yalçın Göymen, "Hegel ve Marx'ın Tarih Anlayışlarının Karşılaştırılması, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, 2007.

Barlas Tolan, *Çağdaş Toplumun Bunalımı*, (Ankara: A.İ. T.İ.A. yay. 1981).

Doğu Ergil, *Yabancılaşma ve Siyasal Katılma*, (Ankara: Olgaç Matbaası 1980).

Doğu Ergil, "Yabancılaşma Kuramına İlk Katkılar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 33 Sayı: 3, Ankara, 1978, ss. 93-108.

Hegel'den Marcuse'ye Yabancılaşma Olgusu

E. Mandel, G. Novack, *Marksist Yabancılaşma Kuramı*, çev. Olcay Göçmen, (İstanbul: Yücel 1975).

Erich Fromm, *Çağdaş Toplumların Geleceği*, çev. Gülnur Kaya, Kaan H. Ökten, (İstanbul: Arıtan 1996).

Erich Fromm, *Sağlıklı Toplum*, çev. Yurdanur Salman, Zeynep Tanrısever, (İstanbul: Payel 1982).

Erich Fromm, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, çev. Necla Arat, (İstanbul: Say 1981).

F. Geyer, "Sociology of Alienation", *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, (ed. Neil J. Smelser, Paul B. Baltes), (Oxford: Elsevier Science Ltd. 2004).

G. W. F. Hegel, *Tarihte Akıl*, çev. Önay Sezer, (İstanbul: Kabalcı 1995).

-----, *Tinin Görüngübilimi*, çev. Aziz Yardımlı, (İstanbul: İdea 1995).

Georg Lukacs, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev. Yılmaz Öner, (İstanbul: Belge Yay. 1998).

-----, *The Young Hegel: Studies in the Relations Between Dialectics and Economics*, (London: Merlin Press 1975).

Herbert Marcuse, *Eros ve Uygarlık (Freud üzerine Felsefi bir İnceleme)*, çev. Aziz Yardımlı, (İstanbul: İdea 1998).

-----, *Karşıdevrim ve Başkaldırı*, çev. Gürol Koca-Volkan Ersoy, (İstanbul: Ara Yayıncılık 1991).

-----, *Tek Boyutlu İnsan*, çev. Avşar Timuçin, Teoman Tunçdoğan, (İstanbul: Mey 1975).

Ömer OSMANOĞLU

Jean Hyppolite, *Marx ve Hegel Üzerine Çalışmalar*, çev. Doğan Barış Kılınç, (Ankara: Doğu Batı 2010).

Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, çev. Sevim Belli, 2. baskı, (Ankara: Sol 1987).

Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, çev. Kenan Somer, (Ankara: Sol 1976).

-----, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, (Ankara: Sol Yayınları 1997)

-----, *1844 Felsefe Yazıları*, çev. Murat Belge, (Ankara: V 1986).

-----, *Kapital I*, çev. Alaattin Bilgi, (Ankara: Sol 1986).

Ludwig Feuerbach, *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*, çev. Oğuz Özügül, (İstanbul: Ara 1991).

-----, *Hristiyanlığın Özü*, çev. Devrim Bulut, (Ankara: Öteki Yayınevi 2004).

Louis Dupré, "Objectivism and The Rise of Cultural Alienation", *Lukács Today: Essays in Marxist Philosophy* içinde, ed. Tom Rockmore, (D. Reidel Publishing Company 1988).

Phil Slater, *Frankfurt Okulu*, çev. Ahmet Özden, (İstanbul: Kabalcı 1998).

Simon Clarke, *Marx, Marginalism and Modern Sociology (from Adam Smith to Max Weber)*, (Palgrave Macmillan 1982).

Theodor W. Adorno, *Minima Moralia*, çev. Orhan Koçak - Ahmet Doğukan, (İstanbul: Metis, 1998).

Walter A. Weisskopf, *Yabancılaşma ve İktisat*, çev. Çağatay Koç, (İstanbul: Anahtar Kitapları 1996).

Tasarımın Diyalektiği: Diyalektik Kavrayışla Tasarım Kavramına Dokunma Denemesi

Dialectic of the Design: Experiment of Touching the
Concept of the Design with Dialectic Comprehension

Devrim BARAN (*)

Özet

Tasarım dolayımı olan temel toplumsal sorunların saptandığı, bu kavramın neyle uğraştığı ve neye hizmet ettiğinin öncelendiği eleştirel yaklaşım, içi tüketim çağrışımlarıyla dolu maddi üretimin niteliksiz bir aracı ve kapitalist sistemin önemli bir parçası gibi sunulan eğitim, düşün ve yazın hayatında eksikliğini hissettirmektedir. İlk sözünde; tasarımı “unsurlar, prensipler ve teknik sınırlılıklar» başlıkları altında parçalayıp bu parçaların neden-sonuç ilişkilerinin üretim ve satış raporları üzerinden değerlendirildiği düşüncelerin/öğretilerin yer aldığı kitapların toplumdan, emek ve gereksinimden kopuk düşünceyle geliştirilen son sözünü merak eder miydiniz? Dolayısıyla tasarım alanında kullanılacak diyalektik kavrayış, bize var oluş, düşünüş ve iletişim alışkanlıklarımızı şekillendiren tasarım çıktılarının son yılların en dönüştürücü araçları olduğu gerçeğinin dile getirilebilme şansını tanıyacaktır. Bu makaleyle, tasarım kavramının baskı ve sömürü düzenini tekrar ve tekrar üreten, toplumsal ve sınıfsal değerlerin nitelikli çöküşlerini görünür kılan, tüketim bağımlılığı yaratan türlü yüzeyleri ve kavramsal uzamları kapsamında bir düşünce üretmek/başlatmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tasarım Kavramı, Diyalektik, Soyut, Somut.*

(*) Yrd. Doç. Dr. Üsküdar Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölüm Başkanı.
devrim.baran@uskudar.edu.tr / devrimbaran@gmail.com

Abstract

A critical approach, defining basic social problems that have design mediation, prioritizing what the concept deals with and what it serves to, seems to be missing in the education, thought and literature which are presented as a unqualified mean of material production full of consumption calls and an important part of capitalist system. While reading a book in which the introduction divides the design into “components, principles and technical limitations” chapters and analyzes causal relationships of these over production and sales reports; would you wonder about the closing that is developed disconnected from society, labor and desire? Therefore, a dialectic comprehension in design will provide us with the opportunity to express the fact that design outputs are the most transformative tools of today which shape our habits of existence, thinking and communication. This paper aims to start/produce thinking on the various superficialities and conceptual extensions of design which reproduces the exploitation and pressure system over and over again; makes the collapse of the social and class systems visible and creates consumption addiction.

Keywords: *Design Concept, Dialectic, Intangible, Tangible.*

Giriş

Raymond Williams’ın “Anahtar Sözcükler”¹ seçiminde de haklı yerini alamayan tasarımı tanımlamak için kullanılan kavram, olgu, disiplin, eylem, emek, süreç, toplum, ürün, ortam vb. nitelermelerden acaba hangisinin anlamı en doğru olanıdır?

1 Sözcüklerin anlam tarihçeleri ve bu tarihçelerin kültür tarihi açısından ele alınarak kültür ve toplum başlığı altında gruplandırıldığı sözlükte, ele alınan 131 sözcüğün arasında tasarıma yer verilmemiş olmasının eleştirel göndermesi olarak düşünülmelidir. Raymond Williams, *Anahtar Sözcükler*, çev. Savaş Kılıç, (İstanbul: İletişim Yayınları 2007).

Tasarımın Diyalektiği: Diyalektik Kavrayışla Tasarım Kavramına Dokunma Denemesi

Bu fenomen² çeşitliliği, tasarım kelimesiyle dile getirilmeye çalışılan insan aktivitesinin ve anlam yapılarının bir sistem³ olarak düşünülmediği/ değerlendirilmediği sonucuna mı işaret etmektedir? Doğada *yalnızca insana ait olmadığı*⁴ bilinen bu özelliğin/aktivitenin gerçekte kurduğu ilişkinin oluşturduğu anlam basamakları, bir düşünce mi yoksa nesne (maddi) dolayımı olarak mı değerlendirilmelidir? Toplumların ve teker teker insan aklının sessiz tanıklığında, tasarım kavramı üzerinden ışıldayan market rafları, mağaza vitrinleri ya da reklam/ekran görüntülerinin bireysel ve kitlesel etkileriyle gelişen ve içinde insanların yaşamlarını sürdürdüğü çevre, bilinçten bağımsız bir gerçek olarak mı değerlendirilmelidir yoksa bilinç o çevrede mi oluşmaktadır? Bu ve benzer soruların cevaplarına geçmeden önce tasarımın kültürel,⁵ ekonomik, teknolojik, toplumsal ya da yaratıcı etkinlik alanlarından oluşan çoklu yapısının eş zamanlı

2 Fenomen, duyuvar yoluyla algılanan tecrübe objesi. Diyalektik Materyalizm açısından, öz ile görünüş arasında aşılmaz bir sınır yoktur; özün anlaşılması fenomen aracılığıyla olur. M. Rosenthal, P. Yudin, *Materyalist Felsefe Sözlüğü*, çev. Aziz Çalışlar, (İstanbul: Sosyal Yayınları 1972), s. 162.

Fenomen sözünden doğa ya da toplum kanunlarının bütün tezahürleri anlaşılır. Georges Politzer, *Felsefenin Temel İlkeleri*, çev. F. Karagözü, (İstanbul: Sosyal Yayınları 1977), s.39.

Fenomen, nesnel gerçekteki eşyaları ve süreçleri yalnızca duyumlarla verilmiş olarak dile getiren felsefi kavramdır. Bir eşyanın, sürecin vb. fenomeni, henüz birbirlerinden ayrılmamış olarak duyum deneyimlerinde bulunan karakteristik olan ve olmayan özelliklerinin tümüdür. Oysa bunun karşıtı olan öz, eşyanın zorunlu, değişmez genel özelliklerinin toplamıdır. Fenomen ve öz, daima karşıtlıklardan meydana gelen diyalektik bir birlik kurarlar; fenomen, içinde özü barındırır, öz ise fenomenle dışsallaşır. Manfred Buhr, Alfred Kosing, *Bilimsel Felsefe Sözlüğü*, çev. Veysi Bildik, (İstanbul: Konuk Yayınları 1999), s.166.

3 Burada Münir Ramazan Aktolga'nın sistem tanımı kastedilmektedir: "Kendi aralarında bağlaşım (madde-enerji-haberleşme) halinde olup birbirlerinin varlık koşulu olan, etkileşerek, madde-enerji-haber alışverişinde bulunarak birbirlerini yaratan, birbirlerine göre (ilişkin-izafi) bir varlığa sahip olabilen, objektif-maddi gerçekliklerin meydana getirdiği bütüne sistem denir. Münir Ramazan Aktolga, *Bilimsel Teknolojik Devrim ve Diyalektik*, (İstanbul: Ulusal Kültür Yayınları 1991), s. 17.

4 "Hayvanların da aletleri vardır, ama yalnızca bedenlerindeki organlar olarak: karınca, arı, kunduz; hayvanlar da üretirler, ama onların çevrelerindeki doğa üzerindeki üretici etkisi doğaya göre hiç derecesindedir". Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*, çev. Arif Gelen, (Ankara: Sol Yayınları 1977), s. 51.

5 Makalede kullanılan "kültür" kavramı ile Troçki'nin tanımı üzerinden oluşan anlam yapısı düşünülmalıdır. Buna göre: "Kültür denince, bakir ormanlar ve topraklardan farklı olarak işlenmiş bir tarla akla gelmez. Kültür ve tabiat birbirlerinin karşısında yer alırlar, yani insanın kendi çabasıyla değiştirip dönüştürdüğü şey ile tabiatın verdiği şey birbirlerinin karşıtıdır. Bu anti tez geçerliliğini bugün bile koruyor". Lev Troçki, *Gündelik Hayatın Sorunları*, çev. Yılmaz Öner, (İstanbul: Yazın Yayıncılık 2000), s. 255.

Devrim BARAN

değerlendirilmesiyle tartışmaya açılan bu metnin, “yolda geri geri yürüyen bir insanın arkasına bakarak ilerlemesini izlemek” gibi okunması önerilmektedir. Çünkü toplumsal, kültürel ve ekonomik bir sistem olarak ele alınmayan tasarımın, bütünlüğünü oluşturan belli parçaların sınırlı bilgisi üzerinden kavranmaya çalışılmasının imkânsızlığı,⁶ zaman zaman arkaya bakmayı gerektirmektedir.

Bireyi, yakın çevresini, içinde bulunduğu toplumu ve -çok iddialı görünse de- dünyayı nitel dönüşümlere sürükleyen tasarımın *devrimci özü*,⁷ ilkel komünal dönemden başlayarak günümüze kadar gözlemlenen toplumsal sınıf mücadelelerinin tam da içinde gizlidir. Dokunup görülebilen her şeyin üzerine bir hayalet gibi giydirilen ancak toplumsal ve kültürel dönüşümlerde üstlendiği aslan payına karşın kendi varlığının sorunsallarını tartışmaya açamayan (eleştirel düşünce eksikliği) tasarım, kavramlara ve anlamlara şekil veren bir sonuç olarak insanla objenin yan yana geldiği her durumda varlığını hissettirmektedir. Dolayimleri aracılığıyla yol açtığı dönüşümlerin (nicel düzeyde) kesintisiz devamlılığına karşın, tasarlanmış

6 Bahsedilen *imkânsızlık* ile anlatılmak istenen, Ranciere’in tasarımı pratikler ve fikirler üzerinden dillendirdiği tanımlamalarından daha açık okunma imkanı sağlayacaktır: “(...) çizgiler çizilirken, sözcükler kullanılırken ya da yüzeyler bölmelenirken, ortak mekanın paylaşımının taslağı da çiziktirilir; (...) sözcüklerin ya da formların bir araya getirilmesiyle görülürün ve düşünülebilirin kimi konfigürasyonları, duyulur dünyada yaşamın kimi formları tanımlanır; (...) yirminci yüzyılın başında geliştiği biçimiyle tasarım pratiği ve fikri, paylaşılmış duyulur dünyayı konfigüre eden pratikler içinde -meta yaratıcıların, metaları vitrinlere ya da görüntülerini kataloglara koyanların, “kentsel döşeme”yi inşa eden bina ya da afiş yapımcılarının, ama aynı zamanda kimi kurumlar çevresinde yeni ortaklık biçimleri öneren politikalar (...)” Zizek’in deyimimle “yamuk bakmayı” gerektirmektedir. Jacques Ranciere, *Görüntülerin Yazgısı*, çev. Aziz Ufuk Kılıç, (İstanbul: Versus Yayınları 2008), s. 95.

7 “Binlerce yıllık savaşımdan sonra, el, ayaktan ayrıldı, sonunda dik yürüyüş sağlandı, (...) heceli konuşmanın gelişmesi ve beynin büyük gelişmesi için temel atıldı (...) Elin uzmanlaşması alet demektir; alet de özgül insan faaliyeti, insanın doğa üzerindeki dönüştürücü tepkisi; üretim demektir. (...) İnsan bitkilerin ve hayvanların yerini değiştirmekle kalmayıp, oturduğu yerin görünüşünü, iklimini, hatta bitkileri ve hayvanları, faaliyetlerinin sonuçlarını ancak yeryuvarlağının tamamen yok olmasıyla ortadan silinebileceği biçiminde değiştirerek, doğaya damgasını vurmaya başlamıştır. Her şeyden önce ve temelde, bunu elin yardımıyla başarmıştır. (...) Ama el ile birlikte adım adım beyin de gelişti. Aynı pratik yararlılıktaki faaliyetler gerekli koşulların bilinci doğdu, sonra da daha iyi durumdaki topluluklarda ve bu bilinçlilikten hareketle onlara egemen olan doğa yasalarını kavrayış gerçekleşti. (...) İnsanın beyni, el ile birlikte ve onun yanında, kısmen onun sayesinde aynı şekilde gelişmeseydi, tek başına el, buharlı makineyi asla ortaya koymazdı “. Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*, çev. Arif Gelen, (Ankara: Sol Yayınları 1977), ss. 51-52.

iletilelerle uyuşturulan ve düşünme becerilerini yitiren toplumun konu edildiği tartışmalarda sıklıkla yer bulan ahlak, bilim, iletişim, endüstri ve tüketim gibi kavramların değişik düzlemlerde kesişmeleriyle oluşan denklemlerin eksik ögesi her zaman tasarımın kendisi olmuştur. Dolayısıyla, tasarıma ilişkin bütünlükçü bir konumlandırma yapılamamasının yarattığı çelişki ve gerilimin sebebi, felsefenin temel hareket noktası olan bilinç (öznel, tinsel olan) ile varlık (nesnel, maddesel olan) arasındaki somut bağdan kaynaklı “öznelin nesneyle (tinsel olanın maddesel olanla, bilincin nesnel dünyayla) olan ilişkisi” üzerine bu alanda yeterli düşüncenin üretilmemesiyle açıklanabilir. İrfan Erdoğan, öznelin nesneyle olan ilişki sorusuna verilen yanıtlarla tüm felsefe okullarının iki kamptan birinin içine düştüğünü dile getirmektedir. Hareket noktası olarak bilinci temel alanlar idealist felsefeyi, doğayı yani madde ve somut olanı öne çıkaranlar ise materyalist felsefeyi oluşturmaktadır. Özü anlamada idealist felsefenin tin ve insan düşüncesini çıkış noktası yaptığı yerde materyalist felsefe, düşünceden değil düşünen insandan yola çıkar. Var olan dış gerçeğin, düşünceden yani akıl ve dilden geçerek şekillendiğini, insan dünyasının düşünceden başlayarak, düşünce odaklı yapılabileceğinin öncelendiği idealist felsefeye karşı materyalist felsefede ise nesnel gerçeğin insan aklından ve düşüncesinden bağımsız olarak bulunduğu, düşüncenin gerçeği belirlemediği öne çıkarılır.⁸

Lacan'ın *ihtiyaç, talep ve arzu*⁹ arasında yaptığı ayrımla daha da ulaşılmaz görünen tasarım dilinin egemen öğretisi sistematığı içinde değerlendirildiği,

8 İrfan Erdoğan, *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi*, (Ankara: Erk Yayınları 2012), ss. 18-19.

9 “(...) Lacan'ın *ihtiyaç, talep ve arzu* arasında yaptığı ayrımı; yani, *ihtiyaçlarımızdan birini karşılama beklenen sıradan bir nesnenin, talep diyalektiğine yakalanır yakalanmaz bir tür dönüşümden geçip arzu üretir hale gelmesini örnekler. Birinden bir nesne talep ettiğimizde, o nesnenin “kullanım değeri” (bazı ihtiyaçlarımızı karşılamaya hizmet ediyor olması) eo ipso, “değişim değeri”ni ifade etmenin bir biçimi haline gelir; söz konusu nesne, özneler arası ilişkiler ağının bir göstergesi işlevini görür. Talepte bulunduğumuz kişi isteğimize uyduğunda bize karşı belli bir tavır sergilemiş olur. Demek ki belli bir nesneyi talep etmemizin nihai amacı, o nesneye bağlı bir ihtiyacı karşılamak değil, ötekinin bize karşı tavrını onaylamaktır. Mesela bir anne çocuğuna süt verdiğinde süt sevgisinin bir nişanesi olur. Zavallı Midas, ele geçirdiği her nesne “kullanım değeri”ni yitirip “değişim değeri”nin saf, işe yaramaz cisimleşmesine dönüştüğünde, tamahkârlığının (“değişim değeri”nin peşinde koşmasının) bedelini ödemektedir: *Isırdığı yiyecek, anında altına dönmektedir*”. Slavoj Žižek, *Yamuk Bakmak*, çev. Tunçay Birkan, (İstanbul: Metis Yayınları 2012), ss. 17-18.*

varlığının insan düşüncesi üzerinden konumlandırıldığı *idealist düşünce sisteminin*,¹⁰ tasarım nesnesinin somut bir varlık olarak düşünüldüğü ve gerçeğin dönüşen insanın bilincinden dışarıda aranması gerektiğinin öne sürüldüğü materyalistlere göre sesinin daha yüksek tondan çıktığı bilinen bir gerçektir. Çünkü tasarım kavramı için geliştirilmeyen eleştirel düşüncenin gölgesinde kalan diyalektik kavrayış, form-anlam-statü üzerinden yaratılan *yükselen değerlerin* bu alandaki yararcılığına hapsedilmektedir.

Marx'ın Hegel'den teslim alarak diyalektiği getirdiği noktada tasarımın yapısal açılımlarına katacağı zenginlik, eğer izin verilseydi, dünya savaşlarıyla başlayan 1900'lü yıllarda birer tasarım ürünü olan ateşli silahlar ya da bombalar yüzünden hayatlarını yitiren milyonlarca insan ile geride kalanlardan oluşan nüfusun içinde bulunduğu olumsuz durumu anlatmak için kullanılacak "kurşun zehirlenmesi" metaforunu, silahtan çıkan kurşunun ölümcül gücü ya da "kurşun harflerin"¹¹ taşıdığı kirli propaganda üzerinden seslendirebilecekti. Eleştirel ve bilimsel düşüncenin eksikliğiyle (tasarım varlığının, varlık sebebi olan insanın bilincini oluşturduğu, yönettiği ve yönlendirdiği) oluşan boşluğun tüketimi ve sömürüyü yücelten

10 İdealist düşünce sistemiyle genellemeye çalışılan durum; tasarlanan bir nesnenin insan düşüncesiyle oluşturulmasının öne sürüldüğü her zeminde o nesnenin oluşmasını sağlayan insan düşüncesinin de içinde bulunduğu çevrenin bir ürünü olduğu gerçeğinin göz ardı edildiği etkinlik alanlarını kapsamaktadır. İdealist yaklaşımla yorumlanan tasarlanmış bir kullanım nesnesi, onu tasarlayan tasarımcı, o tasarımı isteyen üretici ve o tasarımı kullanan tüketicinin oluşturduğu sacayağından oluşur. Bu sacayağını oluşturan kesimlerin düşünceleri ile sınırlanan etkinlik alanı, tasarım kavramını taşıyamayacak kadar küçüktür. Çünkü yüzyıllar içinde gelişen ve biriken insan pratiğinin bulunduğu zaman dilimindeki adı örneğin "masa" olabilir ancak tasarım kavramı, bu isimin altında bulunan kullanım değeri, hangi amaca yönelik geliştiği, çevresel koşulların yarattığı ergonomi (kullanım kolaylığı), sınıfsal göstergeler, duygusal çağrışımların vb.nin bütünü ile oluşur. Bu kapsamla ele alınan kavramın görünen haline yani masaya dokunurken, aslında tasarım somut bir kavrama dönüşmektedir. Dolayısıyla ne tasarımcının ortaya koyduğu ürünü oluştururken çevresinden soyutlandığı, ne üreticinin böyle bir ürünün eksikliğini duyumsarken yalnız olduğu ne de tüketicinin ilk defa masayla karşılaştığı söylenemez.

11 Yüksek baskı sistemine uygun olarak hazırlanan klişelerinden baskı elde etmeye yarayan alet ve makinelerin tümünde, dizgi işlemi için %70 oranında kurşundan oluşan metal harfler, harufat anlaşılmalıdır. Mustafa Kınık, *Grafik Tasarım ve Üretim Teknolojileri*, (Ankara: Asil Yayıncılık 2005), s. 101.

Tasarımın Diyalektiği: Diyalektik Kavrayışla Tasarım Kavramına Dokunma Denemesi

*egemen söylem*¹² tarafından doldurulduğu günümüz dünyasında; tasarım kavramının, ne savaşı ve tüm vahşetiyle kitlesel katliamları sıradanlaştırarak *televizyon ekranına sığdırdığını*,¹³ açıkça *ölüme çağırdığını*,¹⁴ kandırıp kontrol eden ideolojilerin en yaratıcı araçlarından biri halini aldığını, ne de topluları yalnızlaştıran ve yersiz yurtsuz bir tüketim öznesine dönüştüren kapitalist ekonomik sistemde kendi dolayımılarıyla makineleştirdiği, köleleştirdiği ve gerçek olmayan bir dünyaya hapsettiğini duyabilmek pek olanaklı durmamaktadır.

İçinde gelecek kurguları yapılırken nefes almanın başarılabilirdiği her köşede yaşam, “şu ya da bu şekilde tasarlanmış sonuçlar tarafından bütünüyle koşullanmış”¹⁵ haliyle devam ediyor. Tasarlanan sonuçların yani tasarım varlığının “*istemli ya da istemsiz, amaçlı ya da amaçsız bir iletişim ortamı hazırladığı, tasarımcı ya da kullanıcının ürünler üzerinden çevreye, kendilerine ilişkin bilgi gönderdiği veya tersi bir işlemle çevreleri tarafından bir anlamlamanın konusu olarak ele alındığı*”¹⁶ noktada güç

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:3

12 Marx ve Engels *Alman İdeolojisi*'nde egemen düşünceyi şöyle açıklamışlardır: “*Egemen sınıfın düşünceleri, bütün çağlarda egemen düşüncelerdir; başka bir deyişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda zihinsel üretim araçlarını da emrinde bulundurur; bunlar o kadar birbirinin içine girmiş durumdalardır ki, kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlıdır. (...) egemen düşünceler, fikir biçiminde kavranan maddi, egemen ilişkilerdir*”. Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi [Feuerbach]*, çev. Sevim Belli, (Ankara: Sol Yayınları 2010), s. 75.

Dolayısıyla “egemen söylem” ile metinde; egemen sınıfın dolayımıyla oluşan ekonomi, sosyal yaşam, politika gibi sosyal fenomenlerin birbirinden soyutlandığı ve farklı alanlar olarak tekrar yaratıldığı mecraların çıktıkları anlatılmak istenmiştir. Örneğin bu parçalanmış ve birbirinden soyutlanan alanlar haber bültenleri ve günlük gazetelerin akışlarında da karşımıza çıkar. Uzun yıllardır böyle yapıldığı için herkese normal gelmesine karşın ekonomi ve politika sayfalarının içeriklerinin birbirinden olabildiğince ayrı tasarlanması, bahsedilen soyutlamayı yani algı parçalanmalarına en yalın örneklerden birisidir. Egemen söylemin sesinin en yüksek çıktığı ana akım medya ya da “yararcılık” refleksiyle kurulan üniversite-sanayi işbirliklerinin bilgi üretmeyi ötelediği *ana akım akademi* ve yayınları aracılığıyla birbirinden soyutlanan bu alanlar, ayrıca kendi içinde de yüzlerce popüler bölüme ayrılırlar.

13 Körfez savaşında kullanılan füzelerin TV ekranlarından tüm dünyaya servis edilmesi halen hatırlanmaktadır.

14 “I Want You” Seni İstiyorum Afişi, II. Dünya Savaşında Amerikalıları savaşa davet etmek için 5 milyon adet basılmıştır.

15 John Heskett, *Tasarım*, (Ankara: Dost Yayınları 2013), s. 15.

16 Oğuz Bayrakçı, *Çağdaş İletişim Kuramları Açısından Tasarımda İletişimsel Modeller*, (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınları 2004), s. 15.

Devrim BARAN

kazanan tasarım kavramı, ancak diyalektik bir kavrayışla “dokunulabilen” maddi varlığa dönüşebilir.

Malcolm Barnard’ın dile getirişiyle “*insan görsel desenlere, şekillere, dokulara ya da ritimlere tepki verir*”,¹⁷ yani bu unsurların teker teker ya da aynı anda yan yana gelmesiyle oluşan el ürünü nesne ya da endüstriyel metalar üzerinden oluşan bilincin (madde bilinci oluşturur) ham maddesinde ağırlıklı olarak bulunan farklı şekil, desen ya da dokuya sahip tasarım ürünleri “*nesnel gerçeğin, merkezi sinir sistemi aracılığıyla oluşan bir yansıması*”¹⁸ şeklinde yaşamlarımıza katılmaktadırlar. Dolayısıyla duyu organlarının çevreyle kurduğu etkileşimin sonucu olarak toplanan bilginin (tepkinin), sinir sisteminde bir bölgeden başka bir bölgeye aktarılan maddi süreciyle oluşan duyumsama, gerçek olan ile simgesel olan arasındaki travmatik ilişkinin doğru yönetilemediği ve bilinç kayıplarının olduğu bir zeminde gerçekleşir. Yani “*beyin, toplumsal pratikten edinilen bilgi temelinde, imgeleri insanın bireysel ve toplumsal deneyimlerine uygun olarak düzenler. Dolayısıyla, bilginin duyular temelinde ortaya çıkmasına karşın, duyular daha önceden edinilen ve pratik tarafından doğrulanan bilginin etkisi altında oluşur*”.¹⁹ Karşıt ve birbiri içinde bulunan sınıfsal ilişkilerin özü olan toplumsal pratik, toplumun farklı katmanlarında eş zamanlı gelişen ve büyük oranda görsel duyumsamayla oluşan bir deneyimdir. Bu nedenle yaşamın birçok alanına sızdığı ve kullanılma amacını kesintisiz sürdürmeye devam ettiğinin göz ardı edilmemesi gereken tasarım kavramı, egemen düşüncüyü üreten ve yayan *ana akım akademinin*²⁰ himayesinde

17 Malcolm Barnard, *Sanat, Tasarım ve Görsel Kültür*, (Ankara: Ütopya Yayınları 2002), s.143.

18 Manfred Buhr, Alfred Kosing, *Bilimsel Felsefe Sözlüğü*, çev. Veyisi Bildik, (İstanbul: Konuk Yayınları 1999), s. 403.

19 Boguslavsky/Karpuşin/Ratikov/Çertikin/Ezrin, *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Alfabetesi*, çev. Şiar Yalçın, (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları 1990), s. 179.

20 Marx ve Engels’den yola çıkarak; maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda zihinsel üretim araçlarını da, örneğin kendi sahipliği ve girişimiyle kurduğu ya da desteklediği üniversiteleri de emrinde bulundurmamak isteyeceğini önceleyen bir kavramsallaştırmadır. Bu kavramsallaştırma denemesiyle öncelenmek istenilen duyu Nazife Güngör’ün şu saptamasında da dile getirilmiştir: “(...) *Toplumda gücü elinde bulunduran kesimler insanlık tarihinin her döneminde bilgi üretim ve dağıtım alanlarını kendi yetki ve etki alanları içerisinde tutmaya önem vermişlerdir*”. Nazife Güngör, İletişim, Kuramlar-Yaklaşımlar, (Ankara: Siyasal Kitabevi 2011), s. 117.

Tasarımın Diyalektiği: Diyalektik Kavrayışla Tasarım Kavramına Dokunma Denemesi

bir mutluluk kaynağı olarak öğretilir: O tasarım nesnesini üreten ve satan kapitalist sistem, nasıl tasarlanacağını ve pazarlanacağını gösteren eğitim sistemi, vadedilene inanmaktan ve tüketmekten başka şansı olmayan toplumun duyumsadığı mutluluğun, özde sahip olma güdüsünden başka bir şey olmadığını (Erdoğan'ın²¹ ifadesiyle düşünseli, bilinci ve özneli materyalin ürünü olarak gören diyalektiğin sunabileceği) çoklu kavrayış ve ilişkilendirme yapılarak anlaşılabilceği ortadadır.

“Marxçı Yöntemle”²² Tasarımı Kavramsallaştırmak: Soyut mu Somut mu?

“Bir kavramın “dünyayı kapsaması” için, o kavramın zahmetle meydana getirilmiş, üzerinde uğraşılmış, esnek, müteharrik, izafi, karşılıklı bağıllık içinde olması gerekir.”²³

21 İrfan Erdoğan, *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi*, (Ankara: Erk Yayınları 2012), s. 20.

22 İrfan Erdoğan bu analiz şeklini şöyle tanımlamaktadır: “Marxçı analiz Marx'ın tarihsel materyalist yaklaşımından hareket ederek yapılan, düşünsel veya maddi hayatın üretimiyle ilgili konuları/sorunları ele alan analizdir. (...) Marxçı ve Marx'tan esinlenen yaklaşımlar; veri toplama ve değerlendirme bağlamında niteliksel analizlerdir. (...) Marx'ın Materyalist yöntemi, insanın kendi yaşamını örgütleme ve tarihini yapma biçimidir; yani Marx'ın insan, toplum ve tarih anlayışıdır. Bu anlayış insanın kendi tarihini kendi içinde bulunduğu koşullarda yaptığını belirterek insanı merkeze koyar; düşüncesi, devleti veya şirketi değil. İnsan aynı zamanda hem materyal hayatını hem de düşünsel, duygusal ve inançsal hayatını üretir. Dolayısıyla düşünceler, tarih, dil, diskors ve ideoloji insandan bağımsız, insanın dışında, “şeyleri ve insanı biçimlendiren” aktif aktörler değildir; tarihi, dili, diskorsu ve ideolojiyi yapan insandır ve bu insan dili, diskorsu ve ideolojiyi kullanarak sadece kendini ifade etmez, aynı zamanda kendini biçimlendirir. (...) Marxçı bir araştırmada, dilin, diskorsun veya ideolojinin insanı ve yaşamı belirlediği anlayışı, idealist felsefe içine düştüğü için yanlış olarak nitelendirilir. Bunun anlamı, idealist felsefe içine düşen analizlerde (örneğin post-yapısalcı ve kültürel çalışmalar incelemelerinde) sunulan her şeyin yanlış olduğu değildir. İdeolojik ve kültürel pratiklerle oluşturulan ve sürdürülen, örneğin tüketim toplumu, akılsızca tüketim, gerçeğin üzerine imajların çökertilerek yaratılan duygusal ya da düşünsel ortam gibi açıklamalara yanlış denilemez. Yanlış olan, özellikle, toplumu, insanı, gerçeği ve insan yaşamını belirleyen dil olması, binlerce yıldır sürdürülen “teolojik yaradılış” teorisinin yerini “akıl, dilin, diskorsun” (bir başka soyut birimin) almasıdır. Dil ve ideoloji hiçbir şey yapamaz, çünkü yapabilen canlı aktörler değildiler. Yapan aktör, dilyle, düşüncesiyle ve ideolojisiyle kendini ve diğerlerini biçimlendiren, diğerleri tarafından biçimlenen insandır. Örnek olarak, sigara insanı öldüremez, eğer sigara üretilemez ve içilmezse. Marx “sigara öldürür” söylemindeki düşüncesi (ideolojiyi) kabul eder, ama “öldürme işini” düşüncesiyle veya son ürünle ilgili faaliyetle (sigara içmeyle) sınırlamaz; “öldürme işini” sigaranın üretiminden kullanımına kadar olan ve sigaranın da üretildiği tarihsel üretim ilişkileri içinde ele alır. Bu mu indirgemecilik yoksa “sigara öldürür” deyip sigarayı (ve sigara içeni) suçlamak mı?” İrfan Erdoğan, *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi*, (Ankara: Erk Yayınları 2012), ss. 135-137.

23 Lenin, *Toplu Eserleri*, cilt 38, s.14.

Devrim BARAN

Çalışmanın giriş kısmında tasarım kelimesiyle ilgili oldukça fazla fenomen kullanıldığından bahsedilmişti. Bu karışıklığın sebebi olarak, tasarım kavramına sıradan kalem ve kâğıt gibi somut ya da özgürlük ve inanç gibi soyut olarak ele alınan klasik kavram tanımlamalarının estetize edilmeye çalışılmasıyla oluşan kargaşa gösterilebilir. Çünkü tasarım “çeşitli özellikleri ve bağlamlılıklarıyla birlikte ele alınan eşyaların, bir bütünlük ortaya koyan *duyumsal imgesidir; ancak algıdan farklı olarak, tasarım, belirli bir anda duyu organlarına etki yapan eşyaların o anda ve doğrudan doğruya beliren bir imgesi olmayıp, daha önce algılanmış olan eşyanın yeniden üretilen algısal imgesi*”²⁴ olarak değerlendirildiğinde, soyut ve somut algılayış yer değiştirmekte, birbirinin içine girmektedir. Bu alıntının “daha önce algılanmış olan eşyanın yeniden üretilen algısal imgesi” kısmı, dikkatle değerlendirilmesi gereken önemli bir genellemedir; çünkü “yeni üretilen algısal imge”, bize tasarımı kavramsallaştırma şansını tanıyan önemli bir çıkış noktasıdır.

Yeni üretilen algısal imge olarak bir tasarım varlığı, insanın “*an'ın gerçeğinden kopmasına, geçmişini yeniden kurmasına ve geleceği tahmin etmesine, fikirselleşmiş eşyalar ve düşsel ürünler meydana getirmesine*”²⁵ zemin hazırladığı için bilimsel bilgi, pratik eylem ve sanatsal faaliyetlerde önemli yeri bulunmaktadır; keza düş gücünün de bu kaynaklardan beslendiği söylenebilir. Dolayısıyla tasarımı kavramsallaştırma çabası, bu öngörülerle belirlenen ve farklı düzlemleri kapsayan bir çalışma alanına sahip olmak zorundadır.

Klasik anlamıyla kavramlar, gözlem, duygu ya da düşünceyi anlatan zihinsel çağrışım, dünyanın zihinde yansımasının formlarından biri, bilmenin alt safhasından daha üst safhaya gidişin yani bilmenin tarihi gelişmesinin ürünü, pratik ya da bilgi bakımından bizi ilgilendiren objelerin belirli vasıflarını düşüncede ayırt edebilmek şekli, kelimeler ile belirli

24 Manfred Buhr, Alfred Kosing, *Bilimsel Felsefe Sözlüğü*, çev. Veysi Bildik, (İstanbul: Konuk Yayınları 1999), s. 403.

25 Manfred Buhr, Alfred Kosing, a.g.e., s. 403.

objeler arasında bağ kuran, düşüncede bu kelimelere işlevsellik kazandıran yapılardır.²⁶

Maddi genellemelerin yanı sıra görüp dokunamadığımız düşünsel soyutlamalar olarak da karşımıza çıkabilen, örneğin elle dokunulamayan bir eşya olsa da ne olduğu, nasıl hissedildiği ya da anlaşıldığı özgürlük gibi somut ve gözlemlenebilir durumlara ilişkin fenomenlerin zihin tarafından bilindiği bir kavrayıştır; tıpkı ideoloji ya da hegemonya gibi. Ek olarak bu klasik yaklaşımlarda, kavramların maddi nesnelere için genelleme üzerine temellendirilen bir soyutlama olduğu da dile getirilmektedir. Örneğin meyve kavramı için özellikli bir meyve yerine birçok meyve niteliğindeki sebze genelleştirilerek soyutlanmıştır.²⁷

Bir dilin kelimelerine anlam katan, “*Gerçeğin özünü dile getiren, somut gerçekliğin çeşitli belirlenimlerini içeren teorik üretim*”²⁸ (görünümünden öze) olarak düşünülen kavramlar Lenin’in dile getirdiği şekliyle, maddenin en yüksek formu olan beynin en yüksek ürünüdürler. En temel ve genel özelliklerini kendisinde taşıyan nesnel bir ilişkiyi, gerçeğin cansız, hareket ve değişimlerden arındırılmış halini dile getirirler; duyumlardan başlayarak pratiğin tekrarlanmasıyla meydana gelirler (nicelden nitelene).²⁹ Mao Tse-Tung³⁰ kavramı şöyle tanımlamıştır: “*Sosyal pratiğin devam etmesi insanlarda duyum ve kavrayışlar meydana getiren fenomenlerin birçok defa tekrarlanmasına yol açar. O zaman insan bilincindeki bilgi sürecinde bir sıçrama olur: kavramlar ortaya çıkar*”. Bahsedilen sosyal pratik içindeki duyum ve kavrayışların oluşturduğu fenomenlerin insan zihninde yarattığı sıçramaların, böyle düşünüldüğünde fikirselleşmiş eşyalar ve düşsel ürünler üzerinden yani tasarım nesnelere dolayısıyla sağlandığı gayet açıktır.

26 M. Rosenthal, P. Yudin, *Materyalist Felsefe Sözlüğü*, çev. Aziz Çalışlar, (İstanbul: Sosyal Yayınları 1977), s. 259.

27 Maurice Bouvier-Ajam, Jean İbarrola, Nicolas Pasquarelli, *Marksist Ekonomi Sözlüğü*, çev. B. Aren, (İstanbul: Sosyal Yayınları 1977), İ. Yaşar, s.288.

28 Maurice Bouvier-Ajam, Jean İbarrola, Nicolas Pasquarelli, a.g.e., s.288.

29 Georges Politzer, *Felsefenin Temel İlkeleri*, çev. F. Karagözlü, (İstanbul: Sosyal Yayınları 1977), s. 66.

30 Mao Tse-Tung, Çin İnkılabının Teorik Meseleleri, çev. K. Sahir Sel, (İstanbul: Sosyal Yayınları 1966), s.14.

Devrim BARAN

Buraya kadar somut ve soyut olarak ayrılan kavramlar *Marxçı analizde*, günlük dildeki kullanımlarından farklılaşmaktadır. Çünkü Marx, araştırma yöntemi olarak somuttan soyuta yönelişi bilimsel bulmamış, kitap ve makalelerinde doğru yöntem olarak soyuttan somuta yönelişi yani somutlamayı işaret etmiştir. Mehmet İnanç Turan³¹ Marx'ın somut ve soyutunu şöyle açıklamaktadır: “*Somut, dış dünyadaki nesnel gerçekliğin bilgisidir. Soyut, somutun yansımalarıyla düşünce alanında oluşan parçaların bilgisidir. Somut, soyut parçaların bileşimini kendinde toplar. Söz gelimi burjuva toplumu ekonomik yapısıyla maddi bir somutu dile getirir. Bu toplumun düşüncede soyutlanmış parçaları (para, mübadele, artı-değer, ücretli emek, meta vb. ekonomik kategoriler) sınırlı bilgileri ifade eder*”. Buna göre tasarım maddi bir somutu dile getirirken düşüncede soyutlanan sınırlı bilgi kaynaklarını ise ürün, teknoloji, yaratım, üretim vb. basamaklar/parçalar oluşturmaktadır. Yani somut olanı zihinde yeniden elde ederek nesnel gerçekliğin bilgisine ulaşmak olan soyuttan (her bir parçadan) yola çıkış, somutun düşünsel düzlemde var edilmesinden başka bir şey değildir. Burada soyut; belirlenimsiz, bağlantısız, kendinde ve kendiliğinden, hareket ve değişim hakkında ön bilginin olmadığı ilk durumu dile getirir; kısaca ilk algılanış/görünüştür: “*Soyuttan somuta yükselme yöntemi, düşünce için sadece somutu kendine mal etmenin, onu zihinde somut olarak yeniden üretmenin yoludur*”.³² Marx somut kavramını ise şöyle tanımlamaktadır: “*Somut, çok sayıda belirlemenin bir noktada bağdaşması, dolayısıyla çoğulluğun birliği olduğu için somuttur. O halde somut, gerçek hareket noktası ve dolayısıyla gözlem ve tasavvurun da gözlem noktası olduğu halde, düşüncede bir hareket noktası olarak değil, bir toplama ve birleştirme süreci, bir sonuç olarak ortaya çıkacaktır*”.³³ Tasarım birçok belirleyenin ortak noktada buluşması ve birliği ile oluşan bir sonuçtur; hem de somut bir sonuç. Dolayısıyla, bir kavramın (özellikle tasarım kavramının) soyut mu somut mu olduğuna, onun işaret ettiği varlığın klasik anlamıyla soyutluğu

31 Mehmet İnanç Turan, *Marx'ın Grundrisse'si*, (Ankara: Ütopya Yayınevi 2015), s. 17.

32 Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, (İstanbul: Birikim Yayınları 1979), s. 168.

33 Marx, *Grundrisse*, a.g.e., s. 169.

Tasarımın Diyalektiği: Diyalektik Kavrayışla Tasarım Kavramına Dokunma Denemesi

ya da somutluğuyla değil, kavramın düşüncede ilerleme sürecinin neresinde olduğuyla karar verilmelidir.³⁴

Materyalist diyalektiğin anlaşılır kıldığı geçmiş, gelecek ve gerçeği kapsayan bilimsel tasarım kavramı, duyuşal edimlerle hissedilebilen eldeki nesnel gerçeğin ifadesinden öte bu nesnellığı oluşturan soyut parçaların somutlaştırdığı fikirsel eşyaları ve düşsel ürünleri *görünüştten öze* tanımlanabilir hale getirmektedir; aslında olan şey “daha önce algılanmış olan eşyanın yeniden üretilen algısal imgesi” yani bilinci oluşturan maddesel çağrışımların çözümlenmesi sürecidir. Sıradan bir günde dahi yaşam binlerce farklı tasarım ürünüyle paylaşılmaktadır. Diyalektik, market rafları, otomobiller, iletişim mecraları, ayakkabılarınız, yani kurtulmanın mümkün olmadığı bu doluluğun hangi emek, ilişki biçimleri ve sınıfsal çatışmaların içinde oluştuğunu, bu çelişkilerin sonucu olarak beliren form ve estetik değerler ile satın alınma süreci gibi düşüncede soyut parçaları tanımlarken tasarım kavramının somut değişkenliğine de işaret etmektedir (“somut değişkenlik” ile diyalektiğin önemli özellikleri arasında bulunan *bütün şeyler birbirine bağlıdır, gerçek bir bütündür, gerçek hareket ve süreçtir, her şey zaman ve mekân şartları içinde gelişir* gibi özlere dikkat çekilmek istenmiştir). Geline nokta tasarımın sandalye ya da kalem gibi *dokunulamayan*³⁵ düşünsel yapısıyla toplumların gelişim süreçlerinde onları bir hayalet gibi takip eden özünü bulmak için herhangi bir tasarım varlığı çıkış noktası (ilk görünen öge) olarak belirlendiğinde, bağımlılık yaratan

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:3

34 Aydın Çubukçu, *Teoride ve Eylemde Diyalektik Materyalizm*, (İstanbul: Evrensel Basım Yayın 2008), ss. 26-28.

35 Tasarıma dokunamazsınız, tıpkı topluma dokunmadığınız gibi. Çünkü tasarım dolayımıyla şekillenen varlığın/maddenin/nesnenin adı tasarım değil kalem ya da sandalyedir. Şöyle ki: “*Tasarım, nesnel gerçekliğe sahip olan bir eşya ile doğrudan doğruya ilişkili bulunmadığından, önemsiz özelliklerin dikkate alınmaması ve önemli özelliklere ağırlık verilmesi yoluyla belirli bir genelleştirmenin yapılmasına olanak verir. Duyumsal olan bu genelleştirme, tasarımı, algı ile kavram arasındaki bir bağlama halkası durumuna sokar. İnsanın tasarımları, tıpkı algıları gibi, düşünme ve konuşma ile sıkı bir bağlantı içindedir. Söz konusu tasarımlar, daima, yansıyan eşyayı tanımlayan sözcüğü içerirler ve tersine düşünce durmaksızın duyuşal tasarım malzemesine göre yol alır; duyuşal bilgi ile rasyonel bilgi karşılıklı olarak birbirlerine geçerler*”. Manfred Buhr, Alfred Kosing, *Bilimsel Felsefe Sözlüğü*, çev. Veysi Bildik, (İstanbul: Konuk Yayınları 1999), s. 403.

yaratılan bir meta³⁶ yığını ile karşılaşmak sürpriz olmayacaktır. Yani değişik görünümde bulunan tasarım ürünlerinin üzerinde dolaşan hayalet; ilişkiler, üretim, ihtiyaç, iletişim, yaratım ve kullanım değeri gibi soyut parçalar üzerinden metaya (bütüne) dönüştükçe tasarımı bir kavram olarak içselleştirmenin güçlüğü daha da anlaşılır olacaktır. O halde diyalektik kavrayış, tıpkı burjuva toplumu gibi tasarımı da somut bir kavram olarak birçok soyut parçanın oluşturduğu büyük bir bütüne (somuta) taşımaktadır.

Diyalektik Kavrayışla Tasarımı Anlama Pratiği

Bir önceki başlıkta da bahsedildiği gibi, yaygın kabullerin sonucu olarak gelişen kavramların taşıdıkları anlam ve kapsama ilişkin yaptıkları genelleme ya da soyutlamalar, o düşüncenin ya da nesnenin anlaşılabilmesini sağlar. Tasarım alanında kavramsallaştırmalara çok sık rastlanamaması, üretilen bilgiyi ve bu bilginin niteliğini, yayılmasını ve gelişmesini kendi sistemi içinde izi sürülemez hale getirmektedir. Anlaşılması, uygulanması, yazılması ve de öğretilmesi için, tasarımın uygulanmış hali olan varlık³⁷

36 Meta: “Bir yandan insanın herhangi bir ihtiyacını gideren, öbür yandan, dolaysız olarak tüketilmek için değil, mübadele edilmek için üretilen şey. İlk karakteristiği bağlamında meta, bireysel bir ürün değil, sosyal bir üründür; örneğin yiyecek ya da giyecekler ama bir resim tablosu için meta denilemez. Metanın ikinci karakteristiği olan mübadele için üretilmiş olmak, onu belli bir ekonomik kontekst içinde ticari biçime dönüştürür. Dolayısıyla metanın zorunlu olarak bir kullanım değerine ve bir mübadele değerine sahip olduğu, Marx’ın da altını çizdiği gibi kapitalist üretim tarzında, servetin elementer biçimidir. (...) İnsan emeğinin ürünü, zorunlu olarak meta biçimine bürünmez. Ama ticari üretim geliştikçe bütün ekonomik kategoriler meta olarak tezahür etme eğilimi kazanırlar. Böylece, kapitalizm çerçevesinde, mahiyeti itibarıyla mübadele için yaratılmamış olan işgücü bile bir meta halini alır. Bu dönüşüm, Marx’ın rehberliğiyle ve itiraz götürmez bir biçimde “insanlar arasındaki ilişkilerin, sosyal sınıflar arasındaki ilişkilerin, şeyler arasındaki ilişkiler biçimi altında tezahür ettiğini” ispatlamış olur”. Maurice Bouvier-Ajam, Jean İbarrola, Nicolas Pasquarelli, *Marksist Ekonomi Sözlüğü*, çev. B. Aren, İ. Yaşar, (İstanbul: Sosyal Yayınları 1977), s. 360.

“*Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği, muazzam bir meta birikimi olarak kendini gösterir; bunun birimi tek bir metadır. (...) Meta her şeyden önce, bizim dışımızda bir nesnedir ve taşıdığı özellikleriyle, şu ya da bu türden insan özelliklerini gideren bir şeydir. Bu gereksinimlerin niteliği, örneğin mideden, ister hayalden çıkmış olsun, bir şey değiştirmez*”. Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, çev. Alaattin Bilgili, (Ankara: Sol Yayınları 2004), s. 45.

37 Varlık, bilinçten bağımsız olarak var olan objektif dünyayı (maddeyi) ifade eden felsefi kavram. M. Rosenthal, P. Yudin, *Materyalist Felsefe Sözlüğü*, çev. Aziz Çalışlar, (İstanbul: Sosyal Yayınları 1972), s. 487.

Varlık kavramını Marx ve Engels hep “nesnel gerçek” anlamında ve maddi varlığı belirtmek için kullanmışlardır. Manfred Buhr, Alfred Kosing, *Bilimsel Felsefe Sözlüğü*, çev. Veysi Bildik, (İstanbul: Konuk Yayınları 1999), s. 456.

Tasarımın Diyalektiği: Diyalektik Kavrayışla Tasarım Kavramına Dokunma Denemesi

ve bu varlık üzerinden oluşturulan anlam kümelerinin, değişik katmanlarda keşişen ancak farklı düzlemlerde yer alan bütününe hâkim olmak, balkonundaki çiçeklerini düzenleyen ile eğitim alarak profesyonel yaşamda üreten iki farklı insanın tasarım parantezinde nasıl buluşabildiklerinin anlaşılabilmesi açısından kaçınılmaz bir başlangıçtır. Bir önceki başlıkta yapılmaya çalışıldığı gibi işe, farklı anlam yapılarıyla³⁸ tanımlanmaya çalışılan tasarım kavramının düşünsel ve *hizmet eden*³⁹ özelliğiyle, bilimin aksine, hem istek oluşturan hem de bu isteğe yönlendiren yordam ve işlevini kavramsal düzlemde belirleyerek başlamak kaçınılmaz bir adımdır.⁴⁰ Çünkü tarihsel süreçte hangi şekliyle görünürse görünsün “bir anlam yaratma” etkinliği olan ve her keşişmenin başka anlam yapılarının haberciliğini üstlenen tasarım kavramı, “insanın açığa çıkmasını engelleyemediği güçlü

38 Değişik zaman dilimlerinde yapılan tasarım tanımlarından yola çıkarak onlarca farklı anlamla karşılaşmak mümkündür. Nigan Bayazıt'ın yaptığı derleme ile farklı yazarların yayınlarına taşıdıkları tanımlamalar şöyledir: Belirsizlikler karşısında, hatalarına büyük cezalar ödenen bir karar verme eylemi (Asimov, 1962). Bilimin, tekniğin ve hayal gücünün mühendislik tasarımında bir mekanik yapıyı, makineyi ya da maksimum ekonomi ve etkinlik ile belirli bir işlevi gerçekleştiren bir sistemin tanımında kullanılışdır (Fielden, 1963). Fiziksel bir yapıya en uygun gelen fiziksel bileşenleri bulmak (Alexander, 1964). Mevcut olaylardan gelecekteki olanaklara hayali bir atlamadır (Page, 1964). Yapmak ya da meydana getirmek istediğimiz şeyi değerlendirme yapmadan ya da meydana getirmeden önce, sonucundan emin oluncaya kadar yaptığımız benzetim (Brooker, 1964). Yaratıcı bir eylem olup, daha önce var olmayan yeni ve kullanışlı bir şey yaratmayı kapsar (Reswic, 1965). Bir amaca yönelmiş problem çözme eylemi (Archer, 1965). Belirli şartlarda gerçek ihtiyaçların tümünün en uygun çözümüdür (Matchett, Briggs, 1966). İlgili ürünle tatmin etme durumudur (Gregory, 1966). Çok karmaşık bir inancın yapılaşma şekli (Jones, 1970). Yargılayıcı bir süreçten kaynaklanan düzen için bir plan (Bevlin, 1994). Tasarım, bir sorunun çözümü için bir plandır, bir ide'dir (Tunalı, 2002). Tasarım çeşitli aşamalarında amaçlara ulaşmak için verilen kararlardan oluşan problem belirleme ve problem çözme yaratıcı eylemi (Bayazıt, 2004). Tasarım her yerde görülür, ancak yine de görünmez, fark edilmez ve tanımsız olabilir (Lupton, 2010).

Nigan Bayazıt, *Tasarımı Anlamak*, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık 2008), ss. 174-175.

İsmail Tunalı, *Tasarım Felsefesine Giriş*, (İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları 2002), ss. 12-13.

Oğuz Bayrakçı, *Tasarımda İletişimsel Modeller*, (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Yayınları 2004), ss. 1-8.

39 İnsanların sosyal yaşamları ile kamusal alanı oluşturan ev, iş, sokak, dinlenme, inanç, yolculuk, üretim-tüketim, eğitim anlarını kapsayan iletişim gücü yüksek, yönlendiren ya da öğreten tasarım varlığı kastedilmiştir.

40 “*Bilim insanlara yapmak istedikleri şeyi nasıl yapacaklarını bildirir ya da gösterir. Bilimsel yordam, insanlara şunu ya da bunu yapmayı istemeye kalkmaz. Öylesi, daha çok sanat yordamının işlevidir.*” J. D. Bernal, *Materyalist Bilimler Tarihi*, cilt 1, çev. Emre Marlalı, (İstanbul: Sosyal Yayınları 1976), s. 43.

Devrim BARAN

bir özelliği” olarak saptandığında; tekerleği, yontulan taşları, oyulan tabak çanağı, askeri teçhizatları, toplumsal hayatı ve onun siyasetini ya da hukukunu, sağlığını ve eğitimini, mühendisliği ve teknolojisini kapsayan çok geniş tarihsel, toplumsal ve sınıfsal derinliğe (somut bütüne) ulaşır. Öyle ki, yontma taş aletler ile ok ve yay gibi savunma araçlarının kullanıldığı avcı ilkel komünal dönemde, madeni aletleri kullanarak hayvancılık, tarım ve el zanaatlarının geliştiği köleci sistemde, demirin eritilerek işlendiği ve imalathanelerin açıldığı feodal yapıyla içlerinin makinelerle doldurulduğu fabrikalar ve bilimsel tarım araçlarının varlık sergilediği kapitalist toplumlarda gelişimi itibariyle birer tasarım ürünü olan üretim araçları “üretimle ilgili olan insanlar tarafından geliştirilmiş, insanlardan bağımsız kalmamışlardır. *Bunun sonucu, üretim aletlerinin değişmesiyle birlikte, üretim güçlerinin esas ögesi olan insanlar da değişmiş ve gelişmişlerdir; insanların üretim deneyimleri, çalışma alışkanlıkları ve üretim aletlerini kullanma yetenekleri*”⁴¹ aynı zamanda toplumsal gelişmenin temel gücünü, sosyal sistemin niteliği ve görünüşünü, insanların düşüncelerini ve reflekslerini (bilinçlerini) şekillendiren önemli tarihsel göstergelerdir⁴².

İsmail Tunalı⁴³ tasarımın “*pratik yaşamdan teorik yaşamın en üst basamaklarına kadar uzanan bir kullanım alanına sahip*” olduğunu “*elimdeki kalem, kullanmakta olduğum bilgisayar, duvarda asılı olan tablo, bilimsel bir araştırma ve yazı yazdığım masanın*” kalem ya da masa objesi halini aldığı andan itibaren doğada kendi başına rastlanamayacak bir kategori içine girdiğini, yani bir tasarım nesnesine dönüştüğünü ifade

41 Josef Stalin, *Diyalektik Materyalizm ve Tarihsel Materyalizm*, (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları 1989), çev. Zeynep Seyhan, s. 41.

42 Aslında hepsi birer tasarım nesnesi olan ve uzun zaman dilimlerinde biriktirilen deneyimin kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla gelişen “*belirli çağ ve yerin aletleri, kulübe temelleri ve diğer arkeolojik kalıntıları tek tek değil de bir bütün olarak ele alındığında, çok daha fazla bilgi sağlayabilir. Bu kalıntılar yalnızca ulaşılan teknik becerileri ve bilim düzeyini değil, aynı zamanda bunları kullanan insanların geçimlerini nasıl sağladıklarını, yani ekonomilerini de gösterir. Türemізün çoğalmasını ve böylece de biyolojik başarısını sağlayan da bu ekonomidir. Bu açıdan incelendiğinde, arkeologların çağları, aşağı yukarı ekonomik düzeyleri de tanımlamış olur. Her bir “çağ”ın, on sekizinci yüzyılda oluşan “Endüstri Devrimi” ile kıyaslanabilecek önem ve biçimde ve aynı etkide bir ekonomik devrimi vardır*”. Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, çev. Filiz Ofiuoğlu, (İstanbul: Varlık Yayınları 1996), ss. 32-33.

43 İsmail Tunalı, *Tasarım Felsefesine Giriş*, (İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları 2002), s. 12.

eder. Bu nedenle sanat ve tasarım tarihinde geçmişi on binlerce yıl öncesine dayandırılan tasarım kavramı, “insanlığın gelişim ve hayatını devam ettirebilme mücadelesi” ya da “sorun saptama / çözüm yaratma sistemi” gibi güçlü tanımlarla ifade edilmeye çalışılmıştır.

Victor Papanek⁴⁴ herkesin tasarımcı kimliği taşıdığını çünkü tasarım kavramının en temel insan aktivitesini anlattığını ifade ederken bu alanın tarihsel ve toplumsal sınırsızlığını da belirlemiş oluyor. Fotoğraf makinesini kullanan birinin çektiği hiçbir topluluk fotoğrafında bulunamaması gibi varlığı bilinen ancak görülemeyen,⁴⁵ tüm evrelerinde yer alan ve aynı anda hem yaratıcı hem de tüketici olabilen insanın açığa çıkması engellenemeyen güçlü bir özelliği olarak somutlanan tasarım kavramı, kendi bütünselliğinden aldığı güçle bir başkaldırıya da içinde barındırmaktadır. Bir insanın yaşam alanını düzenlemesi, giysilerini seçmesi, doğa ile mücadelesi, düşünsel çıkarımları, yaratıcılığı ve değerlendirme/yorumlama gücü, buluşları ve bunları çevresiyle paylaşması gibi sıradan yaşamlara günlük katkı sağlayarak anlam kazandıran tasarım kavramının özünde bulunan itaatsizlik⁴⁶ aynı zamanda toplumsal ilerlemenin de yapı taşıdır. “Tarih okumuş herkes bilir ki, itaatsizlik insanın asıl erdemidir. İlerleme itaatsizlik yoluyla kaydedilir, itaatsizlik ve başkaldırı yoluyla.”⁴⁷ Tasarımın “engellenemeyen bir özellik” olarak birey üzerinden toplumsal yapıya taşındığı, nicel değişikliklerin güçlü nitel dönüşümlere yol açtığı, ilkel komünal toplumla başlayıp günümüzü içine alan bu geniş kapsamını; Stalin’in toplumların nitel (devrim) dönüşümlerinin çok daha ağır ilerleyen

44 Victor Papanek, *Design for the Real World*, (Academy Chicago Publishers 1985), isimli kitabında şu ifadeyi kullanmıştır: “Everyone is a designer because design is a basic human activity”.

45 Gündelik basit hayatlarda dahi yaşam alanlarını çevreleyen, insanların hayatlarını kolaylaştıran ancak tasarımcısının kim olduğu bilinmeyen, (ticari ya da değil) kültürel dokunun parçası olmuş tasarım ürünleri vardır. Bunların çoğu siz doğmadan çok önce de kullanıldığı için yaşamın doğal bir parçası, sanki doğada kendiliğinden bulunan bir nesneymiş gibi algılanır ve tüketilir. Aynı durum belirli uzmanlık alanı olarak kurgulanan tasarım soyutlaması için de geçerlidir; kullandığımız kalem ya da buzdolabının tasarımcısını değil yalnızca markasının bildiğini hatırlayınız.

46 Burada alışkanlıkları değiştirerek, dogmaları yıkarak ve daha iyisini arayarak kendiliğinden gelişen bir itaatsizlik ve başkaldırıdan söz edilmektedir.

47 Oscar Wilde, *Sosyalizm ve İnsan Ruhunu*, (İstanbul: Re Yayınları 2006), s.23.

Devrim BARAN

nicel (evrim) süreçlerle hazırlandığını dile getirdiği açıklamasıyla anlatmak iyi bir seçim olacaktır: “*Evrime devrimi hazırlar ve onun zeminini yaratırken, devrim de evrimi tamamlar ve onun etkinliğini daha ileri götürür*”.⁴⁸ Doğaya ya da insana başkaldırı olarak gelişen, şekillenen ve sahiplik ilişkilerini görünür kılan tasarım ürünlerinin yavaş ilerleyen evrimsel (nicel) süreçleri, sonunda toplumsal dönüşümlerin ve devrim özelliğindeki (nitel) gelişmelerin tanıklığını üstlenmiştir.

Tasarım kavramı, farklı uzmanlık alanlarıyla yaratılan köşeli parantezlerin içine alındığında ise nitel dönüşümlerin yaşandığı endüstri, şehir, mimari, çevre, iletişim, grafik ya da ekran tasarımı gibi uygulamalı alan/disiplinlerle karşılaşılır. Birçoğu Endüstri Devrimi’nden sonra uzmanlık alanına dönüşmüş bu disiplinler, tasarım kavramını zaman içinde planlanmış çıkarların kesiştiği sömürü zeminine taşıyarak kapitalizmin ve dolayısıyla tüketimin hegemonik/ideolojik aracı düzeyine indirgemişlerdir. Gördüğümüz, algıladığımız, anlamlandırmaya çalıştığımız şu dünyada tahakkümün üzerini örterek “sınırsız ilerleme ve herkes için mutluluk” vaatlerini görünür kılan tasarım kavramının (ek olarak mesleki uygulamalarının nesnel şartlarıyla bu uygulamalardan nasıl yararlandığının çoğunluğu tarafından düşünülmeyen tasarım profesyonelleri) kapitalizmin kanatları altında şekillenen sanal dokusuyla her coğrafyada karşılaşılmaktadır. Irkçı, muhafazakâr, fanatik, emperyalist, bağımlı, hedonist,⁴⁹ iletişimsel vb. kimliklere bürünen bu karşılaşmaların oluşturduğu yıkım/dönüşüm, pozitivizmin görmediği tasarımın karanlık yüzüdür. “*Güçsüz olanın, iktidarın huzurunda bir maskenin arkasına gizlenmek için açık ve zorlayıcı nedenleri varsa, güçlülerin de kendilerine tâbi olanlar karşısında bir maske takmak için zorlayıcı nedenleri*”⁵⁰ olduğu ve tasarımın karanlık yüzünün bu amaçla çok iyi kullanıldığı söylenebilir.

48 J.V. Stalin, *Anarşizm mi Sosyalizm mi?* çev. İsmail Yarkin, (İstanbul: İnter Yayınları 1997), s.16.

49 Hedonizm (Hazıcılık): Haz veren ya da acıdan kurtaran şeyi “iyi”; acıya sebep olan şeyi de “kötü” olarak tanımlayan etik teorisi. “Hazzın en yüce iyi” demek olduğu fikri, ahlak problemlerine katkı ve kaba bir yaklaşma tarzından başka bir şey ifade etmez. M. Rosenthal, P. Yudin, *Materyalist Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Sosyal Yayınları 1977), s. 199.

50 J.C. Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları*, çev. Alev Türker, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları 1995), s.34.

Tasarımın Diyalektiği: Diyalektik Kavrayışla Tasarım Kavramına Dokunma Denemesi

Bu dönemde, üzeri örtülen kişisel ve toplumsal tüm patolojilerin, “yakışık alır olan” her şey ve her durumun “sınırlarını zorlama” denemesi olarak karşımıza çıkan tasarım varlığı da, durmaksızın üretilen siyasi, ahlaki, ticari, akademik dilin gerçek yüzünü saklayan bir maske niteliğine dönüşmüştür.

Maskelenerek dikte edilen kavramları genellikle slogan düzeyinde özümseyebilen “toplum”, düşünüldüğünde dokunulamayan bir şey olmasına karşın tasarımın köşeli parantezleri dolayımıyla farklı formlarda görünür kılınabilir; sanayi toplumu, burjuva toplumu, gösteri toplumu, tüketim toplumu ya da bilgi toplumu gibi. Örneğin enformasyon teknolojileri ve iletişim araçlarının şekillendirdiği son dönemlerin çok sık kullanılan “bilgi toplumu”⁵¹ kavramı, tasarlanan bilginin yine tasarlanarak oluşturulan mecralarda ve tasarlanmış zaman dilimlerinde tüketilmesine izin verilen yeni bir toplumsal yapıyı anlatmaktadır. *Arzu nesnesine*⁵² dönüşmüş çıktılarının/tasarım varlıklarının yoksunluğunu duyumsayan toplumun gerçek ve bilinç arasında yaşadığı gelgitleri «modern insan sıkıntısına» indirgeyebilen tasarım kavramının, kabul edilmesi gereken doğru, tüketilmesi gereken nesne, sahip olunması gereken yaşam alanları ya da kazanılması gereken eğitim, yetenek, para gibi dogmaları, içinde bulunduğu döneme uygun formlarda tekrar ve tekrar üretebilen, toplumsal kabullerini mümkün kılan bir etkinlik alanına sahip olduğu ortadadır.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:3

51 “Bilgi Toplumu” kavramının temelleri 20. yüzyılın başlarında atılmış olsa da Marshall Mc Luchan’ın 1962’de ilk kez “iletişim çağı” kavramını, hemen ardından Fritz Machlup’un da “bilgi toplumu” kavramını kullandığı bilinmektedir. Teknoloji vurgusu öncelenecek açıklanan kavram, kanalların çeşitlenmesi ve bilginin metalaşması üzerinden oluşturulan yeni bir toplum yapısını anlatır.

Haluk Geray, “İletişim, Bilgi Toplumu ve Küreselleşme”, *Emperyalizmin Yeni Masalı: Küreselleşme* içinde, der. Işık Kansu, (Ankara: İmge Yayınları 1997), ss. 34-45.

Bülent Yılmaz, *Bilgi Toplumu: Eleştirel Bir Yaklaşım*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi), cilt 15, sayı 1, ss. 147-149.

Mehtap Yeşilorman, Firdevs Koç, *Bilgi Toplumu'nun Teknolojik Temelleri Üzerine Eleştirel Bir Bakış*, (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2014), cilt 24, sayı 1, ss. 117-119.

52 Arzu yok edilemez ama arzu nesnesi yok edilebilir ya da dönüştürülebilir. Eğer arzu açıklıksa, herhangi bir yemek arzu nesnesi konumuna gelir. Açlık temel bir arzu olduğu için daima tekrarlayacak, doyurulacak ve başa dönerek yeniden başlayacaktır. Ancak yemek bir arzu nesnesi olarak çeşitli biçimlere, bir başka yemeğe dönüştürülebilir ya da tüketilerek (yok edilerek) ortadan kaldırılabılır. Madan Sarup, *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*, çev. Abdülbaki Güçlü, (İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları 2004), s. 33.

Devrim BARAN

Aslında uzun zamandır gözümüzün önünde ve tam orta yerde, her ayrıntıda bir tasarım zehirlenmesi yaşandığının artık söylenmesi gerekiyor; çünkü kulağa çok bilindik gelen bu kavram dolayımıyla gelişen/oluşan dünya algısı, toplumsal bilinç yitimine neden olmaktadır. Buraya kadar yapılan saptamalar, tasarım kavramının estetize ederek dönüştürdüğü nesnel ve düşünsel spektrumun genişliği konusunda sanırım bir fikir vermektedir.

Farklı uzmanlık alanlarının farklı mecralarda ve farklı iletişim özelliğiyle şekillenen çıktılarının (tasarım ürünleri), hep yapıldığı üzere üretim aşaması ve teknik yeterlilikler, yaratıcı süreçler ya da tüketim aşamaları gibi başlıklara ayrılarak (soyut parçaları bütünden kopartarak) ele alınmasının, akademik anlamda sınırlı bir tasarım algısına neden olduğu ortadadır. Soyut parçalar altında yapılan tasarım incelemelerini, gerçekte her şeyin şu ya da bu şekilde birbirine bağlı (ayrılmaz) ve karşılıklı hareket içinde olduğu bilgisinden yola çıkarak, örneğin masa olarak kullanılan bir nesnenin görüldüğü gibi olması (diğer masalardan farklı olmasının), bu yöndeki seçimler ve nedenleri, yüklenen işlevler vb. olgu, olay ve süreçlerin farklı düzlemlerde yer alan bağıntılar içinde değerlendirilmesi yaşamlarımızı dolduran ve bir hayalet gibi varlığını sürdüren tasarım kavramını daha anlaşılır kılacaktır. Dolayısıyla tasarım kavramını anlama pratiğinin çıkış noktası olarak, tasarım kavramının merkeze alındığı bir yöntemin işe yaramayacağı da gayet açıktır; çünkü ulaşılabilecek nokta yine o anda görüldüğü gibi algılanan masanın (sınıflandırılan nesnenin) kendisi olacaktır. Doğru yöntem, diyalektik kavrayışla herhangi bir tasarım nesnesini (kavramı değil) merkeze koyarak, bu nesnenin varlık sebebi ve görünüşü, üretim ve tüketim süreçleri ile bunların hepsini etkileyen insan faktörü gibi soyut parçaların, *karşıtların mücadelesi*⁵³ üzerinden oluşturulan düşünce düzlemine çekilerek tartışıldığı bir tasarım kavrayışına ulaşmaktır. Karşıtların birbirinden soyutlandığı ve birbirinden kopuk ayrı başlıklardan oluşan bir sistematiğe ele alınan (egemen akademik söylem) çalışmalar,

53 Diyalektiğin en önemli unsuru olarak kabul edilen *karşıtların mücadelesine* ilerleyen sayfalarda daha geniş biçimde yer verilmiştir.

karşıtlardan birinin var olmadığı durumda diğerinin de var olamayacağını, tüm hareket, değişim ve dönüşümlerin ancak karşıtların mücadelesi ile açıklanabileceğini reddetme cesaretliliğini gösteremese de, hep olduğu gibi görmezden gelmeyi denemektedir.

Tasarım Kavramına Giden Diyalektik Yol

Gerçek, olup biten olaylar bütünü değildir, tarihsel bir süreçtir ve bilginin en alt düzeyinden üst düzeylere geçiştir; gerçeğin yani bilimin hareketi, karşıtların çatışmasıdır şeklinde formülasyonla diyalektik yöntemi düşün dünyasına ilk kazandıran Hegel'in yaklaşımının, Marx tarafından idealist kabuğundan arındırılarak tam tersine çevrildiğini Engels şöyle dile getirmektedir: “...beynimizin düşüncelerini objelerin yansuları gibi değerlendirerek diyalektik, hem dış dünyanın hem de insan düşüncesinin genel hareket yasalarının bilimi durumuna getirilmiş oldu. Ne var ki, bununla, bizzat düşüncenin diyalektiği, gerçek dünyanın diyalektik hareketinin bilinçli bir yansıması durumuna geldi ve böylece Hegel'in diyalektiği başyukarı çevrildi, ya da daha doğrusu üzerinde durduğu kafasından alınarak yeniden ayakları üzerine oturtuldu”.⁵⁴ Hegel için diyalektik, dünyanın kendi hareketi ve hakiki bilgi yönetimidir; aynı zamanda “(...) aklın diyalektik gelişimi, nesnel olan kavramın birbirini izleyen gelişimi biçiminde gerçekleştiği ve kavramın her gelişim basamağı, varlık ile düşünce arasında var olduğu kabul edilen bir birlikten dolayı, aynı zamanda öğrenmenin de bir basamağı”⁵⁵ olarak kabul edilmesiyle büründüğü idealist kabuğundan arındırıldığında, felsefede, hareket ve gelişimi doğanın ve toplumun maddi sınırları içinde, bunların yansımaları da öğrenme sürecinde ortaya koyan bir devrim niteliğine ulaşır. Bilimsel bilginin tarihsel süreçte saptadığı olgulardan yola çıkarak maddenin ve fenomenin karşılıklı ilişki içinde buldukları ve koşullandıkları, yaşadığımız dünyanın düşüncede oluşan yansılarının da sonsuz bir hareket

54 Marx ve Engels, *Felsefe İncelemeleri*, çev. Cem Eroğlu, (Ankara: Sol Yayınları 1968), s. 46.

55 Manfred Buhr, Alfred Kosing, *Bilimsel Felsefe Sözlüğü*, çev. Veysi Bildik, (İstanbul: Konuk Yayınları 1999), s. 111.

Devrim BARAN

ve gelişim içinde bulunduğu gerçeğine dayanan diyalektiğin özünü Lenin'in dile getirişiyile "en derine uzanan ve tek yanlılıktan en uzak öğretiy biçimi" oluşturmaktadır.

Çalışmanın bu kısmında, Marx ve Engels,⁵⁶ Stalin,⁵⁷ Troçki,⁵⁸ Politzer,⁵⁹ Williams,⁶⁰ Çubukçu,⁶¹ Tunalı,⁶² Boguslavsky/Karpuşin/Ratikov/Çertikin/Ezrin,⁶³ Buhr ve Kosing,⁶⁴ Aktolga,⁶⁵ Öner⁶⁶ ve Turan'dan⁶⁷ yararlanılarak bir diyalektik anlatım oluşturup bu kavrayışla, tasarım kavramının somut yapısı detaylandırılmaya çalışılacaktır. Böylelikle, önceki bölümlerde tasarımın kavram olarak soyut-somut çözümlemesi sonucu ulaşılan somut bütünü, tasarım özelinde daha anlaşılabilir hale getirilmesi hedeflenmektedir.

Diyalektiğin ilk özelliğinde, bütün şeyler birbirine bağlıdır ilkesiyile tam ve bağımlı bir bütüne işaret edilmektedir. Madde ve olaylar birbiriyle

56 Karl Marx, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Etem Levent Bakaç, (İstanbul: Zeplin 2015), ss. 9, 35-52.

Marx ve Engels, *Felsefe İncelemeleri*, çev. Cem Eroğlu, (Ankara: Sol Yayınları 1968), ss. 43-65.

Engels, *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar 1890-94*, çev. Öner Ünalın, (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları 2000), ss. 28-39.

Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*, çev. Arif Gelen, (Ankara: Sol Yayınları 1977), ss. 85-114.

57 Stalin, *Diyalektik Materyalizm ve Tarihsel Materyalizm*, çev. Zeynep Seyhan, (İstanbul: Bilim ve Sosyalizm Yayınları 1989), ss. 12-20.

Stalin, *Anarşizm mi Sosyalizm mi?*, çev. İsmail Yarkın, (İstanbul: İnter Yayınları 1997), ss. 13-26.

58 Lev Troçki, *Gündelik Hayatın Sorunları*, çev. Yılmaz Öner, (İstanbul, Yazın Yayıncılık 2000), ss. 363-373.

59 Georges Politzer, *Felsefenin Temel İlkeleri*, çev. F. Karagözlü, (İstanbul: Sosyal Yayınları 1977), ss. 25-113.

60 Raymond Williams, *Anahtar Sözcükler*, çev. Savaş Kılıç, (İstanbul: İletişim Yayınları 2007), ss. 128-130.

61 Aydın Çubukçu, *Teoride ve Eylemde Diyalektik Materyalizm*, (İstanbul: Evrensel Yayın 2008), ss. 43-82.

62 İsmail Tunalı, *Tasarım Felsefesine Giriş*, (İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları 2002), ss. 18-21.

63 Boguslavsky/Karpuşin/Ratikov/Çertikin/Ezrin, *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Alfabetesi*, çev. Şiar Yalçın, (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları 1990), ss. 61-111.

64 Manfred Buhr, Alfred Kosing, *Bilimsel Felsefe Sözlüğü*, çev. Veysi Bildik, (İstanbul: Konuk Yayınları 1999), ss. 109-114.

65 Münir Ramazan Aktolga, *Bilimsel Teknolojik Devrim ve Diyalektik*, (İstanbul: Ulusal Kültür 1991), ss. 25-47.

66 Yılmaz Öner, *Bilimlerde ve Sanatta Diyalektik*, (İstanbul: belge Yayınları 1990), ss. 19-26, 96-99, 165.

67 Mehmet İnanç Turan, *Marx'ın Grundrisse'si*, Ankara: Ütopya Yayınevi 2015), ss. 17-29.

ilişki içindedir, her şey kendini kuşatan öbür şeyler tarafından (bir bütünün parçası olarak kapsandığı için) koşullandırılır. Herhangi bir fenomenin onu çevreleyen koşullardan koparılması anlam yitimine sebep olur (bireyin bilinci toplumun dışında anlaşılamaz), çünkü hep dile getirildiği gibi gerçek bir bütündür. Dolayısıyla çevresindeki olayların koşullandırdığı ve bütünlü ayrılmaz bağlar içinde olan her olayı diyalektikle açıklamak olanaklıdır. Her şey zaman ve mekân şartları içinde gelişir; çünkü diyalektik sosyal fenomenleri, tarihsel süreçlerde bağlı oldukları karşılıklı hareket içinde değerlendirerek açıklayabilir. Sonuç olarak bir durum, olay ya da çaba, onu oluşturan ve açıklayan şartlar açısından değerlendirilmelidir.

Diyalektiğin ikinci özelliği olan her şey dönüşür ilkesi, bir şeylerin sürekli doğduğu, geliştiği, parçalanıp öldüğü, bir hareket ve değişim, yenilenme ve gelişim halinde olduğunu açıklamaktadır: Değişim evrensel, gelişim aralıksız ve süreklidir. Hareket⁶⁸ gerçeğin ikincil yanı değildir, “toplum artı hareket” ya da “bilinç artı hareket” diye bir şey olamaz; doğada da toplumda da gerçek harekettir, süreçtir. Olaylar, yalnızca karşılıklı bağıntıları ve dayanışmaları açısından değil, ayrıca bu olayların hareketleri, değişimleri, gelişmeleri, varoluşları ve var oluştan yok oluşa geçişleri açısından da düşünülmelidir. Engels’in söylediği gibi diyalektik “şeyleri ve onların zihindeki yansımalarını, temel olarak karşılıklı ilişkileri, birbiriyle bağıntıları, hareketleri, *doğuş ve yokoluş koşulları içinde ele alınır*”.⁶⁹

Diyalektiği açıklayan üçüncü ilke nitel değişimdir. Diyalektik, önemsiz ve belirsiz nicel değişimlerin (açık) temel nitel değişimlere yol açtığını ve bir durumdan ötekine kesin ve hızlı geçişleri doğanın ve toplumun evrensel bir yasası olarak görür; bu dönüşümler küçük nicel değişimlerin zorunlu bir sonucudur, madde kendi öz haliyle yeniyi yaratır. Dolayısıyla nicel değişim ile nitel değişim arasındaki zorunlu bağıntı evrensel bir gerçektir. Keza

68 Engels hareketi şöyle açıklamaktadır: “*Maddenin varoluş tarzı olarak, maddede yer alan ve onun ayrılmaz özelliği olarak en geniş anlamda hareket, basit yer değiştirmeden düşünceye kadar, evrende meydana gelen bütün değişimleri, bütün süreçleri kucaklar*”. Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*, çev. Arif Gelen, (Ankara: Sol Yayınları 1977), s. 94.

69 Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*, çev. Arif Gelen, (Ankara: Sol Yayınları 1977), s. 89.

Devrim BARAN

kavramlar da (nitel özellik), duyumlardan başlayarak pratiğin tekrarıyla (nicel özellik) oluşurlar. Duyum kendi başına gerçeğin belirli bir yansısidır ve dış görünüm bilgisini verir. Ancak sosyal yaşamda sürekli tekrarlanan pratikler gerçeği derinleştirerek dış görünüşün ötesindeki iç süreçlerin de kavranmasını sağlar; kavramlar böylelikle oluşur. Gerçeğin zihindeki yansıısıyla belirginleşen nicelik-nitelik süreçleri duyumdan (bilginin alt biçiminden) kavrama (bilginin üst biçimi) geçiş, ilerleyen sürekli bir harekettir. Bu nedenle diyalektiğe göre gelişme, dairesel bir hareketlilik ya da önceki tecrübelerin tekrarı olarak düşünülmemelidir; eski bir nitel durumdan yeni bir nitel duruma geçen, basitten karmaşığa, alçaktan yükseğe doğru bir gelişme olarak bilinmelidir. Bu açıklamalar ışığında diyalektik üçüncü özelliğiyle, pratiğin önemine ve işlerliğine dikkat çekmektedir.

Diyalektiğin dördüncü temeli, doğadaki nesnelere ve fenomenlerin ve de her olayın yapısındaki iç çelişkilerin varlığıdır. Bu görüşten hareketle her şeyin olumlu ve olumsuz, ölen ve gelişen yanları, geçmişi ve geleceği vardır. Gelişmenin ilkesi olarak çelişkinin incelenmesi, çelişkinin temel karakterlerini oluşturur: Çelişki içtedir ve yenileştiricidir (karşıtların birliği). İşte bu karşıtlar arasındaki savaşım yani nicel değişimlerin nitel değişimlere dönüşmesi biçiminde beliren iç kapsamı Lenin, şeylerin asıl özündeki çelişmenin incelenmesi olarak kavramsallaştırır. Sosyal gerçeği oluşturan tüm süreçler de çelişkiyle açıklanır; çelişki öncelikle toplumun meydana gelişini açıklar. İlkel komünden başlayarak günümüz toplumsal sınıflarına kadar çelişki tarihin itici gücü olmuştur. Üretim araçlarına sahip olan kapitalist burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişki olmazsa kapitalizm de olmaz, çünkü rekabet kendi karşıtı haline gelmiştir. Diyalektiğin hem yönetsel ilkelerinin uygulanması hem de bir mantık sistemi ve bilgi teorisi olarak iş görmesinin, toplum yaşamının ve toplum tarihinin incelenmesi adına ne kadar gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Dünyada olaylar her şeyden ayrı ve tek başlarına değilse, bütün olaylar birbirlerine bağlı ve birbirlerini karşılıklı olarak koşullandırıyor, açıkça görülür ki, tarihteki bütün sosyal

Tasarımın Diyalektiği: Diyalektik Kavrayışla Tasarım Kavramına Dokunma Denemesi

sistemler ve sosyal hareketler de o sistemi ya da sosyal hareketi doğuran ve o sisteme ilişkin koşullar açısından değerlendirilebilirler. Her şey koşullara, zamana ve yere bağlıdır.

Yukarıda isimleri verilen yazarlardan yararlanılarak oluşturulan bu diyalektik kavrayış özetinin kılavuzluğunda, tasarımın bir form, anlam ve işlevsellik kazandırarak çoğunlukla endüstriyel üretim teknikleriyle nesneye dönüşen (tasarım varlığı,⁷⁰ tasarım ürünü) ve metalaşan (aslında *meta fetişizmi*⁷¹) sürecin tüketim aşamasıyla birlikte bir bütün/sonuç olduğu rahatlıkla görülebilmektedir. Bütünü oluşturan ve çevresel olan her şey, birbirine koşut zaman ve mekân şartları dolayısıyla farklılaşabilir. Biraz daha açmak gerekirse, merkeze konulacak bir tasarım ürününün sahip olduğu form, anlam ve işlevsellikle doğrudan bağıntılıdır; bağıntı ise tüketim alışkanlıkları ve karlılık üzerinden belirlenmektedir. Bu söylem tersten okunduğunda, renk ve form tercihleri (eğilimleri) gibi soyut parçaların az çok tahmin edilebildiği bir coğrafyada tasarım kavramı bu belirleyicilerin (soyut parçaların) öncelendiği seçimlerle şekillenmeye başlarken bütünü düşüncede somutlaştıran aidiyet, statü, kullanım değeri ve tatmin düzeyi gibi giydirilmiş anlam yapıları da varlık göstermeye başlar. Form, anlam ve işlevsellik üçlüsünün birbirini bütünleyen ve etkileyen iş akışıyla görünür olmaya başlayan tasarıma dokunabilmek için (raflarda yerini alabilmesi için) üretim ve tüketim basamaklarının da sürece katılması gerekmektedir.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:3

70 "Tasarım varlığı", Prof. Dr. İsmail Tunalı'nın *Tasarım Felsefesine Giriş* adlı kitabında sıklıkla değindiği şekliyle kullanılmıştır. Örneğin: "(...) *Bir tasarım varlığı olma bakımından teknik ürünlerle sanat yapıtları arasında bir ortaklık vardır. Örneğin, elimde tuttuğum ekmek bıçağı bir tasarım varlığı olduğu gibi, duvarda asılı duran resim de tasarım varlığıdır.*" İsmail Tunalı, *Tasarım Felsefesine Giriş*, (İstanbul: Yapı Endüstrisi Merkezi Yayınları 2002), s. 21.

71 Meta Fetişizmi: "*Bir sosyal ilişkinin şeyler arası bir ilişki haline bürünmesi. Meta üretimi tarzında, üretim ilişkileri doğrudan doğruya gözle görülür, elle tutulur olarak ortaya çıkmazlar. Bu ilişkiler, meta üretimi tarzında, üstü örtülü, maskelenmiş bir durumdadır ve insan gözüne metalarda maddeleşmiş olarak, fantastik bir form içinde görünürler. (...) Fetişizm, en yüksek derecesine kapitalizmde ulaşır, çünkü her sosyal fenomenin meta biçimine bürünme eğilimi bu üretim tarzında gerçekleşir. Meta ne derece birikirse, insanlar, yani üreticiler de o derece egemenlik altında, köleleşmiş, tutsaklaşmış görünürler". Maurice Bouvier-Ajam, Jean Ibarrola, Nicolas Pasquarelli, *Marksist Ekonomi Sözlüğü*, çev. B. Aren, İ. Yaşar, (İstanbul: Sosyal Yayınları 1977), s. 362.*

Devrim BARAN

Üretim eyleminin son bulması ve tüketim sürecinin başlamasından hemen önce unutulmaması gereken bir diğer halka da pazarlama faaliyetleridir. Tasarımın bambaşka bir koluyla sürdürülen pazarlama, o tasarım ürününe duyulacak aidiyet ve sahiplenme güdülerini tetikleyen bir mekanizma olarak sürecin en başlarında gözlemlediğimiz seçimleri doğrudan etkileyen ve şekillendiren önemli bir halkadır.

“Bütün şeyler birbirine bağlıdır” ve “gerçek bütünün kendisidir”. Her sezon farklılaşan moda ürünler üzerinden, çağdaş ya da modern, hızlı ya da klasik, çekici ya da sıradan vb. sanal seçeneklerin bağımlılığıyla şekillenen toplumların arasında bir hayalet gibi dolanan tasarım kavramını bilimsel düzeyde açıklamanın, işe, artık hatırlanmayan en özdeki örtünme ihtiyacından başlayan diyalektik kavrayış haricinde bir başka yolunun olmadığı açıktır. Örneğin politik, sosyal/kültürel ve gündelik olayları topluma aktaran gazeteler öncelikle bir tasarım ürünü olarak tüketilen haber mecralarıdır. Ancak gazetenin sayfalarını çeviren hiç kimse ilk olarak bir tasarım ürünü satın aldığını düşünmez. Başka bir deyişle tasarım kavramı (somut bütün) bir gazete üzerinden (tasarım ürünü) kendi varlığını öncelikli olarak hissettirmez. Bu gazete sayfalarının bir tasarımcı eliyle düzenlenmeden yalnızca düz metinler olarak sunulduğu düşünülürken, şu ana kadar oluşan gazete algısının/gerçeğinin (nesnesinin) tasarım eylemi üzerinden nasıl yok olduğu ve gazete nesnesinin geçireceği bu dönüşümün (zaman içinde insan düşüncesinde oluşan gazete algısının) bu şekilde anlatımının, maddeyi (gazete) insan düşüncesi üzerinden (idealist felsefe) yeniden tanımlamakla sınırlı olduğu ortadadır. Tasarım kavramı, bir tasarım nesnesi olan gazete üzerinden diyalektik bakış açısıyla ele alındığında ise, sayfalarda yer alan haber metinleri ve görsellerinin görüldüğü şekliyle düzenlenmelerinin rastlantısal (ya da salt estetik kaygılarla oluşturulmuş) bir durum olmadığı, hangi haber metninin hangi fotoğraf ya da görsel (nicel-soyut parça) ile kullanılacağı ve bu nicel/soyut unsurların sayfanın neresinde yer alacağı (iç çelişki), diğer nicel unsurlarla yan yana geldiklerinde oluşturdukları bütün (nitel, sayfanın geneli; gerçek bütün; somut gerçeklik), bu bütünün aracılığıyla taşınan ideolojik anlam/düşünce

yapıları, bu anlamın nicel unsurların sıralamalarındaki her değişimle (her şey birbirine bağlıdır, her şey dönüşür) nasıl farklılaştığı rahatlıkla konuşulabilecektir. Hatta bunlar konuşulmadan önce, haber kavramı ve sunumu, toplum ve haber bağıntısı, haberin gazete formu ve tasarımı, gazete ve sahiplik ilişkileri, gazete ve siyasi erk, gazete ve ihale/reklam veren ilişkileri vb. karşıtlıklar/soyut parçalar, merkeze konan tasarım ürünü yani gazete nesnesinin parçalanmış anlam yapıları olarak düşüncede tekrar oluşturulup gazete üzerinden tasarım kavramı daha geniş kapsamlı olarak var edilebilir. Bu var ediş sonunda o gazetenin niçin öyle görüldüğü (tasarlandığı) anlaşıldığında (görünüşten öze), tasarım artık dokunulabilen ve düşüncede somut bir kavram halini alabilecektir.

Sonuç

Her bir tasarım ürününün nicel hareketlilik olarak ele alındığı ve bu nicel birikimin keskin toplumsal dönüşümlere/farklılaşmalara yani nitel sonuçlara yol açtığı bilgisini aktaran diyalektik kavrayış, tasarım kavramını özel bir çıkar gözetmeksizin (ya da insanlığın genel çıkarları için) *insan yaşamını kolaylaştıran sonuçların her birine ya da insanlığı koşulsuz kullanım ve doyumsuz tüketim arzusuyla doldurulan* belirlenmiş kuralların tam içine taşıyacak ayrışmayı sağlayabilecek yegâne yöntemdir. Ölümcül silahları ya da insanları köleleştiren iletişim kanallarının görünür olmasını kapsayan tasarım kavramının günümüz koşullarında bir bütün olarak incelenmesi, yalnızca kapitalist insan doyumsuzluğunu ve sınıfsal ayrımları gösteriyor. Bu durum Engels'in, Komünist Manifesto'nun 1883 Tarihli Üçüncü Almanca Baskı İçin Önsöz'ünde yalnızca ve tümüyle Marks'a ait olduğunu dile getirdiği temel düşüncede açık bir şekilde ifade edilmiştir: *“Ekonomik üretim ve her tarihsel çağın bundan zorunluluk olarak doğan toplumsal yapısı, o çağın siyasal ve entelektüel tarihinin temelini oluşturur. Bunu takiben (ilk çağ ortak toprak mülkiyetinin ortadan kalkmasından buyana) tüm tarih, sınıf mücadelelerinin yani sömürülen ile sömürenlerin, toplumsal gelişmenin farklı basamaklarında var olan ezilen ile ezen sınıflar*

Devrim BARAN

*arasındaki mücadelelerin bir tarihidir...*⁷² Tasarım kavramı da Marx'ın bahsettiği bu tarihin en yakın ve en sadık takipçisidir.

“Guy Besse ve Maurice Caveing”⁷³ insan pratiğinin, insanı oluşturan ve onun bilim, teknik, sanat gibi ayırt edici eylemlerinin tümünün ve de var olduğu zamandan itibaren biriktirdiği tecrübelerinin toplamı olduğundan bahsederler. İnsan pratiğinin tarihsel, kültürel, ekonomik ve toplumsal göstergelerinin özünde/temelinde bulunan izlerini takip ederek üzerinden önemli okumaların yapılabildiği tasarım kavramı, kendi başına sömürü ve aç gözlülüğün pratik uygulamalar alanı/yığını olmadığı gibi, elindeki reçelli ekmeğiyle evinin bahçesinden dışarı çıkması yasaklanan yaramaz bir çocuk da değildir. İnsanlığa kötülük eden, sömürüyü artıran, düşmanlığı ve ayrışmayı, lüksü ve aç gözlülüğü yücelttiğini önceleyen eleştirel düşüncenin saptadığı tüm olumsuz etkilerinin yanı sıra insanı baştan aşağı donatan, yükselten, bilgi ve düşünce gücü kazandıran, heyecanlandıran ve harekete sevk eden amaçların, anlamların ya da öğretilerin görünür halidir aynı zamanda.

Albert Bayet⁷⁴ “*bilim ahlaka aykırı değildir ancak ahlak dışıdır, çünkü bilimin gerçeği aramaktan başka kaygısı yoktur, iyi ve kötü ile ilgilenmez, bir ideal aramak için bilime başvurmak da ahmaklıktır*” der. Benzer bir akıl yürütme ile tasarım kavramının kendisinin iyi ve kötü ile ilgilenmediğini, üzerine giydirildiği nesnel görünümünün (soyut parçaların) insan eliyle yaratılan sonuçlar (somut bütün) olduğunu söylemek gayet mümkündür. Gerçeğin yok sayıldığı ya da salt görünüş üzerinden bilinçli sınırlılığın kısırlılığında yapılan tanımlama ya da kavramsallaştırmaların ise planlanmış çıkarların kesiştiği *akademik sömürüden* başka bir şey olamayacağı açıktır. Çünkü tasarım kavramının emir komuta zincirinde var edilemeyen ele avuca gelmez zekâsı, ne “topluma rağmen”(nicel) olabilir, ne de “toplum dışı/üstü” (devrim).

72 Karl Marx, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Etem Levent Bakaç, (İstanbul: Zeplin Kitap 2015), s. 14.

73 Guy Besse, Maurice Caveing, “Önsöz», *Felsefenin Temel İlkeleri* içinde, Georges Politzer, çev. F. Karagözlü, (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1977), s.7.

74 Albert Bayet, *Bilim Ahlakı*, çev. Vedat Günyol, (İstanbul: Çan Yayınları 1963), s. 23.

Tasarımın Diyalektiği: Diyalektik Kavrayışla Tasarım Kavramına Dokunma Denemesi

Maddesel/nesnel bir organ olan beyin ile düşünce kavramı arasındaki ilişkinin tasarım varlığı ve tasarım kavramı arasında da kurulabileceği, ister “engellenemeyen insan özelliği” düzleminde istenirse de “uzmanlık alanı olan bir disiplin” düzleminde sürdürülsün, bu kavramın, alternatiflerin araştırıldığı düşünsel/zihinsel bir arayış/kavrayış süreci olarak kabul edilmesi “tasarımın bir anlam yaratma, üretme çabası/etkinliği” olduğunun da kabulünü zorunlu kılmaktadır. Marx’ın dile getirdiği gibi: “(...) gözüün insan gözü haline gelmesi, ancak toplumsal, insansal bir nesnenin -insan için insan tarafından yapılan bir nesnenin- gözüün nesnesi haline gelmesiyle olmuştur. Bu nedenle, duyular, doğrudan doğruya pratik işlevleriyle, birer kuramcı haline gelmişlerdir... Beş duyunun oluşması, bugüne kadar gelen dünya tarihinin bir ürünüdür”.⁷⁵

Son olarak tasarım kelimesinin fenomenlerinden bağımsız kullanımının yalnızca bir belirsizliğe işaret ettiği; ancak kavram, varlık, ürün, etkinlik gibi bir fenomenle yan yana getirilerek kullanımının anlamlı olabileceği söylenmelidir.

KAYNAKÇA

Albert Bayet, *Bilim Ahlakı*, çev. Vedat Günyol, (İstanbul: Çan Yayınları 1963).

Aydın Çubukçu, *Teoride ve Eylemde Diyalektik Materyalizm*, (İstanbul: Evrensel Basım Yayın 2008).

Bülent Yılmaz, *Bilgi Toplumu: Eleştirel Bir Yaklaşım*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi).

75 Marx ve Engels, *Sanat ve Edebiyat*, çev. Murat Belge, (İstanbul: De Yayınevi 1971), s. 43.

Devrim BARAN

Boguslavsky/Karpuşin/Ratikov/Çertikin/Ezrin, *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Alfabesi*, (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları 1990).

Deniz Adalı, *Diyalektik Materyalizm Tarihsel Materyalizm*, (İstanbul: Kaldıraç Yayınevi 2011).

Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*, çev. Arif Gelen, (Ankara: Sol Yayınları 1977).

Georges Politzer, *Felsefenin Temel İlkeleri*, çev. F. Karagözlü, (İstanbul: Sosyal Yayınları 1977).

Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, çev. Filiz Ofluoğlu, (İstanbul: Varlık Yayınları 1996).

Haluk Geray, İletişim, Bilgi Toplumu ve Küreselleşme, Emperyalizmin Yeni Masalı: Küreselleşme içinde, der. Işık Kansu, (Ankara: İmge Yayınları 1997).

İrfan Erdoğan, *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi*, (Ankara: Erk Yayınları 2012).

İsmail Tunalı, *Tasarım Felsefesine Giriş*, (İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları 2002).

Jacques Ranciere, *Görüntülerin Yazgısı*, çev. Aziz Ufuk Kılıç, (İstanbul: Versus Yayınları 2008).

J.C. Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları*, çev. Alev Türker, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları 1995).

J. D. Bernal, *Materyalist Bilimler Tarihi*, çev. Emre Marlalı, cilt 1, (İstanbul: Sosyal Yayınları 1976).

John Heskett, *Tasarım*, (Ankara: Dost Yayınları 2013).

Tasarımın Diyalektiği: Diyalektik Kavrayışla Tasarım Kavramına Dokunma Denemesi

Josef Stalin, *Diyalektik Materyalizm ve Tarihsel Materyalizm*, çev. Zeynep Seyhan, (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları 1989).

J. Stalin, *Leninizmin İlkeleri*, çev. M. Kabagil, (Ankara: Sol Yayınları 1969).

J.V. Stalin, *Anarşizm mi Sosyalizm mi?* çev. İsmail Yarkın, (İstanbul: İnter Yayınları 1997).

M. Rosenthal, P. Yudin, *Materyalist Felsefe Sözlüğü*, çev. Aziz Çalışlar, (İstanbul: Sosyal Yayınları 1972).

Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, çev. Alaattin Bilgili, (Ankara: Sol Yayınları 2004).

-----, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, (İstanbul: Birikim Yayınları 1979).

-----, *Felsefe İncelemeleri*, çev. Cem Eroğlu, (Ankara: Sol Yayınları 1968).

-----, *Alman İdeolojisi [Feuerbach]*, çev. Sevim Belli, (Ankara: Sol Yayınları 2010).

-----, *Sanat ve Edebiyat*, çev. Murat Belge, (İstanbul: De Yayınevi 1971).

Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Etem Levent Bakaç, (İstanbul: Zeplin 2015).

Lev Troçki, *Gündelik Hayatın Sorunları*, çev. Yılmaz Öner, (İstanbul: Yazın Yayıncılık 2000).

Madan Sarup, *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*, çev. Abdülbaki Güçlü, (İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları 2004).

Devrim BARAN

Malcolm Barnard, *Sanat, Tasarım ve Görsel Kültür*, (Ankara: Ütopya Yayınları 2002).

Manfred Buhr, Alfred Kosing, *Bilimsel Felsefe Sözlüğü*, çev. Veysi Bildik, (İstanbul: Konuk Yayınları 1999).

Mao Tse-Tung, Çin İnkılâbının Teorik Meseleleri, çev. K. Sahir Sel, (İstanbul: Sosyal Yayınları 1966).

Maurice Bouvier-Ajam, Jean İbarrola, Nicolas Pasquarelli, *Marksist Ekonomi Sözlüğü*, çev. B. Aren, İ. Yaşar, (İstanbul: Sosyal Yayınları 1977).

Mehmet İnanç Turan, *Marx'ın Grundrisse'si*, (Ankara: Ütopya Yayınevi 2015).

Mehtap Yeşilorman, Firdevs Koç, *Bilgi Toplumunun Teknolojik Temelleri Üzerine Eleştirel Bir Bakış*, (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2014).

Mustafa Kınık, *Grafik Tasarım ve Üretim Teknolojileri*, (Ankara: Asil Yayıncılık 2005).

Münir Ramazan Aktolga, *Bilimsel Teknolojik Devrim ve Diyalektik*, (İstanbul: Ulusal Kültür Yayınları 1991).

Nazife Güngör, İletişim, Kuramlar-Yaklaşımlar, (Ankara: Siyasal Kitabevi 2011).

Nigan Bayazıt, *Tasarımı Anlamak*, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık 2008).

Oğuz Bayrakçı, Çağdaş İletişim Kuramları Açısından Tasarımda İletişimsel Modeller, (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınları 2004).

Tasarımın Diyalektiği: Diyalektik Kavrayışla Tasarım Kavramına Dokunma Denemesi

Oscar Wilde, *Sosyalizm ve İnsan Ruhu*, (İstanbul: Re Yayınları 2006).

Slavoj Zizek, *Yamuk Bakmak*, çev. Tuncay Birkan, (İstanbul: Metis Yayınları 2012).

Yılmaz Öner, *Bilimlerde ve Sanatta Diyalektik*, (İstanbul: Belge Yayınları 1990).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:3

Batı-Dışı'nın Yeniden Üretimi: 'Mustang' Filminin Sosyopolitik Bağlamda Değerlendirilmesi

Re-Construction of Non-West: Evaluation of the Film 'Mustang' in Sociopolitical Context

Can DİKER (*)

Özet

2015 yılında ABD'deki 88. Akademi Ödülleri ve 73. Altın Küre Ödülleri'nde Fransa adına "Yabancı dilde en iyi film" kategorisinde yarışan, Türkiye – Fransa – Almanya – Katar ortak yapımı olan 'Mustang' filmi, Türkiye'de muhafazakâr bir köyde beş kızın başından geçen trajik bir hikâyeyi konu edinmektedir. Filmin uluslararası boyuttaki tanınırlığına Batı dünyasında üne kavuşmuş olan yönetmen ve oyuncuların filmi övmesi katkı yapmış; filme yapılan olumsuz eleştiriler, filmin içerdiği söylemlerin eklektik ve gerçekdışı bir şekilde yapılandırılmasının ardında ideolojik biçimde şarkiyatçılık düşüncesi olduğu iddiasına yönelik olmuştur. Gerçek olduğu kabul edilen söz konusu olayların, Batı-dışı'ndan olduğu kabul edilen bir yönetmen aracılığıyla Batı normlarında nasıl şarkiyatçı bir bakışla değerlendirilebildiği, bu çalışmanın kapsamını ve esas tartışmasını oluşturmuştur. Ayrıca, sinema endüstrisinin ekonomi politik yapısı incelenerek, uluslararası çaptaki film festivallerine Fransa'dan nasıl aday olabildiği Hegel'in diyalektik anlayışı çerçevesinde şarkiyatçılık ve kültür emperyalizmi kavramları perspektifinden değerlendirilmiştir. Bu

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:3

(*) Yrd. Doç. Dr. Üsküdar Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon Sinema Bölümü Öğretim Üyesi. cdiker@uskudar.edu.tr

çalışmada, 'Mustang' filminin söylem analizi gerçekleştirilmiş ve filmin yönetmeninin verdiği röportajlardan faydalanılmıştır. Ayrıca, 'şark' olarak nitelenen Batı-dışı toplumların Batı tarafından nasıl algılanmakta olduğu ve bu algının kültürel değerler aracılığıyla nasıl yeniden üretildiği üzerine değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şarkiyatçılık, Kültürel Emperyalizm, Uygunlaştırılmış Öteki, Mustang (film)

Abstract

The film 'Mustang', which is co-produced by Turkey, France, Germany and Qatar, tells the tragic story of five orphaned sisters suffocated by the mores of a conservative village. While the film's main language is Turkish, 'Mustang' has been nominated from France at the 88th Academy Awards and 73rd Golden Globe Awards in USA in the category of "Best Foreign Language Film" in 2015. The film became popular in a short time; globally famous directors and actresses endorsed the film, which helped the film to take significant attention from worldwide. The criticism about the film mainly shaped around the idea of orientalism due to film's eclectic narrative and unrealistic events. This article's scope and main argument is about how a Non-Western film director and her film were evaluated as orientalist, while neither the director nor the events in the film are accepted as part of the Western world. In this context, film's economic political approach is examined and the award nominations to the worldwide film festivals from France are evaluated from the perspective of orientalism and cultural imperialism concepts within the framework of Hegel's Dialectic. In this work, discourse analysis had been performed on the film 'Mustang' and several interviews of the film's director about film are used. From this perspective, an evaluation had been made about the perception of a non-Western society from the Western world and how this perception has been re-created by cultural values.

Keywords: Orientalism, Cultural Imperialism, Inappropriate Other, Mustang (film)

Giriş

Edward Said'in "Şarkiyatçılık" isimli eserinde, Doğu toplumlarının Batı merkezli olarak incelenip bir Batı projesi haline getirilmesi eleştirilir.¹ Bu eleştiri sonucu ötekileştirici ve karşılaştırmacı ideolojinin Batı nezdinde birer norm haline gelmesi ve Doğu (ya da daha kapsayıcı bir dille Batı-dışı) hakkında kültürel bağlamda modernitenin zıttı değerleri taşıyan egzotik bir öteki olarak değerlendirilmesi söz konusu olmuştur. Said'e göre şarkiyatçılık iki türde yapılmaktadır. İlki örtük olarak görülmektedir. Batı-dışı hakkında söylemlerin birer norm haline getirilmesiyle birlikte bilinçsizce Batı-dışı'nı tanımlamak için bir takım sabit yargılara başvurulur. Bunlar otantik, sabit içerikli, despot yönetimlere eğilimli, ilerlemeden uzak şeklinde, yani Batı'dan olmayan düşüncelerin dile getirilmeyen yargılarla örtük biçimde değerlendirilmesidir. İkinci olarak da açık şarkiyatçılık söz konusudur; gizli olarak düşünülen, örtük olarak kalan bu tarz düşüncelerin söze ve eyleme dönüşerek birer politika haline gelmesidir. Said, uygar olmayanın uygar olan tarafından kendisine benzetilme suretiyle medenileştirilmesinin bir ahlaki görev olarak ele alındığını vurgular. Bu düşüncenin temeli, Rudyard Kipling'in "Beyaz Adamın Yükümlülüğü" adlı şiiriyle somutlaşmıştır.² Batı emperyalizmi, sömürgeleştirdiği ve öteki olarak tanımladığı bölgelerde yaptığı uygulamaları bu yöntemle aklamaktadır.

Şarkiyatçı bakışın günümüzde küreselleşmenin yarattığı "küresel kültür"den dolayı daha az popüler olduğu düşünülse de, Said'in vurguladığı üzere çeşitli kültürel boyutlarda varlığını halen sürdürmekte olduğu tespit edilebilmektedir. Bu noktada "kültürel emperyalizm" kavramı açıklayıcı olabilmektedir. Tomlinson'ın kültürel emperyalizm teorisi, medya emperyalizmi teorisiyle benzerlik gösterir. Buna göre, kitle iletişim araçlarının büyük bölümünü kontrolünde tutan Batı, modern küresel değerlerin tüm dünyaya birer norm olarak sunulmasında etkin rol

1 Edward Said, *Şarkiyatçılık*, (İstanbul: Metis Yayınevi 2003).

2 Rudyard Kipling, "The White Man's Burden: The United States & The Philippine Islands", *Rudyard Kipling's Verse: Definitive Edition*, (New York: Doubleday 1929).

oyunarak emperyalist yaklaşımları olumlamakta ve modern kültürün bir üst kültür olarak benimsenmesini amaçlamaktadır.³ Bu noktada bir kültür endüstrisinin, tıpkı kapitalist üretim şekillerinin toplumsal üretimi biçimlendirdiği gibi, popüler kültürü biçimlendirmek üzere var olması gerekir. Adorno ve Horkheimer'in da vurguladığı üzere kültür endüstrileri birer kitle kültürü yaratarak, kitle iletişim araçları üzerinden yaygınlaştırılan bu yapay kültür ürünlerini kişilik tarzını yansıtan birer unsur olarak kullanmak suretiyle toplumların kültürlerini değiştirmekte ve üzerinden kazanç elde etmektedir.⁴ Kültür endüstrileri kitle iletişim araçları kullanarak toplumların düşünme tarzlarını kendi ideolojisine uygun şekilde oluşturmaya çalışırken, sermaye aracılığı ile egemen söylemi yeniden üretir, çoğaltır ve yayar. Kitle kültürü üretimini destekleyen sermayenin ekonomi politığının, şarkiyatçı düşüncüyü yeniden üreterek Batı ve Doğu hakkında çeşitli tanımlamalar yapıp algı yaratması, temelinde felsefi olarak Hegel'in efendi ve köle diyalektiği düşüncesiyle birleşerek, şarkiyatçı bir yaklaşımla Batı-dışı kültürlerin yeniden üretilmesini sağlamaktadır. Böylelikle ekonomi politik, kültür ürünleri üzerinden nasıl kültürel emperyalizmin gerçekleşebileceği konusunda açıklayıcı bir yaklaşım olacaktır.

Bu bağlamda, film festivallerinin varlığı ve ödüllendirme kriterleri, şarkiyatçı yaklaşımın yeniden üretimi açısından oldukça kritik bir konumda bulunmaktadır. Öznel değerlendirmeler üzerinden ödüllendirilmeye layık görülen filmler tüm dünyada film marketlere bu sayede ulaşabilmekte, filmin kendi başına dağıtmayı başaramayacağı ideolojisinin festivaller aracılığıyla dağıtımını böylece mümkün olabilmektedir.⁵ Diğer bir deyişle, Batılı ülkelerin Batılı normlar dolayımımlı öznel yargılarla değerlendirdikleri festivaller ve film ödülleri etkinlikleri, kültürel emperyalizm izlekleri taşıyabilmektedir. Bu çalışma kapsamında, Özgüven'in yönettiği 2015 yılı

3 John Tomlinson, *Kültürel Emperyalizm*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları 1999), s. 99, ss.204-225.

4 Theodore Adorno ve Max Horkheimer, *Kültür Endüstrisi*, (İstanbul: İletişim Yayınları 2011), ss.162-222.

5 Lale Han Öcal, *Film Festivalleri ve Anlatı*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, ss.280-283.

yapımı “Mustang”⁶ filminin söylem analizi yapılarak, ABD’de gerçekleşen 88. Akademi ödülleri Fransa adına “En İyi Yabancı Dilde Film” aday olması, şarkiyatçılık, modernleşme kuramları, sinema endüstrisinin ekonomi politikası ve kültür emperyalizmi kavramsal çerçevelerinde tartışılacaktır. Böylelikle “Mustang” filmi makro bir perspektifle değerlendirilerek, filmin barındırdığı dramatik unsurlar ile uluslararası kültürel politikalar arasında bağ kurulmaya çalışılacaktır.

Mustang Filmi İncelemesi

Filmde beş kız kardeşin Karadeniz sahilinde bulunan bir köyde yaz tatili boyunca başından geçen olaylar, bir özgürleşme teması içinde anlatılmaktadır. Okulun yaz tatiline girdiğinin vurgulandığı ve en küçük kız kardeş olan Lale'nin öğretmeninin İstanbul'a gidecek olması sebebiyle öğrencilerinden ayrıldığı sahneye başlayan filmde, kız kardeşler, okulun ardından erkek arkadaşlarıyla birlikte sahile gider, okul kıyafetleriyle denize girer ve 'deve güreşi' olarak bilinen oyunu oynarlar. Sahildeki eğlencenin ardından eve dönerlerken bir tarlaya izinsiz girer ve kendilerine silah doğrultan tarlanın sahibi yaşlı adam ile ufak çapta bir tartışma yaşarlar. Eve geldiklerinde ise babaanneleri kızları teker teker bir odaya alıp 'cezalandırır'. Kızlar, cezalandırılmalarının sebebinin kamusal alanda 'ahlaka aykırı' bir şekilde erkek arkadaşlarıyla yakınlaşmaları olduğunu, bu haberin ise komşudan yayılan bir dedikodu olduğunu öğrenirler. Bu noktada filmin anlatısındaki ilk tutarsızlık göze çarpar: beş kız kardeşin filmin evreni sayılabilecek öksüz ve yetim büyüüp yetiştikleri aile ortamının ve toplumsal ortamın muhafazakâr yapısından haberleri, tıpkı izleyiciler gibi, bulunmamaktadır. Kızların amcaları ise bu olaya aşırı sinirle tepki göstererek, kızları aile sağlığı merkezine bekâret testi yaptırmaya götürür. Sonucu gören babaannenin rahatlaması sonrası söylediği “Hakkında en ufak bir kuşku olsaydı kesinlikle evlenemezdim” cümlesi, muhafazakâr bir ataerkil topluma dair cinsiyet eşitsizliğinin boyutunu belirgin bir boyutta vurgulamaktadır.

6 “Mustang”, (Yönetmen: Deniz Gamze Özgüven 2015).

Can DİKER

Bu olaydan sonra kızların yaz tatili boyunca evden çıkmaları yasaklanır ve “ahlak bozabilecek” telefon, televizyon, bilgisayar vb. eşyalar ortadan kaldırılır. Onlarca eşya arasında “Everyday I’m çapuling” yazılı t-shirt, üzerinde “#direngezi” yazan bir poster ve Delacroix’nın meşhur “Halka Yol Gösteren Özgürlük” tablosunun kartpostalı filmin içinde küçük detaylar olarak dursa da, sembolik anlamda oldukça dikkat çekicidir. 2013 Haziran ayında İstanbul’da gerçekleşen Gezi Parkı eylemlerinin temel simge ve sloganlarına atıflar içeren bu nesnelere, kızların içinde büyüdükleri ortama rağmen direnişe ve düzene başkaldırıya yönelik sempatileri olduğunu sembolize eder. Filmin sonlarına doğru en küçük kız kardeş olan Lale’nin Gezi Parkı’nın önünde görülmesi de bu sempatinin bir diğer yansımasıdır. *Mustang*, kendisini özgürlükçü bir film olarak her sahnede kızların direnişi üzerinden defalarca yeniden kurmaktadır. Bu bağlamda *Mustang*, kadınların özgürleşmesini ele alan ve bununla ilgili somut detayların gösterildiği feminist bir film olarak kolaylıkla değerlendirilebilir. Ancak film politik düzlemde değerlendirildiğinde, kızların özgürlük çabasının önündeki muhafazakârlık olgusu, taşra – kent ikilemi içerisinde modern ve geleneksel arasında sıkışmış bir biçimde ve yapılan genellemelerden dolayı yüzeysel bir boyutta yansıtılmaktadır. Bu ikili çatışma, mikro düzeyde evin içerisi ve dışarısı şeklinde izleyiciye yansıtılarak, izleyicinin muhafazakâr bir yapının bilinmeyen yönlerini keşfetmesini sağlamaktadır.

Evde hapis kalan kızların, filme adını vermiş vahşi bir at cinsi olan Mustang gibi dizginlenmesi oldukça zordur. Cinselliğin bir tabu olarak kaldığı taşrada, adı dedikoduya karışan kızlar, herhangi bir ‘sorun’ teşkil etmemeleri için mahallenin diğer kadınları tarafından eğitime alınırlar: yemek yapmayı, dikiş dikmeyi ve vücutlarını örten bir şekilde giyinmeyi zorla öğrenirler. Lale, bu durumu ‘kadın üretim fabrikası’ diye üst ses olarak betimleyerek, içinde bulunduğu toplumsal yapıdaki kadınların özelliklerini genelleştirir. Ancak kızların ilgisi öğrendikleri bu ev işlerinde değildir, akılları devamlı evin dışında kalmaktadır.

Bölgedeki bir futbol maçında, maça giden erkek seyircilerin bir önceki maçta küftmeleri sonucu, Türkiye Futbol Federasyonu bir ceza uygulaması olarak, tek maç için o futbol takımının tribünlerine sadece kadın ve çocukların girebilmesine hükmetmiştir. Federasyonun uygulaması, Türkiye'de kamu tarafından bilinen gerçekleşmiş bir olaydır ve filmin konusuyla doğrudan alakalı olmasından ötürü filmin dramatik yapısı içerisinde yer bulması, kurgu ile gerçeği birleştiren ve filmin geneli itibarıyla yansıttığı mesajlar açısından tutarlıdır. Erkeklerin ancak ceza aldıkları bir anda kadın ve çocukların kendilerini toplum içerisinde gösterebilme, kamusal alanda bulunabilme imkânı doğabileceğinin önemli bir göstergesidir. Bu haberi alan kızlar, evden kaçmak suretiyle maça gitmeye karar verirler. Kadınlar için ayarlanan servise yetişemeyen kızlar, yoldan geçen Yasin isimli uzun saçlı bir gencin yolunu keserek kendilerini maça götürmesini isterler. Bu tanışmanın ardından Yasin ile Lale arasında bir arkadaşlık gelişir.

Maça giden kızlar tribünde eğlenirken, televizyonda torunlarını gören babaanne fenalık geçirir. Mahallenin diğer kadınları durumu örtbas etmek için hızla davranarak evin elektrik sigortasına ve kasabanın elektrik direğine zarar vermek suretiyle maçın köyün erkekleri tarafından izlenmesini engelleyip, kızları amcalarının hiddetinden korumayı amaçlarlar. Bu noktada feminist bir eleştiriyle kadınların, ataeril sistemi erkeklerden daha çok sahiplendikleri ve özgürlük arayışında olanları gizlice bastırma niyetinde oldukları görülür. Bu bağlamda babaanne, kızların bir daha kaçmasını engellemek için evi demir korkuluklar ve kilitlerle korumaya alır ve ev "bir hapishaneye dönüşür". Özgürlük arayışı, muhafazakâr bir toplumun taşrasında herhangi bir yere varmaz, bu sistemden zarar görenler sistemi daha çok benimseyerek korurlar. Toplumda, kadınların ekonomik özgürlüklerinin olmadığı da görülmektedir.

Babaanne karakterinin kızları yaş sırasına göre teker teker evlendirme girişimi, kızların yasal olarak yaşları tutmamasına ve okul çağında olmalarına rağmen başlar. Babaanne, kızları köy meydanına götürerek civardaki erkeklerin onları beğenmesini ve kızlarla evlenmeyi istemelerini

amaçlamaktadır. Bir süre sonra da potansiyel damat aileleri, kızları istemek için eve gelmeye başlarlar. En büyük kız kardeş olan Sonay, bu durumu kabullenmez ve kendisine görücü olarak gelenlere karşı tepkisini koyarak, sıkça evden kaçıp bulunduğu kendi erkek arkadaşıyla evlenmek istediğini söyler. Babaannesi bu teklifi kabul etmek zorunda kalarak, yaşça ikinci sıradaki Selma'yı gösterir. Selma bir direniş gösteremez ve tanımadığı bir çocukla evlenmek zorunda kalır. Kız istemeye gelen aile de babaannenin kendi torununu bu denli hızla vermeye niyetli olmasına şaşırır. Selma'nın ardından Sonay da erkek arkadaşının ailesine kendisini amcası ve babaannesinden ister. Çifte düğün yapan ailedeki beş kızın son defa bir araya gelmesi gerçekleşir, birlik olarak kuvvet oluşturan kızlar birer birer içinde buldukları toplumsal yapıya teslim olurlar.

Türkiye'de bir düğünde ve sonrasında neler yaşanabildiği, filmde görsel olarak belirgin bir biçimde anlatılmıştır. Özenle seçilmiş sahneler önemli sekansları oluşturarak, kızların yaşadığı dramı aktarır. Babaannenin gelen ailelerin suratına kapıyı kapatarak “Kız evi naz evidir, biraz zorluk çıkartalım” sözüne karşılık Sonay'ın “Babaanne, şimdi mi zorluk çıkartıyoruz?” diye sorarak kapıyı açması, geleneksel âdetlerin amacından ne denli saparak “mantıksız” bir düzlemde uygulandığının basit bir göstergesi olmaktadır. Sonay, kendi erkek arkadaşıyla evleneceği için bu noktadan itibaren direnişten vazgeçse de, Selma'nın dramı bir süre daha izleyicilere detaylıca yansıtılır. Lale, bunalımda olan Selma'ya ‘herkes gibi İstanbul'a kaçmasını’ önerse de bu imkânsızdır. Selma'nın yeni eşiyle yaşadığı cinsel ilişki, damadın ailesini bir namus meselesi olarak yakından ilgilendirmektedir. Damadın ailesi, yeni evli çiftin yatak odasından kızlık zarının lekesini barındıran kanlı çarşafı görmek ister. Çarşafta kan bulamayan aile, bir hışımla Selma'yı gelinliğiyle aile sağlığı merkezine bakirelik testi yaptırmaya götürür. Doktorun, Selma'ya elastik bir zara sahip olduğunu söylemesi damadın ailesinin sinirini azaltsa da, depresyonda olan Selma için hiçbir anlam ifade etmemektedir. Kız kardeşlerinden ve özgürlüğünden koparılan Selma'nın bireysel direnci, kişisel mahremiyetini yitirmesinden sonra kaybolur.

Lale, iki ablasını evlilik furyası içinde kaybetmesinin ardından kaçmak için planlar yapar, imkânları zorlar, araba kullanmayı Yasin'den öğrenmeye çalışır. Babaanne ise çocuk yaşta sayılabilecek sıradaki torunu Ece'yi evlendirmek için de bir aile bulur. Ece, başına geleceklere bilerek psikolojik olarak içe kapanır, bir gün arabada amcasını beklerken tanımadığı bir çocukla seks yapar ve kendisini sürekli yemek yiyerek oyar. Lale ile şakalaşırken, amcası tarafından yemek masasından kovulan Ece, evin başka bir odasına giderek amcasının silahıyla intihar eder. Ece'nin intiharında evlilik için yaşının tutmaması ve iradesi dışında kendi hakkında karar verilmesi bir yana, filmde örtük bir biçimde gösterilen ancak net bir şekilde dillendirilmeyen ensest ilişki de önemli bir sebeptir. Film, Lale'nin gözünden anlatıldığı için Lale küçük yaşında olup biteni tam olarak anlamlandıramamakta ancak amcasının diğer kız kardeşlerinin odasından ara sıra çıktığını görmektedir. Babaanne ile amca'yı da bir gece bu konu hakkında tartışırken gizlice yakalar; babaanne durumu bilmesine rağmen, kendi oğluna kızmaktan başka elinden bir şey gelmemektedir. Bu noktada babaannenin kızları evlendirme çabası film evreninde önemli bir gerekçeye sahip olur: Kızları amcalarının tecavüzünden korumak. Selma, Ece ve Nur'un bu durumun mağduru olduğu görülür. Sonay ve Lale ile ilgili ise herhangi bir vurgulama yapılmamıştır. Dolayısıyla amcanın, kızları bekâret testine soktuktan sonra yeğenlerine cinsel istismarda bulunması, en çok ahlaktan bahsedenlerin en büyük ahlaksızlıkları yapabileceğini vurgulamak üzere kurgulanmıştır.

İntiharla ortaya çıkan bu vahim durum babaanne için yaptıklarını vicdanen düşünme sebebi değildir. Ece'nin ölümü, babaanne için en küçük ikinci kardeş olan ve çocuk yaşta bile sayılabilecek Nur için bir damat adayı bulunmasına engel teşkil etmez. Bu esnada, sınıf arkadaşları pencereden Lale'ye okulun başladığını haber verip kendilerinin niye okula gelmediklerini sorduğunda, Lale'nin verebileceği bir cevap bulunmamaktadır. Taşrada cinsellik tabusu üzerine kurulu muhafazakâr zihniyet, kızların kimlerle evleneceği kaygısı, eğitim ihtiyaçlarının önüne geçmiştir. Nur ile Lale, zorla evlendirilmekten son anda kurtularak kaçmayı başarırlar. Kaçmadan önce, Yasin'i aramaya çalışan Lale, Yasin'in çalıştığı şirketin telefon numarasını

naylon poşet üzerinden bulmaya çalışırken, yönetmenin ayrıca bir mesaj kaygısı da belirgin bir biçimde ortaya çıkar. Lale'nin telefon açtığı şirketten, “Şirketinizde uzun saçlı Yasin adında bir çalışanınız var mı?” sorusuna “Bizde ..ne çalışan olmaz” yanıtını alması, hikâyenin gelişimine herhangi bir katkıda bulunmamasının dışında, doğrudan Türkiye’de homofobik yaklaşımlar olduğu vurgusunun yönetmen tarafından belirtilme isteğiyle ilişkilendirilebilir. Lale'nin Yasin'den almış olduğu direksiyon dersler sayesinde evden uzaklaşabilen kızlar, ormanlık bir alanda ufak bir kaza geçirirler. Kızlar, yolun geri kalanı için çalılıkların arasında gizlice Yasin’i beklerken, kendilerini arayan amcalarından ve jandarmadan da saklanırlar. Yasin’in arabasıyla geldiğini gören kızlar, çalılıkların arasından çıkarak otoyol kenarındaki bekleyişlerini sona erdirirler. Yasin’in yardım etmesiyle bir şehirlerarası otobüse binerek İstanbul’a ulaşırlar. Lale, filmin başında ayrıldığı öğretmenini Beyoğlu’nun Çukurcuma semtindeki adresinde bulur ve ona sarıldığı esnada film sonlanır.

Kültür Temsillerinin Diyalektiği

Filmde, inceleme esnasında değinildiği üzere kent ve taşra arasındaki diyalektik üzerinden hikâyenin kurulduğu görülmektedir. Söz konusu diyalektik, modernleşme kuramlarının bakış açısını Hegel’ci diyalektik anlayışından beslenerek, kültürlerarası farklılıkları belirginleştirip genelleme yapmak için ideolojik bir zemin hazırlar. Bu zemin, Hegel’in efendi–köle diyalektiği ile örneklendirilebilir. Hegel’e göre iki ‘ben’ varlığının karşılaşması sonucu bir diğerrinin ‘öteki’ konuma gelmesi gerekmekte ve bu mücadele ölüme kadar sürmektedir. Ölümü tercih etmeyen kişi, köle olmayı kabul etmiş ve bu şekilde yaşamayı kabullenmiştir.⁷ Dolayısıyla, efendi ve köle karakterlerinin birbirinin zıttı olması, sahip oldukları değerlerin de zaman içerisinde belirlenmesine yol açmaktadır. Bu durum, büyük ölçekte değerlendirildiğinde, şarkiyatçılık düşüncesinin

7 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Tinin Görüngübilimi*, çev. A. Yardımlı, (İstanbul: İdea Yayınevi 2010), ss.126-130.

özünde yatan felsefeyi anlamakta kolaylık sağlamaktadır. *Mustang* filminde de Doğu-Batı farklılığı ikili zıtlık olarak düşünülerek filmin ideolojik zeminini meydana getirmektedir.

Filmde modern ile geleneksel arasında kurulan ikili zıtlık ise, kent ve taşra olarak filmin mekânlarını oluşturmaktadır. Bu ikiliğin kent kanadı “özgürlükçü mekân”ı temsil etmektedir. Nitekim Lale'nin evlenmek istemeyen kardeşine ‘herkes gibi İstanbul’a gitmesini’ önermesi ve kendisinin de en sonunda baskıdan kurtulmak için kente gitmek zorunda kalması kentin tek mutlak kurtuluş olarak değerlendirilmesine yol açar. Bu, zıttı olan taşranın muhafazakâr yapısının izleyiciyi ikna etmek üzere filmin her sahnesinde kendini tekrarlamasıyla desteklenir.

Özgürlük kavramı noktasından değerlendirildiğinde, filmde çatışma unsuru yaratan ve kızların özgürlüklerine karşı pozisyonda duran birkaç tema bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Batı-dış'ında kadının temsilidir. Ataerkil bir yapıda kadının yerinin erkeğin aşağısında olması ve bunun toplumsal düzeyde kabul görmesi, film boyunca birçok olayla desteklenir. Örneğin, toplumsal yapıyı tanıyan yaşlı ve deneyimli babaannenin genç kızların özgürlüğünü bizzat engelleyerek aslında onlara iyilik yaptığını sanmasının veya mahalleli kadınların dayanışmalarının ataerkil düzeni devam ettirmeye yönelik bir ön-kabulle özgürlük arayışında olanları örtük ve sessiz bir biçimde bastırma amacı içerdiği görülmektedir. Bu toplumsal olgu, Şerif Mardin'in bir röportajda dile getirdiği “mahalle baskısı” kavramıyla birlikte Türkiye’de oldukça popüler bir söylem haline gelmiş ve tartışmalara konu olmuştur.⁸ Kongar’a göre Mardin'in “Mahalle Baskısı” dediği olgu, bireyi biçimlendiren ve onun davranışlarını belirleyen “Grup Dinamiği” kavramının tüm ilişkileri kapsayarak topluma egemen olması durumudur.⁹ Şerif Mardin'in bahsettiği husus, siyasal İslam'ın iktidara

8 Adnan Çetin, “Bir Kavramın Kısa Tarihi: ‘Mahalle Baskısı’”, *Mukaddime (Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi)*, sayı: 3, 2011, ss.81-91.

9 Emre Kongar, “Aydınlanma, ‘Mahalle Baskısı’ Nedir?” *Emre Kongar’ın Resmi İnternet Sitesi*, 2007, Erişim 13 Mart 2016, http://www.kongar.org/aydinlanma/2007/588_Mahalle_Baskisi.php

gelmesinden sonra muhafazakâr toplumun değerlerinin modern toplum karşısında erozyona uğramasını önlemek amacıyla mahalle, sokak, köy gibi küçük ölçeklerde, ataerkil yapı içerisinde yazılı kurallara dayanmadan oluşturulan bir baskı unsuru olarak da tanımlanabilir. Mahalle baskısı kavramı ve varlığı üzerine tartışmalar halen devam ederken, filmin evreninde bu baskının kadın erkek demeden tüm kasaba halkı için geçerli olduğu görülmektedir. Adlarının karıştığı dedikodulardan sonra amcalarının kızları bekâret testine götürmesi, mahalleli kadınların onlara kendi alışkanlıklarını ve değerlerini dayatma çabaları ve babaannenin son çare olarak baskıyı kendi üzerinden atmak için kızları teker teker evlendirme girişimi ‘mahalle baskısı’ kavramı ile ilintilidir.

Filmin çatışmasını oluşturan ikinci bir tema da çocuk evlilikleri ile kızların eğitim haklarının bizzat aileleri tarafından ellerinden alınmasıdır. Ergenlik çağı ile birlikte kontrol altına alınması zorlaşan kız çocuklarının birtakım anlaşmalarla başka ailelere bir eşya gibi verilmesi veya satılması suretiyle eğitim hayatlarının o andan itibaren bitmesi ve bunun süreklilik halinde toplumda devam etmesi, gelenekselliğin, aile kurmanın eğitim almaktan daha önemli olduğu düşüncesinin pratikteki bir hali olmaktadır. Bu durum modern değerlerin reddi ile alakalı olup, geleneksel yapının nasıl modernin zıttı olduğuna dair gerekli alt yapıyı filmde oluşturmak için kullanılmıştır. Ergenlik çağından itibaren kız çocuklarına birer cinsel obje olarak bakılması sonucu kontrol altına alınmayan kızların ahlaksızlık yaratacağı düşüncesi taşrada yaygın olarak gösterilmektedir. Söz konusu ahlaksızlık, babaannenin endişelendiği üzere aile dışından gelmez, ancak aile içerisinden gelir. Amcaların, odalarına girdiği kızlara tecavüz ettiği izleyiciye sezdirilirken, film boyunca bu konu hakkında konuşulmaz. Sıra dışı bir yaz geçiren kız kardeşlerin bir de ensest mağduru olmaları ve konu hakkında konuşmamaları, Batı-dışı’na dair olumsuz ve tabu olarak görülen her türlü detayın filme eklenmesi gerektiği kaygısıyla senaryoya konulduğu hissiyatı yaratmaktadır. Cinsellikle ilgili bir diğer detay da Yasin karakteri üzerinden gösterilen ve sadece bir telefon cümlesi ile vurgulanan eşcinsellik düşmanlığıdır. Konu ile ilgili pek çok çalışma ve tartışma süregelse de, film

içerisinde böyle bir repliğin bulunması, bahsedilen yapay kaygının dışında pek bir önem taşımamaktadır.

Filmdeki genel anlatıda 'ben' olarak izleyicinin kodlayabileceği modern kadın bireyler, 'öteki' olan eril, muhafazakâr ve baskıcı toplumun iktidarı altında zorlu bir keşfin içinde kendilerini bulurlar. "Öteki"nin keşfi, filmin başkarakterleri (kızlar) için olduğu kadar, filmin izleyicisi için de söz konusudur. Fredric Jameson'un çalışmalarının derlendiği *Modernizm İdeolojisi* isimli kitapta, Üçüncü Dünya Edebiyatı başlığı altındaki şarkiyatçılık vurgusu bu bağlamda önemlidir. Jameson'a göre, Batı-dışı kültürün radikal ötekiliğinin övülmesi veya yerilmesi fark etmeksizin her ifadesi, Said'in 'şarkiyatçılık' diye adlandırdığı ötekilik stratejisine atfedilebilmektedir. Jameson, Üçüncü Dünya ülkelerinin başarısızlıklarının normal olarak değerlendirildiğini belirtir. Batılı bir anlamda, seküler kapitalist ve modern toplum yapısı yerine Freudyen perspektifle değerlendirilebilmesi mümkün zengin cinsel kodlarla donatılmış metinlerin, üretim biçimlerini yeniden ele almak yerine, ekonomik gücün var olan iktidarı yeniden üreten bir olgu olarak ortaya çıkmasını bir farklılık olarak vurgular. Bu bağlamda, edebi ve sanat eserlerinin ise birer kültürel emperyalizm ürünü olarak nitelendirildiğini de ayrıca vurgular.¹⁰ Filmin öyküsünde belirtilen muhafazakâr feodal yapı, modern Batı dünyasının 'değerleri' ile çelişmektedir.

Modern Batı dünyasının 'değerleri'nin 'öteki' olarak kaldığı filmde modernleşme kuramlarına göre filmi irdelemek tartışmaya perspektif kazandıracaktır. Coşkun çalışmasında Modernleşme kuramlarının, moderniteyi kapitalizmle özdeşleştirerek II. Dünya Savaşı sonrasında Batı'nın yeni siyasi ve ekonomik gelişmelerin yarattığı ihtiyaçlara yönelik olarak Batılı sosyal bilimciler tarafından ortaya konulduğunu belirtir.¹¹

10 Fredric Jameson, "Çokuluslu Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Edebiyatı", *Modernizm İdeolojisi*, (İstanbul: Metis Yayınevi, 1986), s. 384.

11 İsmail Coşkun, "Modernleşme Kuramı Üzerine", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 1989, cilt 3, sayı: 1, ss.289-304.

Coşkun ayrıca, çalışmasında modernleşme kuramlarının sinema ile olan ilişkisine değinirken önemli bazı kuramcıları ele alır. Örneğin Lerner'in modernleşme kuramı, Batı ve Batı-dışı toplumlarla ilgili önemli bir model oluşturmaktadır. Lerner'e göre bütün toplumlar aynı başlangıç noktası olan geleneksel toplumdaki gelişmeye başlarlar. Geleneksel toplumlar, otoriter bir yönetim yapısına sahip olmaktadır. Okuma yazma oranının artmasıyla, kitle iletişimi sayesinde siyasal ve ekonomik hayat üzerinde bir etkiye sahip olunmasıyla ve bireyselleşme sonucu seçme-seçilme haklarının elde edilmesiyle, geleneksel toplum demokratik katılımcı topluma doğru evrilir ve otoriter yönetimlerin zayıflamasına sebep olur. Böylelikle, kırsal ve kent arasındaki fark ortaya çıkar ve Lerner'in bütün toplumlar için geçerli olduğunu söylediği modernleşme modelinin küresel boyutta görüldüğü iddia edilir.¹² Everett Rogers'ın "Yayımla Modeli" de bir başka duruma açıklık kazandırır. Bu modele göre toplumsal değişimlerde fikirlerin önce elit kesimlerde toplandığını ve sonrasında diğer kesimlere yayıldığını vurgular.¹³ Benzer şekilde Eisenstadt, modern Batı'daki siyasal, ekonomik ve kültürel sistemlerin öncelikle Batı-dışı'nın ayrıcalıklı elit kesimine ulaştığını ve toplumun geri kalanına buradan farklı iletişim araçlarıyla dağıldığını belirtir.¹⁴ Böylelikle kitle iletişim araçlarıyla (örneğin sinemayla) Batı'dan yayılan modernite, Batı-dışı toplumun elit kesimlerine, oradan da diğer kesimlerine etki edebilmektedir. Elit kesimin temsili, filmde taşra görevini bitirip İstanbul'a giden Lale'nin öğretmeni etrafında şekillenir. Lale'nin de amacı, en kısa sürede modern olamamış ve özgürlük kısıtlayıcı yapıya sahip taşradan uzaklaşarak İstanbul'daki öğretmenin yanına sığınmaktır. Bunu gerçekleştirirken beraberinde sadece bir kardeşini

12 Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society*, (Illinois: The Free Press, 1958) aktaran İsmail Coşkun, "Modernleşme Kuramı Üzerine", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 1989, cilt 3, sayı: 1, ss.289-304.

13 Everett Mitchell Rogers, *Communication and Development: Critical Perspectives*, (Los Angeles: Sage, 1976) aktaran İsmail Coşkun, "Modernleşme Kuramı Üzerine", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 1989, cilt 3, sayı: 1, ss.289-304.

14 Samuel Noah Eisenstadt, "Modernization and Conditions of Sustained Growth", *World Politics*, 1964, cilt 16, s. 4 aktaran İsmail Coşkun, "Modernleşme Kuramı Üzerine", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 1989, cilt 3, sayı: 1, ss.289-304.

taşradan kurtarabilmiş, diğer iki kardeşini ise muhafazakâr kasabasında bırakmak zorunda kalmıştır, ortanca kız kardeşi ise ölümü tercih etmiştir. Modernleşerek özgür bir yapıya sahip olmak isteyen beş kız kardeşin gücü, kardeşlerin birbirinden ayrılması sonucu dağıtılmıştır. Beş kız kardeşin sadece ikisi ağır bedeller karşılığında kendilerini kurtarabilmiştir.

Toplumsal yapının oluşumunda etkili olan ve kızların özgürleşme sürecinin önündeki engellerin kaynağını, televizyondan ara sıra duyulan siyasetçilerin kadınlar hakkında söyledikleri sözler oluşturmaktadır. Yönetmen, siyasetçilerin televizyon ekranlarındaki reel konuşmalarını arka planda vererek, bu konuşmalar üzerinden filmin ana mesajlarının inandırıcılığını pekiştirmeye çalışmaktadır. Filmin, söz konusu çatışmaları genellemeler içerisinde vererek toplumda sürekli erkekleri egemen, kadınları ezilen bir şekilde göstermesi aslında filmin evreninin kendisine dahi inandırıcı gelmemesiyle ilintili görünmektedir. Filmin sahip olduğu toplumsal yapı ve onunla alakalı olarak gelişen olaylar hakkında bir eleştiride bulunulmaz. Filmin eleştirisi, kendisine farklı bir yorumlama imkânı bırakılmaksızın Batı-dışı muhafazakârlık olgusunun yoğun şekilde aktarıldığı izleyicide Batı-dışı hakkında “katı toplumsal yapı” kanaati oluşturmanın ötesinde, özgürlük arayışı yerine Batı-Doğu farklılıklarını ikiliklerle vurgulayıp politik bir düzleme taşımasıyla ilgilidir. Bu bağlamda kızların içinde buldukları toplumdan çok farklı birer karakter taşımaları da politik düzlemde değerlendirildiğinde anlam kazanır. *Mustang*, içinde geçtiği coğrafya belli olmadan, coğrafyaya dair birçok gerçekçi unsur taşısa da, ne bu unsurlar üzerinden bir sinema dili geliştirmekte, ne de - unsurları kendi gerçekliklerinden kopararak birer skeç gibi izleyiciye aktardığından-söz konusu gerçekliğin inandırıcılığını sağlayabilmektedir. Benzer şekilde, ancak erkeklerin ceza alabildiği bir yerde kadınların ve çocukların maça gidebilmesi durumu da, toplumdaki cinsiyet eşitsizliğini ortaya koyan somut olaylara bir örnek oluşturmaktadır.

Mustang, basında çıkan birçok tanıtım yazısında söylendiği üzere, ‘babaanne ve amcalarıyla yaşayan, ilk gençlik yılları dönemindeki öksüz

ve yetim beş kız kardeşin maruz kaldıkları toplumsal baskıya karşı kendi yöntemleriyle direnişlerini ve özgürlük arayışlarını masalsı bir tonla aktarmaktadır.¹⁵ ‘Masalsı’ sıfatının kelime vurgusu, öznel değerlendirme ve gerçekdışı olaylar kurulumunu anlatmaktadır. Ancak filmde yaşanan olayların gerçek olduğu vurgusunun da yapıldığı düşünülürse, olayların gerçekdışı olması değil, masalsılık unsuru filmin gerçekdışı şekilde kurgulanması ile alakalıdır. Basitçe, bunca olayın artarda gerçekleşmesi mümkün olmamakla beraber, yönetmenin amacının özgürlükçü söylemlerle Batı-dışı bir toplumda yaşanan dramalara dikkat çekmek olduğu söylenebilir. Ancak bu özgürlükçü söylemin, film içerisinde izleyicileri inandırmak gibi bir gayesi bulunmadığı belirgindir. Örneğin, filmin evreni içerisine yerleştirilmiş kızların, içinde buldukları toplumsal yapıya en az izleyiciler kadar bilinçsizce yaklaşımları, bu bölgede büyümedikleri izlenimini doğurmaktadır. Benzer şekilde, Gezi Parkı Direnişi’nde benzer bir fotoğraf çekildiği için arasında bağ kurulan Delacroix’nın “Halka Yol Gösteren Özgürlük” isimli eserinin bir kartpostalı, belirli bir kültür bilgisi veya direniş esnasındaki yaşanmışlıklar ile yorumlanabilmektedir. Kartpostalın neredeyse giriş – çıkışı olmayan, içinde tamamen anaakım medya izlenilen bir eve nasıl girebildiği ve kızların kartpostalı taşrada satan bir yeri nasıl bulabildikleri de ayrıca şüpheli bir durum yaratarak filmi kendi evreninin inandırıcılığından uzaklaştırır. Durum, sinema dili ve filmin bütünlüğü açısından zengin değildir: yönetmen ‘gerçek’ olduğunu belirttiği dramatik olayların arasına özgürlükçü düşünceye sahip beş kız kardeş karakterini mantıksal çerçeve içinde değerlendirmeksizin ve filmin gerçekçiliğine dair nasıl bir etkisi olacağını düşünmeden filmin içine yerleştirmiştir. Yerleştirmenin, sinema dilinden uzak bir biçimde sadece belirli bir mesaj verme kaygısıyla gerçekleştiği söylenebilir. Bu yerleştirmenin, filmin evreni dışına çıkıldığında belirli bir bilinç ile yapıldığı iddia edilebilir ve filmin sosyolojik olarak feminist veya özgürlükçü bir okumayla irdelenmesi düşüncesinden önce, filmin yapımı, dağıtımı ve gösteriminde rol alan ekonomi politik bağlılıklarını eleştirel olarak sorgular.

15 “Türk filmi Mustang Oscar’da ön elemeyi geçti”, *Hürriyet*, 18.12.2015, Erişim 05 Ekim 2016, <http://www.hurriyet.com.tr/turk-filmi-mustang-oscarda-on-elemeyi-gecti-40028928>

Lale ve Nur'un İstanbul hayalinin Gezi Parkı, Beyoğlu ilçesi ve civarı olmasından ötürü Batı'da bulunan ve Batı'yı simgeleyen İstanbul'un, bir özgürlükler şehri olarak genç bir kız tarafından izleyiciye yansması gerçekleşmektedir. Bu temsilin gerçekçiliği de benzer şekilde tartışmalıdır. İstanbul'un yoğun göçler sonucunda sahip olduğu yaklaşık 20 milyonluk nüfusu ve yaşadığı gecekondulaşma süreci ile insanların toplu halde bir yalnızlaşma yaşadığı tamamen görmezden gelinmektedir. İstanbul'un, uzaklaştıkları taşradan daha muhafazakâr ve daha tehlikeli olabileceğini Lale ve Nur'un bilmemesi, izleyicilerin de bilmediğini veya düşünemeyeceğini varsayarak özensizce hazırlanmış bir film kurgusu şeklinde değerlendirilebilir. Taşranın yapısı, filmin evreninde 'uygar olmayan' şeklinde filmde görülür. Uygur olup olmama tartışmasının sadece kentleşmenin başladığı endüstri devriminden itibaren başlamadığı, aslında tarih boyunca uygar-barbar tartışmasının Batı'ya göre hep yapıldığı bilinmektedir. Örneğin Roma İmparatorluğu esnasında kendilerine düşman olan Persler barbar olarak nitelendirilir. Aynı şekilde İslam da bir sorun olarak Batı'da ele alınır. Herodote ile başlayan Batı-dışı'nın barbar olma durumu, bir ötekileştirme politikası olarak tarih boyu sürer ve Batı düşüncesinin üstünlüğünün kabul ettirilmesinde önemli bir temel noktayı oluşturur. Bu kabul, Coşkun'a göre beraberinde Batı'ya muhtaç olduğu fikrini de beraberinde getirir.¹⁶

Batı'nın, kırsaldan kentsele uzanan modernleşme sürecinde taşranın güvensizliği ve şehrin güvenli yapısı, filmde bu bağlamda ele alınmaktadır. Taşra – kent ikiliği de, benzer şekilde politik bağlamda değerlendirildiğinde, feodal çağın ardından Almanca bir deyim olan “Stadtluft mach frei” (Kent havası özgürleştirir) ile liberal düzende de devam eden kentlerin özgürleştirici bir atmosferi olmasıyla ilişkilendirilebilir.¹⁷ Palmer'a göre, şehrin duvarlarının arkasına sığınanlar, barbarlar, yağmacılar, hırsızlar vb. tehlikelere karşı güvende olmuşlardır. Lerner'in modernleşme

16 *A.g.e.* s.302.

17 Tom Palmer, *Realizing Freedom: Libertarian Theory, History and Practice*, (Washington: Cato Institute, 2014).

yaklaşımı ele alınarak düşünüldüğünde, kentin yüksek okuma yazma oranı, kitle iletişim araçlarına kolay erişim ve bireylerin demokratik haklarının bulunması gibi unsurlar sebebiyle modern olarak, taşranın ise feodal otoriter yönleri yüzünden modern olmayan şeklinde ayrıştırıldığı söylenebilir. Buna göre, feodal bir yapıdan kaçışın ardından özgürlüğü kent havasında alan kız kardeşler, tipik bir şekilde liberal kent – feodal taşra olarak nitelendirilebilecek iki mekân üzerinden filmdeki şarkiyatçılığın nesnesi olmaktadır.

Şarkiyatçılık düşüncesi, bu noktada tekrar düşünülmesi gereken oldukça önemli bir kavram olmaktadır. Said'e göre şarkiyatçılıktan söz etmek, yalnızca onlara özgü olmasa da, öncelikle İngilizler ile Fransızlara ait bir kültürel girişimden, bir tasarıdan söz etmektir. Şarkiyatçılık daha çok, jeopolitik bilincin araştırma metinlerine, estetik, iktisat, sosyoloji, tarih, filoloji metinlerine dağılımı olup, stratejisi gereği Batılıya görece üstünlüğünü hiç yitirmeksizin Şark'la kurabileceği bir olanaklı ilişkiler dizisi sağlayan esnek bir konum üstünlüğüne dayanmaktadır. Said, Şarkiyatçılık'ta sinema ve televizyonda bir şarklının temsilinin ya şehvet düşkünü ya da 'kana susamış bir namussuz' olarak aktarıldığını söyleyerek, tüm bu imgelerin arkasında saklı olan şeyin Batı için cihat tehdidi olduğunu belirtir.¹⁸

Filmin, politik düzlemdeki değerlendirmeler sonucunda Batı ülkelerinde övgü alması ve hatta Fransa tarafından sahiplenilerek ABD'deki 88. Akademi ödüllerine ve 73. Altın Küre ödüllerine "Yabancı Dilde En İyi Film" dalında Fransa adına katılması, Batı şarkiyatçılığının yerel düzlemde yeniden üretilmesi ile alakalıdır. Batı ve Batı-dışı arasındaki 'medeniyetler çatışması' kuramı¹⁹ da modernleşme kuramları ile birlikte ele alındığında, günümüzde şarkiyatçı bakış açısını destekleyen bir enstrüman olarak değerlendirilebilir. Söz konusu çatışma, günümüzde terör saldırıları veya ulus devletlerarasındaki ekonomik tartışmalar haricinde, kültürel bağlamda

18 *A.g.e.*, 2003, s.13, 17, 21, 300.

19 Samuel Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2005).

da sinema filmi üretimi boyutunda devam etmektedir. Böylelikle Batı-dışı kültür, modernite kuramlarının vurguladığı üzere modern normlara göre şekillenerek modern kültürü üst ve evrensel bir kültür olarak kabul edecektir.

Modern, özgürlükçü ve medeni olan Batılı kent imgesi ile geleneksel, baskıcı ve cinsiyetçi taşra imgeleri arasında anlatılan beş kızın hikâyesi, sadece şarkiyatçılık boyutuyla değerlendirildiğinde geniş bir perspektifi kapsamamaktadır. Şarkiyatçılık, günümüzde kültür endüstrisini yöneten egemen sınıf ile gelenekselliğin olumsuzlanması ve modern değerlerin üst kültür olarak kitle iletişim araçları aracılığıyla benimsetilmesi sayesinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, kültür endüstrilerinin sahiplik ilişkilerini incelemek suretiyle şarkiyatçı yaklaşım ile ekonomi politik arasında doğrudan bir bağ oluşturulabilir. Batı'nın modern değerlerinin yeniden oluşturulup çağa uygun biçimde kitlelere kabul ettirilmesi, süreklilik gerektirdiğinden uzun süreli bir algı yaratım sürecine ve dolayısıyla bu süreci finanse edecek düzenli bir sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda şarkiyatçılıktan kültür emperyalizmine, geniş bir makro bakış açısı ve kavramsal çerçeve ile tüm süreci ele almak, kapsayıcı bir açıklama ortaya çıkaracaktır. Örneğin, filmin inandırıcı olmaması hakkında değinilen noktalar bu bağlamda sadece dramatik yapının hatalı bir üretimi olarak değil, Batı ve Doğu algısını oluşturan ve yeniden oluşturan sürecin bir yönetmen aracılığı ile yeniden başlayarak, film yapım fonlarından ve film festivallerinden başarılı bulunup ödüllendirilmesiyle sonuçlanan detaylı bir kültür emperyalizmi yaratımı olduğu söylenebilir. Ayrıca, Batılı bakışın oluşmasını sağlayan kültür ürünleri arasında sayılabilecek "Mustang" filmi, her ne kadar bir kitle kültürü üreten bir sistem içinden geçse de, söz konusu sürecin başlaması sistem tarafından değil, yönetmenin bireysel yaratım süreciyle olmaktadır. Dolayısıyla süreci başlatan bu bireylerin yaklaşımları da, süreci anlamak üzere çözümlenmesi gereken önemli bir detay olarak yer almaktadır.

Batı ile Batı-dışı arasındaki çatışmanın kültürel boyutu, Gramsci'nin tabiriyle bir 'kültürel hegemonya'ya ve Gramsci'nin tabiriyle 'organik aydın'ların²⁰ oluşumuna sebebiyet vermektedir. Kültürel hegemonya, sınıflı toplumlarda baskın sınıfın diğer sınıflara kendi kültürlerini uzlaşma yolu olarak dayattığı üstünlük biçimi olarak bilinmesine rağmen, uluslararası boyutta makro olarak ele alındığında bu hegemonyanın modernitenin geleneksel olan kültürlere yönelik dayatması şeklinde düşünülebilir. Kültürel hegemonyanın teorisini oluşturan modernleşme kuramları, kültürel emperyalizm için bir zemin oluşturmakla beraber, ekonomik gücüyle de 'organik aydın'ların oluşumunda dolaylı ama büyük bir rol oynar. Batı etkisiyle gelişen organik aydınlar, modernleşme kuramlarına destek olacak bir şekilde özellikle kitle iletişim araçlarıyla topluma üst bir kültürün nasıl olması gerektiğini vurgularken, içinde buldukları Batı-dışı toplumda 'kültürel yabancılaşma'ya neden olmaktadır. Söz konusu vurguyu yapan organik aydınlar, kendi toplumlarında yabancılaşmalarından ötürü maddi yönden destek bulmakta güçlük çekerler. Bu durum, organik aydınların Batı'dan teşvik, burs, hibe, destek, ödül vb. adı altında finansal katkı bulmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla kültürel emperyalizm ve ekonomi politik, küresel boyutta birbirleriyle ilintilidir ve birbirinden ayrı olarak ele alınması eksik değerlendirme yaratabilmektedir. Bu çalışmada kültürel emperyalizmin nesnesi olarak değerlendirilen sinema filmleri de bir istisna oluşturmaz. Dolayısıyla *Mustang*'in Avrupa Konseyi'nin Sinema destek fonu olan Eurimages'dan çekim desteği alması, film festivallerinde gösterilmesi, film market ağlarında satışı sayesinde diğer ülkelerde gösterim hakkı elde etmesi ve ABD'de 'Oscar' adayı olarak anaakım popüler kültür içinde yer alması sonucu ekonomik bir gelire sahip olması, ekonomi politığının de incelenmesi gerekliliğini beraberinde getirmektedir.

Sarkiyatçı Yaklaşımın Ekonomi Politığı

Mustang filminin maddi destekçileri Kinology, Canal+, Ciné+, ZDF/Arte, Eurimages, Centre National de la Cinématographie, Filmförderungsanstalt,

20 Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*. Çev. Adnan Cemgil, (İstanbul: Belge Yayınları 1986).

Film und Medienstiftung NRW, Eurimages, Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Doha Film Institute (QA) filmin jeneriğinde görülmektedir. Filmin ortak yapımcıları CG Cinéma (Fransa), Vistamar Filmproduktion (Almanya), Uhland Film (Almanya), BAM Film (Türkiye) şirketleridir. Dağıtımıcılar ise Ad Vitam (Fransa), Cinéart (Belçika), A Contracorriente Films (İspanya) ve Mozinet (Macaristan) şirketleri olarak künyede yer alırlar. Dağıtımıcı şirketlerin ülkelerinde film sinema salonlarında gösterime girmiştir. Filmin ABD dağıtıcısı Cohen Media Group, Türkiye dağıtıcısı ise M3 Film şirkettir. Film, Eurimages ve Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Sinema Müdürlüğü'nden maddi destek almıştır. Avrupa Konseyi'nin film yapım, dağıtım ve gösterim desteği veren fonu Eurimages, Fransa-Almanya-Katar-Türkiye ortak yapımı olan *Mustang* filmine 2014 yılında aldığı kararla 180 bin Euro yapım desteğinde bulunmuştur.²¹ Kültür ve Turizm Bakanlığı Sinema Destekleme Kurulu ise 2014/1 sayılı karar ile Deniz Gamze Ergüven'in yönetmenliğini yaptığı *Mustang* filmini 300 bin TL ile doğrudan ve geri ödemeli olarak desteklemiştir.²²

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın, "Sinema Filmlerinin Desteklenmesi Hakkında Yönetmelik" içerisinde bulunan bazı maddelere göre *Mustang* filminin 'geri ödemeli' koşulunun nasıl değişebileceği, yakından incelendiğinde görülebilmektedir. Yönetmeliğin, "Geri Ödemeler" başlığı altında 20. maddesinin b bendinde aşağıdaki ifade görülür:

"Filmin, yapım giderlerini karşılayacak miktarda gelir elde edememesi halinde, film yapımcısının başvurusu üzerine yeminli mali müşavir raporunun incelenerek talebin yerinde görülmesi durumunda geri ödemeli destekler Bakanlıkça geri ödemesiz sayılır."

21 Eurimages, "Eurimages - co-production history" *Council of Europe*, 31.12.2014, Erişim 05 Ekim 2016, https://www.coe.int/t/dg4/eurimages/History/Coproduction/2014coproductions_EN.asp

22 Sinema Destekleme Kurulu, "2014 Yılı'nın İlk Sinema Destekleme Kurul Kararı Açıklandı" *Sinema Eseri Yapımcıları Meslek Birliği*, 24.02.2014, Erişim 05 Ekim 2016 http://www.se-yap.org.tr/wp-content/uploads/2014/05/sinema_destekleme_kurulu_2014-1.pdf

Can DİKER

Bu ifade, 17. maddenin A fıkrasının f bendiyle bütünleşerek anlam kazanır:

“[...]Ancak Bakanlıkça geri ödemesiz sayılması yönünde karar alınan filmlerin gösterime girdiği tarihten itibaren iki yıl içinde Destekleme Kurulunca belirlenen uluslararası festivallere davet edilen veya bunlardan birinde ödül kazanan filmlerin yapımcuları ile geri ödemesiz sayılan miktarı yasal faizi ile birlikte Bakanlığa geri ödeyen yapımcılar için bu üç yıllık süreye ilişkin hüküm uygulanmaz.”²³

Yönetmelikte geçen “Destekleme kurulunca belirlenen uluslararası festivaller” değişkeni, bu noktada oldukça önem taşımaktadır. Nisan 2012’de alınan karara göre, “Resmi bölümlerinden birine davet edilmenin yeterli olduğu yarışmalı büyük festivaller” altında Cannes Film Festivali bulunmaktadır.²⁴ *Mustang* filminin, Cannes Film Festivali’ndeki yan bölümlerden biri olan “*Quinzaine des Realisateurs*” bölümüne katılması²⁵ ve “*Label Europe Cinemas*” ödülünü alması²⁶ sonucu Avrupa Sinemaları Ağı tarafından gösterim desteğine lâyık görülmesiyle, Kültür Bakanlığı’nın istediği koşul da karşılanmıştır. Böylelikle, gişeden elde ettiği 274.904 TL’lik hasılat²⁷ kendisine verilen 300 bin TL’lik desteği karşılayamayıp ‘zararda’ gözükten *Mustang*’ın, Cannes Film Festivali’ne katılıp ödüllendirildiği için kendisine verilen desteği geri ödeme yükümlülüğü de yönetmelik gereği ortadan kalkmıştır.

23 “Sinema Filmlerinin Desteklenmesi Hakkında Yönetmelik”, *Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı*, 13.11.2004, Erişim 05.10.2016, <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14498/sinema-filmlerinin-desteklenmesi-hakkinda-yonetmelik.html>

24 «Sinema Destekleme Kurulu’nun 2012/1 sayılı kararı.» Sinema Eseri Yapımcıları Meslek Birliği (SE-YAP), 17-18 Nisan 2012, Erişim 05.10.2016, http://www.se-yap.org.tr/wp-content/uploads/2012/04/Sinema_Destekleme_Kurulu_2012-1.pdf

25 La Quinzaine des Realisateurs, “Mustang”, 25.05.2015, Erişim 05.10.2016 http://www.quinzaine-realisateurs.com/qz_film/mustang/

26 Europa Cinemas, “Deniz Gamze Ergüven’s MUSTANG wins Europa Cinemas Cannes Label”, 22.05.2015, Erişim 05.10.2016 <http://www.europa-cinemas.org/en/News/Activities/Deniz-Gamze-Ergueven-s-MUSTANG-wins-Europa-Cinemas-Cannes-Label>

27 Box Office Türkiye, “Mustang”, Box Office Türkiye, 24.02.2016, Erişim 05.10.2016 <http://boxofficeturkiye.com/film/mustang-2012921>

Batı-Dışı'nın Yeniden Üretimi: 'Mustang' Filminin Sosyopolitik Bağlamda Değerlendirilmesi

Habertürk gazetesinin 3 Şubat 2011 tarihli haberinde, bu durumun aslında uzun süreden beri bu şekilde ilerlediği ve zaman zaman tartışmalara yol açtığı görülmektedir. Haberi yazan Bülent Ceylan'a göre, bakanlığın 40 milyon TL'lik geri ödemeli desteklerinin “zarar etti” denilerek ödenmemesi, bu durumun yolsuzluk olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır. Söz konusu yolsuzluğun, bazı filmler için film şirketlerinin yüksek miktar harcama faturası keserek, bazılarında ‘bakan oluru ile geri ödemesize dönüştüğü’ notu ile gerçekleştiği iddia edilmektedir.²⁸ Bakanlık ise söz konusu haber üzerine bir açıklama yaparak, ‘rakamların gerçeği yansıtmadığını, yönetmeliğe göre ilgili koşul sağlandığı takdirde geri ödemeli bir filmin geri ödemesiz hale gelmesinde bir sorun bulunmayacağını’ belirtmiştir.²⁹

Bakanlığın ifadesine göre her sene destek verilen filmlerden bazıları, seçilmiş Batılı film festivallerinde yer alarak, ülke tanıtım faaliyeti içerisinde yer aldığından dolayı devletin bütçesinde eksiklik yaratmakta ve bu durum da kamuoyunda zaman zaman tartışma konusu haline gelmektedir. Ancak, bakanlığın uzun metrajlı kurgu film kategorisinde geri ödeme koşulunu muaf saydığı festivaller sadece Batı odaklı festivaller değildir. Aralarında Hindistan, Şangay, Mar Der Plata, Varşova Uluslararası Film Festivalleri gibi Batı-dışı sayılabilecek ülkelerin uluslararası film festivalleri de bulunmaktadır. Ayrıca, ulusal kategoride Antalya Altın Portakal, İstanbul Uluslararası, Ankara Uluslararası, Adana Altın Koza Film Festivallerinde En İyi Film veya En İyi Yönetmen ödülü alınması da gerekli muafiyet için yeterli koşulu sağlamaktadır. Ancak “Mustang”ın Fransa’nın ulusal kategorideki filmi olarak ABD’deki Akademi Ödülleri’nde kabul görmesinden dolayı ve Türkiye’de ise yönetmenin bakanlığa kredi geri ödemesi konusundaki muafiyet hakkının, filmin Cannes Film Festivali çerçevesinde gösterilmesi sebebiyle doğmasından ötürü, filmin ekonomi politik bağlamda Batı’ya ve özellikle Fransa’ya yakınlığının incelenmesi önem kazanmaktadır.

28 “40 milyon uçtu!” *HaberTürk*, 03.02.2011, Erişim 05.10.2016 <http://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/597682-40-milyon-uctu>

29 T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. «Bakanlık’tan, “40 milyon uçtu” açıklaması...» *Turizm Aktüel*. 04.02.2011. <http://www.turizmaktuel.com/haber/bakanlik-tan-40-milyon-uctu-aciklamasi>

Can DİKER

Milliyet gazetesinin 17 Ocak 2016 tarihli “Olayların İçinden” köşesinin yazarı Güngör Uras, “Mustang’in Hikâyesi” başlıklı yazısında filmin bütçesi 1,3 milyon Euro iken harcamalarla 1,5 milyon Euro’ya çıktığını, filmin “Türk filmi” olarak uluslararası markette pazarlandığını belirtmektedir. Uras ayrıca, *Mustang*’in nasıl Fransa’nın Oscar adayı olduğundan da bahseder: Türkiye’nin 2015 yılı için Kaan Müjdeci’nin “Sivas” filmini aday göstermesinin ardından, Fransız yapımcısının önerisiyle *Mustang*, Fransa’da önce aday adayı, sonra da Fransız seçici kurulu tarafından aday olarak belirlenir. *Mustang*, hem 88. Akademi Ödüllerinde hem de 73. Altın Küre ödülleri son beş film arasına kalmıştır.³⁰

Fransa’da, “*Académie française*” (Fransız Akademisi) kurumu, 1635 yılından beri Fransız dilini ve edebiyatını koruma ve geliştirme amaçlı olarak faaliyet göstermektedir.³¹ Kültürel açıdan dil ve edebiyat konusuna oldukça önem veren Fransa, ulus devlet olarak kendi dili Fransızca’yı koruması altına alarak, uluslararası arenada kültürel veya politik etkinlik fark etmeksizin kendi ülkesini mümkün olabildiğince Fransızca ile temsil etmektedir. Bu noktada politik tutarsızlık bakımından akla gelen ilk soru, Fransa’nın, tüm dünyanın yakından takip ettiği uluslararası film yarışmalarına neden anadili Türkçe olan bir film ile katıldığına dairdir. Söz konusu seçim eğer bir ‘rastlantı’ değilse, durumu ‘politik tutarsızlık’ olarak nitelemek derinliksiz bir analiz olacaktır. Fransa’nın, kendi kültürel değerlerini üstün göstermek kaidesiyle örnekleyen, Batı-dışı’nın olumsuzluklarını kendi değerlerinin tam zıttı olarak kabullenen bir filmi uluslararası arenada kendisini temsilen kullanmasının, Fransa’nın ‘dışarıdan’ bir gözle sahip olduğu Batılı değerlerin üstünlüğünün vurgulanması ihtiyacından kaynaklandığı iddia edilebilir.

30 Güngör Uras, “Mustang’in Hikâyesi”, Milliyet Gazetesi, 17.01.2016, Erişim 05.10.2016 <http://www.milliyet.com.tr/mustang-in-hikayesi/ekonomi/ydetay/2179996/default.htm>.

31 Ayhan Hakan, “Dünyada ve Türkiye’de Akademilerin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1982, s. 221-238.

Britton'a göre Fransa'daki Charlie Hebdo ve Paris saldırıları ardından İslamofobi'yi yaygınlaştıran ve kendinden olmayanlara, özellikle bu bağlamda Müslümanlara karşı bir nefret suçu işlendiği söylenebilir.³² Dolayısıyla Fransa şarkiyatçılık ile ikili düzlem içerisinde ben ve öteki arasındaki ayrımı gerek kültürel gerek politik metinlerle yeniden keşfetme ihtiyacı içindedir. Bu noktada Fransa'nın, Batılı değerlerin aydınlanmacı ve örnek alınan olduğunu kanıtlamaya yönelik kültürel ürünlere uluslararası düzlemde ihtiyacı olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda, kültür emperyalizmi kavramı kritik bir konumda bulunmaktadır. Doğu'nun Batı tarafından kültürel ürünler üzerinden şekillendirilmesi, politik bir amaç olup tarafsızlık iddiası ile küresel boyutta gerçekleşebilmektedir. Film açısından, Delacroix'nın eseri Fransa için önemlidir, Fransız değerlerinin Türkiye'deki küçük bir yansımasının aslında bir direniş hikâyesindeki haklılığının altını çizmektedir. Özgürlüğünü kazanmak isteyen kızlar için kartpostalın simgesel anlamı, sadece kızlar için değil, kültürlerarası düzlemde Fransa'nın değerlerinin yeniden hatırlatılması fikrini taşımaktadır. Filmde Delacroix simgeselliği üzerinden Fransa özgürlükçülük ve ilerlilikle özdeşleştirilmektedir. Fransa'nın *Mustang* filmini sahiplenmesi bu bağlamda şaşırtıcı olmamakla beraber, daha önce de vurgulandığı üzere *Mustang* filmini sadece kültürel bir ürün olarak değerlendirmek eksik olacaktır.

Siyasi olarak, ülkenin terör saldırılarıyla sarsıldığı bir dönemde Fransa Ulusal Meclisi'nden geçen bir kararla terör suçlusu olarak nitelendirilen kişilerin vatandaşlıktan çıkarılmasının mümkün hale getirilmesi, özgürlük değerleri açısından tartışma yaratmıştır. Başta Uluslararası Af Örgütü olmak üzere birçok insan hakları örgütü ve savunucusu tarafından eleştirilen Fransa, aynı zamanda hükümete dört ay boyunca ülkeyi olağanüstü hal içinde tutma yetkisi tanımıştır. Siyasi konjonktürün Fransa için aleyhte geliştiği bir dönemde, kültürel olarak Fransa'nın kendi kendisini değil, 'öteki' olanların Fransa'yı olumlaması daha büyük bir önem kazanmıştır. Bu

32 Joanne Britton, "Muslims, Racism and Violence After the Paris Attacks", *Sociological Research Online*, 2015 sayı: 20, cilt 3.

Can DİKER

bağlamda *Mustang* filminin de, politik açıdan tutarlı bir biçimde ABD’deki film yarışmalarında Fransa’yı temsil ederek, şarkiyatçılık üzerinden kendisine mâl ettiği Batılı sayılan değerlerin ne denli önemli ve üstün olduğunu vurguladığı iddia edilebilir. İç evreninde Fransız kültürünün ve özgürlüğün öteki olarak kaldığı, bizzat yönetmenin ifadesiyle Türkiye’nin ‘sahip çıkmadığı’³³ filme Fransa’nın sahip çıkması, bütün bu tablo içinde Fransa’nın kendi öz değerlerine sahip çıkması kadar doğal görünür.

Yönetmeniyle yapılan röportajlardan da filmin politik duruşu belirginleştirilebilir. Filmin evrensel bir dile sahip olduğunu anlatan Ergüven, yerel izleyicilerin ‘Roma’da Tatil’ filmine benzer bir şekilde mükemmelliği anlatan film istediğini ancak bunun gerçekçi olmadığını belirtir. Türkiye’deki insanların kendisini ötekileştirdiğini söyleyerek, ‘neden Fransızca olmayan bir filmin aday olduğu’ sorusuna, ‘daha Cannes’a gitmeden Fransa Kültür Bakanlığı çok benimsedi ve hep kucakladı filmi’ yanıtını vermiştir.³⁴ Bir başka röportajda, Ergüven ‘ötekileştirildiğini’ yine vurgulayarak, *Mustang*’ın yapım sürecini anlatmıştır. Türk olarak Ankara’da, yönetmen olarak Fransa’da doğduğunu belirterek, ‘Türkiye’ye kalsa bu film olmazdı’ iddiasını ortaya koymuştur. Türk bir yapımcının Cannes’da kendisine yönelik olarak dile getirdiği ‘Siz Türk değilsiniz ki’ ifadesini garipsediğini belirten Ergüven, Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın filme mali desteğini de 60 bin Euro olarak belirtmiştir. Aynı röportajda, Türkiye’de kendisinin ırkçılığa varan derecede ötekileştirildiğini belirterek, sosyal medya üzerinden saldırılara maruz kaldığını ifade etmiş, süper kahraman filmleri gibi, ‘masal gibi’ hikâyesi olan *Mustang*’ın neden yadırgandığını sorgulamıştır.³⁵ Bir diğer röportajda ise, ‘Türkiye’den çıkınca üzerinden yük kalkmış gibi hissettiğini’ ve ‘Türkiye’de iş yapmaktan vazgeçtiğini’ aktarmıştır.³⁶

33 Deniz Gamze Ergüven, Röportaj yapan: Merve Genç, “Mustang’in yönetmeni: Türkiye’de birazcık daha sahiplenilmeyi umardım” *Radikal Gazetesi*, 03.11.2015b.

34 *A.g.m.*

35 Deniz Gamze Ergüven, Röportaj yapan: Can Kamiloğlu, “Oscar Adayı Türk Yönetmen: ‘Ötekileştirildim’” *Amerika’nın Sesi*, 02.12.2015a

36 Deniz Gamze Ergüven, Röportaj yapan: Zeynep Şentürk, “Deniz Gamze Ergüven: Türkiye’yi Yönetenlere Göre Kadınsanız Erkek Gördüğünüz Zaman Utanarak Yere Bakmanız Gerekıyor”, <http://www.filmloverss.com/deniz-gamze-erguven-turkiye-yi-yonetenlere-gore-kadinsanız-erkek-gordugunuz-zaman-utanarak-yere-bakmanız-gerekiyor>, 16.05.2016.

Şarkiyatçılığın, tam da bu ideolojik örüntünün nesnesi olarak kurgulanmış coğrafyaya ait bir kimse tarafından yapılması, günümüzde bu düşüncenin sadece Batı tarafından değil, Batı-dışı seçkinler tarafından da benimsenip uygulamaya geçirildiğini göstermektedir. Todaro, bağımlılık teorisini tartışırken, uluslararası egemenlik ve bağımlılıkta görülen özellikler arasında, kendi ülkesi yerine dış dünyaya ekonomik ve ideolojik bağlılığı olan elitlerin yaratılması hususundan bahsetmektedir.³⁷ Modernleşme ile şarkiyatçılık arasındaki kesişim noktasında, modernleşme sürecini evrensellik sağlamak adına Batı-dışı toplumlara yaymak için kullanılan “taşıyıcı kişiler” bulunmaktadır. Bu kişiler, Batı-dışı toplumların elit, entelektüel kişilerinden oluşmaktadır. Bu taşıyıcı elitler, Batının yarattığı üstünlük algısını ilk kabul eden kişilerdir. Çifçi'ye göre modernleşen (veya modernleştirilen) toplumlar, II. Dünya Savaşı'nın ardından artan milliyetçilik ve ulus devletlerin ilanından sonra sömürgecilikten post sömürgecilğe, şarkiyatçılıktan oto şarkiyatçılığa doğru Batı etkisinde kültürel emperyalist politikaların nesnesi olmaktadır.³⁸ Ancak Öztürk'ün kapsamlı çalışmasında da vurgulandığı üzere, Türkiye için bu iddia pek geçerli değildir, keza öncesinde Osmanlı'nın Batı'nın sömürgesi altına giren bir devlet olduğu söylenemez ve tam sömürgeleştirilmiş bir devlet olarak kabul edilmez. Ancak Cumhuriyet'in ilanından sonra, ‘seçmeci’ bir Batılılaşma ile kültürel yapı bozulmadan pozitivist bilimler başta olmak üzere Batı'nın gelişmiş düzeyine erişebilmek amaçlanmıştır. Modernleşme kuramlarının, böylesine seçmeci bir yaklaşıma izin vermediği, koşulsuz bir Batılılaşma şartını öne sürdüğü iddia edilebilir. Ancak Cumhuriyet döneminde kültürün korunması politikaları ile bir savunu gerçekleştirilmeye çalışılsa da, çeşitli Batılı dil ve anlatı şekillerine dair izlekler Muhsin Ertuğrul'un aldığı eğitimden ötürü eserlerinde görülür.³⁹ Bu düşünce de Batı-dışı bir toplumdaki elitlerin, aldıkları kültürel eğitimin Batılı olması

37 Michael Todaro, aktaran İrfan Erdoğan, Kapitalizm Kalkınma Postmodernizm ve İletişim. (Ankara: Erk Yayınları, 2000), s. 155-156.

38 Yusuf Çifçi, Self Oryantalizm ve Türkiye'de Kürtler, (Ankara: Orient Yayınları, 2013).

39 Serdar Öztürk, “‘Kültür Emperyalizmi’ ve ‘Modernleşme’ Kuramları Açısından Türkiye’de Sinema Üzerine notlar (1896-1939),” kebiçek, 2009, sayı: 27 s. 157-182.

ve küresel boyutta Batı'ya yönelen bir kültürel eğilim bulunması sebebiyle Batı değerlerini yeniden üreten ve normlaştıran bir pozisyona gelmelerine istemli ya da istemsiz bir şekilde sebebiyet verebilmektedir. Dolayısıyla, Batı'nın değerlerini benimseyen taşıyıcı elitler kendi değerlerinin daha aşağı olduğunu kabul ederek, kendi toplumlarında Batı merkezci yönde politikalar uygulamaya başladıkları anda hegemonya doğmaktadır. Modernleşme kuramının kurguladığı ve dayattığı gelenekselden moderne çizgiselliğinde “geri kalmış” konumuna yerleştirilen kendi ülkelerine Batı uygarlığının değerleri olarak sunulanları taşıyarak, Batı'nın da desteğiyle birer kanaat önderi olarak sivrildikleri kendi toplumlarını etkilemeye çalışmaktadırlar.

Taşıyıcı elitler, Pratt'e göre bir “temas bölgesi” içerisinde şekillenmektedirler.⁴⁰ Temas bölgelerinin artışı Batı ile Batı-dışı arasında Gramsci'nin öngördüğü ‘tarihsel blok’⁴¹ kavramını oluşturacak ve Batı-dışı ülkeler modernleşme kuramlarının da öngördüğü biçimde ‘üstyapısal’ olarak modern devrimler gerçekleştirecektir. Böylelikle Batılı değerleri benimsemiş, bu düşünce şeklini kişisel felsefesinde ve yaptığı işlerde göstermek isteyen, ancak aslında tam olarak Batılı olamayan entelektüeller ortaya çıkacaktır. Gramsci'nin söylemiyle bu entelektüeller ‘organik aydınlar’ olarak nitelendirilir ve belirli bir sınıfın çıkarlarını savunmaktadırlar. Bu durumda oto şarkiyatçılık “Organik Bunalım” teorisinin bir kademesi olarak kabul edilebilir.⁴² Oto şarkiyatçı düşüncenin etkin hale gelmesinde ve topluma yayılmasında rol alan kişiler, ‘taşıyıcı elitler’, ‘hâkim öz’, ‘temas halindeki entelektüeller’ şeklinde kavramsallaştırılmaya çalışılmıştır. Bu kişiler için akademik literatürde bilinen ve bu çalışmanın kavramsal çerçevesine uygun temel bir adlandırma da “Uygunlaştırılmış Öteki”dir.

Uygunlaştırılmış Öteki (*Inappropriate Other*), Trinh T. Minh-ha'nın 1980'lerin sonunda ortaya koyduğu bir kavramdır.⁴³ Kavrama göre,

40 Mary Louise Pratt, “Arts of the Contact Zone” *Profession*, 1991, s. 33-40.

41 *A.g.e.*, s. 137, 366.

42 *A.g.e.*, s. 20-21.

43 Trinh Thi Minh-ha, “Outside In Inside Out”, *Questions of Third Cinema* içinde, ed. Jim Pines ve Paul Willemsen, 133-149. (Londra: BFI Publishing, 1989), s. 146.

Batı'nın kendisini teleolojik olarak en nihai veya insanlığın geldiği en üst nokta olarak görmesinin yanı sıra Batı-dışı öznenin kendisinin aslında bu duruma dâhil olmadığını fark edip “öteki” kimliğini benimsemesi durumu gerçekleşmektedir. Böylelikle Batı toplumuna ait olmayan bir birey, Batı'nın kendi “öteki” kimliğini hangi koşullarla benimseyebileceğine dair bilinci ya da bilinçsiz bir fikri bulunabilir. Batı-dışı özne, Batılı bir düşünce yapısının sorabileceği muhtemel soruları ve cevapları önceden kestirmek zorunda olup, kendisini buna göre yönlendirmekte ve böylelikle Batı ile olan diyalogu olumlu yönde geliştirebilmektedir. Trinh T. Minh-ha, Batı etkisine maruz kalıp değişen bu bireyler için “*not quite the same, not quite the other*” (ne aynı kişi, ne de öteki kişi) diyerek kendi kültürüne yabancılaştığını, Batı normlarında düşünmeye başladığını ancak halen kendi kültürüyle geçmişten gelen bir bağı bulunduğunu vurgulamakta ve kendi toplumundaki insanlara karşı söylemlerinin ‘senin gibiyim’ ile ‘senden farklıyım’ arasında gidip gelmekte olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴

‘Mustang’ filmindeki cinsellik vurgusu, Türklük olgusuna dair detaylar ve Batı-dışı toplumun otantik atmosferi, Said’in de çalışmasında vurguladığı başka bir incelemeyle ilişkilendirilebilir. Steven Marcus, 19. yüzyıl İngiltere’indeki cinsel arzuyu eleştirel olarak irdeleyen, cinselliğin o dönemde ötekileştirip alt kültüre yönelik olduğunu ortaya çıkaran çalışmasında, 1828 tarihli “Şehvet Düşkünü Türk” isimli bir İngiliz pornografisini de inceler. Keskin bir şarkiyatçılık barındıran pornografinin hikâyesinde Cezayir Dayısı Ali’ye, Emily Barlow isimli bir İngiliz kadını korsanlar tarafından hediye edilir. Tecavüze uğrayan Emily, bekâretini kaybeder ancak durumdan şikâyetçi olmaz ve Ali’nin haremine katılır. Kardeşine mektup yazarak durumunu anlatır. Kardeşi Sylvia Carey ise bu durumu içinde yaşadığı ahlaki normlara göre iğrenç bulunduğunu mektupla kardeşine iletir. Mektuptan haberi olan Ali, Fransız bir doktor kılıfına girerek Sylvia’yı kaçıtır ve kendisiyle evlenmesi vaadiyle kandırarak ilişkiye girer. Kız kardeşlerin bu durumdan herhangi bir şikâyeti olmaz.

44 A.g.e. s. 218.

Can DİKER

Ali'nin ters ilişki saplantısı sıkça belirtilir. Bu saplantısı bir Yunan kadın tarafından hadım edilmesine sebep olur. Sadist, hedonist ve sodomist ilişkilerin yaşandığı pornografide, dönemin İngiltere'sinin sapkın olarak gördüğü her türlü cinsel davranış Şark'a atfedilir.⁴⁵

1968 yılında bu hikâye sinemaya uyarlanarak şarkiyatçı bakış açısını görsellikle donatmıştır. Filmin fragmanında söylenen sözler ise, ırkçı boyutta açık şarkiyatçılık örneğidir:

*“Dizginleri olmayan, medeniyetten uzak Barbar Türkler; kırılğan fakat gururlu kurbanlarını soyduklarında ve onları akıl almaz pozisyonlara soktuklarında dehşete kapılacaksınız... Ahlâklarını boş yere korumaya çalışan masumların el değmemiş beyaz bedenleri vahşi, kâfir işkencelere maruz kaldıkça acıyla kıvrınacaksınız ve bu katil paganlarla karşılaştığınızda korkuya kapılacaksınız.”*⁴⁶

Hem kitapta hem filmde kadınlar, kendisine acı çektirdikçe “Mahomet” olarak telaffuz ettikleri Hz. Muhammed'e şükrederler ve böylelikle İslam dini de barbarlıkla özdeşleştirilir. Filmde, orijinal metinden farklı olarak hadım edilmesinin ardından Ali, cariyelerine “ben de artık sizden biriyim” demektedir. Bu ifadelerle Şark'a dair cinsiyetler arası ilişkiler ve rollerin ana akım sinema tarafından nasıl şekillendirildiği açısından bir örnek oluşturabilir. Pornografinin ismi hariç hiçbir yerinde Türk bulunmaması ise düşündürücü bir detay olarak dikkat çeker: Şarkiyatçılık sayesinde Türk, Cezayirli, Arap– yani Yakın Şark'a veya günümüzdeki küresel söylemiyle Orta Doğu'ya ait olan her etnik köken hakkındaki düşünceler tek bir potada –yani ‘Şark’ potasında– eritilerek genel bir yargı oluşturulur.

Şarkiyatçılığın 21. yüzyılda yeniden üretimi, bu bağlamda *Mustang* filmi örneğinde önem kazanır. Türkiye'nin bir köşesinde, modern İstanbul'un şehir hayatından 1000 km uzakta olduğunu bildiğimiz ücra bir kasabada yaşananlar izleyicilere Şark hakkında genel bir fikir vermektedir. Namusla

45 Steven Marcus, *The Other Victorians: A Study of Sexuality and Pornography in Mid-Nineteenth*, (London: Weidenfeld and Nicolson, 1966).

46 “*The Lustful Turk*”, (Yönetmen: Byron Mabe, 1968).

özdeşleştirilen cinselliğin erkeklerin koruması ve tehdidi altında olduğu gösterilirken, bekâretin bir kadının hayatından dahi üstün tutulduğu bir ortamda filmin evreninde uyumsuzluk gösteren beş kız kardeşin direnişi, içinde buldukları toplumsal yapıya göre gerçek olamayacağı için 'masalsı' kalmaktadır. Filmin esas gerçekliğini, zulümden kaçmayı başaramayan, direnemeyen, tecavüze uğrayan ve pasif konumda kalmanın ezilmişliği ile var olmayı kabullenen kadınların, bu düzeni kabul etmeyen genç kızları büyük bir çaba içinde cinsiyetçi söylemlerle bulunulan 'barbar' ortama adapte etme düşüncesi oluşturmaktadır. 'Yükümlülüğü' gerçekleştirebilecek bir 'Beyaz Adam'ın da mevcut olmamasından dolayı, kızların kendi başlarına mücadeleleri Batılı bakış açısıyla ilgi çekici olmaktadır. Şarkiyatçı yaklaşımı bu denli yüksek olan, toplumu cinsiyetçilik, tecavüz, ensest gibi sapkınlıklarla tanımlayan filmin ekonomik olarak Batılı fonlardan destek ve Batılı film festivallerinde ödül alması, uluslararası film gösterim ayında kendine yer bulması, ekonomi politik açıdan kendi içinde tutarlı bir mantık barındırmaktadır. Türkiye'de kendisine mali destek veren Kültür ve Turizm Bakanlığı'na karşı ise, gerekli maddi başarıyı elde edemediğinden pek fazla sorumluluğu bulunmamaktadır. Üstelik yönetmelikteki tartışmalı maddeler sayesinde hem Türkiye'deki gişe hasılatı hem de bakanlığın verdiği maddi destek filmin bütçesi içinde kalmıştır.

Sonuç

Bir kültür endüstrisi olarak sinema sanatı, yapım, dağıtım ve gösterim süreçlerinde kendisini var edebilmesi için günümüz düzeninde sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Sermaye, genelde Batılı fonlarda belirli bir düzen içerisinde, karşılıklı ya da karşılıksız olarak Batı normlarına uygun kriterleri taşıyan filmlere veya projelere sağlanabilmektedir. Türkiye'de ise Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın desteği kısıtlı, bürokratik ve hukuki açıdan sorunlu olup, ulus devletin kültürel politikası açısından çeşitli çelişkiler barındırabilmektedir. Böylelikle sistemin daha düzgün işlediği Batı'ya doğru yönelen yönetmenler, Batılı kültür anlayışına göre düşünme pratiklerini kazanmaya başlamakta ve ilgili fonlardan veya festivallerden hibe, fon, ödül

vb. kazanmak için şarkiyatçı bir bakış açısı kazanmaktadırlar. Böylelikle, ‘Mustang’ filminin inandırıcılığının eksikliği gibi unsurlar, yanlış bilinç oluşumu yaratabilmekte, şarkiyatçılığı destekleyen yapısı ile Batılı film festivallerinde ödüle veya en azından gösterime layık görülebilmektedir. Bu durum, ekonomi politik ile şarkiyatçılık düşüncelerinin birlikte ele alınmasını gerektirir.

Ulus devlet boyutunda en gelişmiş sinema sektörlerinden birisine sahip olan, sinemanın mucidi konumundaki ülke Fransa’nın sinemaya verdiği önem, kendi anadilini koruması kadar önem taşımaktadır. Fransa’daki film fonlarının –‘Mustang’ filminin yararlandıkları da– kendi film yapımcılarına kimi zaman karşılıksız, kimi zaman da televizyon yayını gösterimi karşılığı yaptığı yardımlar, ülkedeki sinema endüstrisinin sistematik bir yapıya sahip olmasıyla alakalıdır. Türkiye’de ise film üretim süreçlerinin bir endüstri haline gelememesi, film üretmek isteyen bireyleri ekonomik olarak zorlamakta olup, farklı arayışlara itmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın kendilerine verdiği belirli miktardaki krediyi ödememek için film yapımcılarının ve/veya yönetmenlerinin filmlerini zararda göstermesi gibi etik açısından tartışmalı durumların yaşanarak zaman zaman gazetelere haber olmasından da anlaşılacağı üzere, film üretiminde süreklilik kaygısının olmadığı ve kazanç elde etmek için günlük çözümlerin tercih edildiği söylenebilir. Türk asıllı yönetmenlerin belirli festivallere katılım sağlayarak veya filmi ekonomik boyutta zararda göstererek geri ödeme şartını ortadan kaldıran, Batılıların sıkça kullandıkları ifadeyle ‘şark kurnazlığı’, bireysel boyutta ahlâken eleştirilecek bir konu olmaktadır. Hâlbuki makro anlamda Batı’nın, Batı-dışı’nın sistemsizliği karşısında alternatif çözümler arayan bireylere sistematik bir biçimde şarkiyatçılığa işaret etmesi, Batı-dışı’ndaki bireysel çözüm arayışlarının artmasına, devlet yardımlarının amacından sapmasına ve daha çok ‘uygunlaştırılmış öteki’lerin yaratımına zemin hazırlayacaktır.

Mensubu olduğu Batı-dışı topluma oto şarkiyatçılık ile yaklaşan ‘uygunlaştırılmış öteki’lerin, üst kültür olarak moderniteyi odak alması ve

bir sanat aracı olarak sinemayı kullanarak Batı'ya eklemlemeye çalışması sonucunda, kültür emperyalizmi artık Batı'nın aktif bir biçimde şarkiyatçılık yapmasına gerek kalmadan gerçekleşebilmektedir. Batı-dışı'nın seçkinleri, kültürel emperyalist dönemde kendilerini Batı dünyasına gösterebilmek, anlatabilmek ve saygı görebilmek için kendi toplumlarına dair tespitlerini Batı'nın “özgürlükçü” ortamlarında (veya Batılı platformlarda) anlatmaktadırlar. Bu durum, kendilerini uygunlaştırılmış öteki konumuna yerleştirmeleri dolayısıyla, oto şarkiyatçılığı destekleyebilecek şartların oluşmasını sağlayabilir.

Mustang filminin dilinde her şeyin birbiriyle ilişkilendirilmiş olması, ama her bir sahnede birer skeç gibi birbirinden bağımsız şekillerde ataerkil Batı-dışı topluma dair örnekler bulunması, filmin yapısının eklektik olmasına sebebiyet vermektedir. Bunun dışında filmin evreni içerisine bir anda yerleşen beş kız kardeşin o güne kadar farkında olmadıkları, ancak o günden sonra izleyiciyle birlikte fark ettikleri özgürlükçü olmayan ve hatta kadınlara dair sapkın eğilimleri bulunan toplumda yer almaları da filmin inandırıcılığı açısından sorunludur. Filmin, Batı dünyasının birçok oyuncusundan yönetmenine, eleştirmeninden izleyicisine olumlu tepki alması ve bu görüşlerin kitle iletişim araçlarıyla aktarılması, Batı'nın pasif şarkiyatçı politikalarının kitle iletişim araçları üzerinden gerçekleşmesinin belirgin bir örneğidir.

Yüzyıllardır süregelen Şarkiyatçılık, tıpkı “Şehvet Düşkünü Türk” hikâyesinde olduğu gibi sapkın, alt kültüre dair, ataerkil cinsiyetçi, İslam'la bütünleşik olarak düşünülen bir şekilde, akıllarda tek bir Şark stereotipi yaratmak amacı taşımaktadır. Şarkiyatçılık, artık Uygunlaştırılmış Öteki'lerin kültür hegemonyası yaratarak kültürel emperyalizme destek olması, örtük yapılan şarkiyatçılığın ayrıca pasif bir konumda gerçekleşmesine neden olur. Pasif şarkiyatçı politikaların ekonomik boyutu da, Batı-dışı dünyasının Uygunlaştırılmış Öteki'lerini yaratmak üzerine kurulmaktadır. Bu bağlamda Batı dünyasının Şarkiyatçılık yapmak için doğrudan olan çabaları azalmıştır, çünkü bu çaba artık ekonomik ve

Can DİKER

kültürel bağımlılıklardan ötürü bizzat Şark'ın kendisinden gelmektedir. Batı'nın yapacağı şey, bir kültürel araç olan sinema bağlamında, söz konusu yaklaşımı birtakım fonlarla destekleyerek film festivallerinde gösterimini sağlamak, hatta belki de ödüle lâıyk görmektir.

Böylelikle, günümüzde Batı-dışı kültürler üzerinde sinema sanatı aracılığıyla ve ikili zıtlıklar üzerinden hegemonya kurulmaktadır. Toplumlar, maruz kaldıkları kültürel emperyalist politikalar karşısında var olabilmek adına ulusal sanat yaratımına önem vermişlerdir. Türkiye'de Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın sinema sanatı için verdiği desteğin geri ödeme koşulunun Batılı film festivallerinden takdir toplama şartıyla ortadan kalkıyor olması, Türkiyeli entelektüelleri Batılı film festivallerinde kabul görmek için oto-şarkiyatçılığa zorlamaktadır. Kendi toplumuna Batı'nın değerleriyle bakan bir film olan *Mustang*'e yapılan yerel birçok eleştirinin içeriğinde filmde şarkiyatçılık yapıldığının söylenmesi ve filmin 'Batı için çekilmiş bir Doğu hikâyesi' tonlamasında olduğunun tespiti de filmin, yansıttığını iddia ettiği topluma aslında kültürel olarak ne kadar yabancılaştığını anlamakta önemlidir. Bunun sebebi ise, sinemanın ekonomi politiğinin Batı-dışı ülkeler için şarkiyatçılık temelli olabileceğinden kaynaklanmaktadır. Batı-dışı ulus devletlerin, film yapım, dağıtım ve gösterim ağlarında var olabilmek için verdikleri mücadele yetersiz kalmaktadır. Ulus devletler, kendi politikaları, yönetmelik ve yönergeleriyle şarkiyatçılığa bizzat kendileri imkân vermekte, şarkiyatçılığın kendi toplumlarında benimsenmesine sebep olmakta ve böylece Batı kültürünün üstün olarak değerlendirilip kabul edilmesini sağlamaktadırlar.

KAYNAKÇA

“40 milyon uçtu!” *Habertürk*, 03.02.2011, Erişim 05.10.2016, <http://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/597682-40-milyon-uctu>

Adnan Çetin, “Bir Kavramın Kısa Tarihi: ‘Mahalle Baskısı’”, *Mukaddime* (Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi), S:3(2011), 81-91.

Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*, Çev. Adnan Cemgil, (İstanbul: Belge Yayınları, 1986)

Ayhan Hakan, “Dünyada ve Türkiye’de Akademilerin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1982, 221-238.

Box Office Türkiye, “Mustang”, *Box Office Türkiye*, 24.02.2016, Erişim 05.10.2016 <http://boxofficeturkiye.com/film/mustang-2012921>

Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society*, (Illinois: The Free Press 1958).

Deniz Gamze Ergüven, Röportaj yapan: Zeynep Şentürk, “Deniz Gamze Ergüven: Türkiye’yi Yönetenlere Göre Kadınsanız Erkek Gördüğünüz Zaman Utanarak Yere Bakmanız Gerekliyor”, *Filmloverss*, 16.05.2016, <http://www.filmloverss.com/deniz-gamze-erguven-turkiye-yi-yonetenlere-gore-kadinsanız-erkek-gordugunuz-zaman-utanarak-yere-bakmanız-gerekliyor>

-----, Röportaj yapan: Can Kamiloğlu, “Oscar Adayı Türk Yönetmen: ‘Ötekileştirildim’” Amerika’nın Sesi, 02.12.2015a

-----, Röportaj yapan: Merve Genç, “Mustang’ın yönetmeni: Türkiye’de birazcık daha sahiplenilmeyi umardım” *Radikal Gazetesi*, 03.11.2015b

Can DİKER

Edward Said, *Şarkiyatçılık*, (İstanbul: Metis Yayınevi 2003).

Emre Kongar, “Aydınlanma, ‘Mahalle Baskısı’ Nedir?” *Emre Kongar’ın Resmî İnternet Sitesi*, 2007, Erişim 13.03.2016, http://www.kongar.org/aydinlanma/2007/588_Mahalle_Baskisi.php

Eurimages, “Eurimages - co-production history” *Council of Europe*. 31.12.2014, Erişim 05.10.2016, https://www.coe.int/t/dg4/eurimages/History/Coproduction/2014coproductions_EN.asp

Europa Cinemas, “Deniz Gamze Ergüven’s MUSTANG wins Europa Cinemas Cannes Label”, 22.05.2015, Erişim 05.10.2016 <http://www.europa-cinemas.org/en/News/Activities/Deniz-Gamze-Ergueven-s-MUSTANG-wins-Europa-Cinemas-Cannes-Label>

Fredric Jameson, “Çokuluslu Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Edebiyatı”, *Modernizm İdeolojisi*, (İstanbul: Metis Yayınevi 1986).

Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Tinin Görüngübilimi*, çev. A. Yardımlı, (İstanbul: İdea Yayınevi 2010).

Güngör Uras, “Mustang’ın Hikâyesi”, *Milliyet Gazetesi*, 17.01.2016, Erişim 05.10.2016 <http://www.milliyet.com.tr/mustang-in-hikayesi/ekonomi/ydetay/2179996/default.htm>

İsmail Coşkun, “Modernleşme Kuramı Üzerine”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 1989, cilt 3, S:1, 289-304.

Joanne Britton, “Muslims, Racism and Violence After the Paris Attacks”, *Sociological Research Online*, S:20(2015), cilt 3

John Tomlinson, *Kültürel Emperyalizm*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999).

La Quinzaine des Realisateurs, “*Mustang*”, 25.05.2015, Erişim 05.10.2016 http://www.quinzaine-realisateurs.com/qz_film/mustang/

Batı-Dışı'nın Yeniden Üretimi: 'Mustang' Filminin Sosyopolitik Bağlamda Değerlendirilmesi

Lale Han Öcal, Film Festivalleri ve Anlatı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, 280-283.

Mary Louise Pratt, "Arts of the Contact Zone" *Profession*, 1991, 33-40.

Michael Todaro, aktaran İrfan Erdoğan, *Kapitalizm Kalkınma Postmodernizm ve İletişim*, (Ankara: Erk Yayınları 2000), 155-156.

Mitchell Rogers Everett, *Communication and Development: Critical Perspectives*, (Los Angeles: Sage 1976).

"Mustang", (Yönetmen: Deniz Gamze Özgüven, 2015).

Samuel Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, (İstanbul: Okuyan Us Yayınları 2005).

Samuel Noah Eisenstadt, "Modernization and Conditions of Sustained Growth", *World Politics*, 1964, cilt 16, 4.

Sinema Destekleme Kurulu, "2014 Yılı'nın İlk Sinema Destekleme Kurul Kararı Açıklandı" Sinema Eseri Yapımcıları Meslek Birliği, 24.02.2014, Erişim 05.10.2016 http://www.se-yap.org.tr/wp-content/uploads/2014/05/sinema_destekleme_kurulu_2014-1.pdf

"Sinema Filmlerinin Desteklenmesi Hakkında Yönetmelik", Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı, 13.11.2004, Erişim 05.10.2016, <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14498/sinema-filmlerinin-desteklenmesi-hakkinda-yonetmelik.html>

"Sinema Destekleme Kurulu'nun 2012/1 sayılı kararı", Sinema Eseri Yapımcıları Meslek Birliği (SE-YAP), 17-18 Nisan 2012, Erişim 05.10.2016, http://www.se-yap.org.tr/wp-content/uploads/2012/04/Sinema_Destekleme_Kurulu_2012-1.pdf

Rudyard Kipling, "The White Man's Burden: The United States & The Philippine Islands", *Rudyard Kipling's Verse: Definitive Edition*, (New York: Doubleday, 1929).

Can DİKER

Serdar Öztürk, “Kültür Emperyalizmi’ ve ‘Modernleşme’ Kuramları Açısından Türkiye’de Sinema Üzerine notlar (1896-1939).” *kebiğeç*, 2009, S:27, 157-182.

Steven Marcus, *The Other Victorians: A Study of Sexuality and Pornography in Mid-Nineteenth*, (London: Weidenfeld and Nicolson, 1966).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. «Bakanlık’tan, “40 milyon uçtu” açıklaması...» *Turizm Aktüel*. 04.02.2011. <http://www.turizmaktuel.com/haber/bakanlik-tan-40-milyon-uctu-aciklamasi>

“The Lustful Turk”, (Yönetmen: Byron Mabe, 1968).

Theodore Adorno ve Max Horkheimer, *Kültür Endüstrisi*, (İstanbul: İletişim Yayınları 2011), 162-222.

Tom Palmer, *Realizing Freedom: Libertarian Theory, History and Practice*, (Washington: Cato Institute 2014)

Trinth Thi Minh-ha, “Outside In Inside Out”, *Questions of Third Cinema* içinde, ed. Jim Pines ve Paul Willemen, 133-149. (Londra: BFI Publishing 1989), 146.

“Türk filmi Mustang Oscar’da ön elemeyi geçti”, *Hürriyet*, 18.12.2015, Erişim 05.10.2016, <http://www.hurriyet.com.tr/turk-filmi-mustang-oscarda-on-elemeyi-gecti-40028928>

Yusuf Çifci, *Self Oryantalizm ve Türkiye’de Kürtler*, (Ankara: Orient Yayınları 2013).

Türkiye’de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri

The Activities of Turkish Women Union During Municipal Elections of 1930 at Which Women Voted for the First Time

Cemile Burcu KARTAL^(*)

Özet

Türkiye’de kadınların siyasal haklarını kazanmaları Cumhuriyet dönemiyle birlikte gerçekleşmiştir. Kadınlar siyasal haklarını ilk defa 1930 Belediye Seçimleriyle kullanmışlardır. Makalede, kadınların seçme ve seçilme haklarını kullandıkları ilk seçim dönemiyle ilgili değerlendirme yapılmış; özellikle Cumhuriyet döneminde milliyetçi ideoloji ile birlikte şekillenen kadın politikaları ve kadın hareketinde önemli bir yer tutan Türk Kadınlar Birliği’nin faaliyetleri 1930 Belediye Seçimleri ekseninde ele alınmıştır. Çalışmada dönemin birincil kaynaklarından yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1930 Belediye Seçimleri, Kadın Hareketi, Kadınlar Birliği, Nezihe Muhittin, Kadın Hakları

Abstract

Women’s acquire of political rights in Turkey have come true during the Republican Era. Women’s political rights in municipal elections were for the first time used in 1930. In this paper, evaluations are made about

(*) Arş. Gör. Dr. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, e-mail: burcu.kartal@atauni.edu.tr

Bu makale, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Doç. Dr. Mehmet Ö. Alkan danışmanlığında hazırlanan “Türkiye’de Kadınların Siyasal Haklarını Kazanma Süreci ve 1930 Belediye Seçimleri” isimli Yüksek Lisans tezinden faydalanarak hazırlanmıştır.

the first election term that women had the right to vote and to be elected in Turkey. Particularly, women's policies formed with nationalist theories during the republic period and The Turkish Women Union which occupied a significant place in the women's movement and 1930 municipal elections are discussed. In this study, primary resources of that period are used.

Keywords: 1930 Municipal Election, Women Movement, The Turkish Women Union, Nezihe Muhittin, Women Rights

Giriş

Türkiye’de kadınların siyasal haklarını kazanmaları Cumhuriyet dönemiyle birlikte gerçekleşmiştir. Kadınlar siyasal haklarına 1930’da Belediye seçimlerine, 1932’de Muhtarlık seçimlerine ve 1934’te Genel seçimlere katılma haklarının tanınmasıyla kavuşmuşlardır. Bu haklar iktidardaki kadrolar tarafından, batılılaşma ve medenileşme hedeflerini gerçekleştirme amacıyla tanınmıştır.¹ Türkiye’de kadın haklarının iktidar tarafından verilmesi farklı yorumları da beraberinde getirmiştir. Kemalist kadınlar ve Cumhuriyet’in ilk kuşak kadınları, bu reformların demokratik bir toplumun gelişmesinde kaçınılmaz olduğunu ve yapılan reformların Türk kadınının kurtuluşunu sağladığını savunmuşlardır.² Son dönem kadın yazarlar ve akademisyenler ise bu durumu farklı yorumlarla açıklamışlardır. Kadınlara siyasal haklarının tanınmasının Cumhuriyet döneminde yürütülen modernleşme politikaları içinde büyük “simgesel ve stratejik” öneme sahip olduğunu vurgulamış³, Cumhuriyet dönemiyle birlikte, laik-ulus devletin

1 Nermin Abadan Unat, “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”, *Türk Toplumunda Kadın*, der: Nermin Abadan Unat, (Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği 1979); Deniz Kandiyoti, “Kurtulmuş Ama Özgürleşmemiş mi? Türkiye Örneği Üzerine Bazı Düşünceler”, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, (İstanbul: Metis Kadın Araştırmaları 1997), ss. 67-70.

2 Afet İnan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1968), s.122; Tezer Taşkıran, *Cumhuriyet’in 50. yılında Türk Kadın Hakları*, (Ankara: Başbakanlık Basımevi 1973), s.67; Emel Doğramacı, *Türkiye’de Kadın Hakları*, (Ankara: Ayın Kitapları 1982), s.80.

3 Denzi Kandiyoti, “Atatürk Ölümler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözülmesine Yönelik Notlar”, *Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadın*, der: Şirin Tekeli, (İstanbul: İletişim Yayınları 1990), ss. 301-302, Deniz Kandiyoti, “Women and the Turkish State: Political Actors or Symbolic Pawns?”, ed: Nira-Yuval Davis ve Floya Anthias, *Women-Nation-State*, (Londra: The Macmillan Press 1988), s.92.

Türkiye’de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri

kurulma sürecinde İslami kurum ve değerlere açılan savaşta, kadınların önemli bir hareket noktası olduğunu belirtmişlerdir.⁴

Ancak, kadınlara siyasal hakları iktidar tarafından tanınmış olsa da, özellikle yakın tarihlerde yapılan çalışmalar kadınların Osmanlı’nın son dönemlerinde kamusal hayata örgütlü bir şekilde katılmaya başladıklarını göstermektedir.⁵ 18. yüzyıldan başlayarak; Tanzimat, II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet dönemlerindeki siyasal, ekonomik ve toplumsal değişimler, kadınların kamusal hayattaki örgütlenmelerinde de etkili olmuştur.⁶ Yine bu dönemlerde “kadın sorunu ve kadının kurtuluşunu görev edinen ilerici erkek geleneği” kavramları ortaya çıkmaya başlamıştır.⁷

Kadın hareketinin ve iktidarın kadınlara yönelik politikalarının sözcüsü dönemlerdeki gelişme eğilimleri Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Cumhuriyet ideolojisi, reformlarında ‘cinsiyetsizleştirme’ ve ‘yeniden cinsiyetleştirme’ projesini yürütmüştür. Yeni erkeklik ve kadınlık tarzlarıyla geleneksel cinsiyet kimliklerinden bazıları “geri” sayılarak kötülenmiş, bazıları ise yeni bir bağlamda değerli kılınıp, yüceltilmiştir.⁸

Birinci Dünya Savaşı’nın Batı Avrupa’da kadın örgütlenmelerine kazandırdığı ivme Türkiye’de Kurtuluş Savaşı’yla görülmüş ve kadınların

4 Şirin Tekeli, “Türkiye’de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri”, *Türk Toplumunda Kadın*, der: N. Abadan Unat, (İstanbul: Türk Sosyal Bilimler Derneği 1979), ss. 376-381.

5 Mehmet Ö. Alkan, “Tanzimat’tan Sonra Kadının Hukuksal Statüsü”, *Toplum ve Bilim*, sayı: 50, 1990, s.94.

6 Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, (İstanbul: Metis Yayınları, 1996), s.22; Mehmet Ö. Alkan “İstanbul’da Sivil Toplum Kurumları”, *Tanzimat’tan Günümüze İstanbul’da STK’lar*, A.N.Yücekök, İ. Turan, M.Ö. Alkan, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları 1998), s.88.

7 Zafer Toprak, “The Family, Feminism and The State During The Young Turk Period 1908-1918 ”, *Varia Turcica*, 13 (199), s. 443.; Fatmagül Berktaş, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Feminizm”, *Tarihin Cinsiyeti*, (İstanbul: Metis 2003), s.98. (Aynı makale ayrıca: Berktaş, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Feminizm”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, (İstanbul: İletişim 2001), s.350 yayınlanmıştır).

8 Ayşe Kadioğlu, “Cinselliğin İnkarı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadını”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, der: Ayşe B. Hacımiraçoğlu, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları 1998), ss.93-94; Ayşe Durakbaşı, “Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu”, *Tarih ve Toplum*, 1988, sayı: 51, s. 42; Ayşe Durakbaşı, *Halide Edip-Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları 2002), ss.119, 125.

Cemile Burcu KARTAL

örgütlenmelerinde nicel bir sıçrama yaşanmıştır.⁹ Ancak kadın örgütlenmeleri ve mücadelelerinde yaşanan bu artış Cumhuriyet'in kuruluşuyla sona ermiştir. Cumhuriyet döneminde kadın örgütlenmesi açısından yaşanan en önemli gelişme Kadınlar Halk Fırkası'nın (KHF) kurulması olmuştur.¹⁰ Cumhuriyet döneminde kadınların siyasal mücadelelerinin ilk örgütlü ifadesi sayılabilecek olan KHF sonradan Kadınlar Birliği (KB) adını almıştır. Zafer Toprak, kadınların o dönemdeki etkinliklerinin her ne kadar siyasi haklar talebi içermediğini savunsa da,¹¹ özellikle KB'nin 1924-1927 yılları arasında siyasal haklar konusunda önemli bir gündem yaratmayı başarabildiği görülmektedir.¹²

Nitekim KB, 1924-1927 yılları arasında basında büyük bir gündem yaratmıştır. Özellikle KB başkanı Nezihe Muhittin, KB'ne yönelik olarak oluşan muhalefette başrolü oynamıştır.

KB açısından dönüm noktası 1927 yılında yaşanmıştır. Bu dönemde KB'nin etkinlikleri doruğa çıkmıştır. 1927 seçimlerinde KB tarafından milletvekili adayı gösterileceği haberi basında büyük bir yankı uyandırmış, ancak bu gelişmeler KB açısından olumsuz etkileri de beraberinde getirmiştir. KB'nin bu dönemdeki etkinliklerine idari makamlar tarafından müdahaleler yapılmıştır. Sonuçta Birlik bünyesinde, özellikle Nezihe Muhittin tarafından yürütülen siyasal mücadelelere karşı büyük tepki oluşmasını beraberinde getirmiştir. Süreç Nezihe Muhittin'in KB'nden tasfiyesi ile sonuçlanmıştır.¹³

KB'nin 1927 yılında yaşadığı dönüşüm ve Nezihe Muhittin ve ona muhalif olan KB üyeleri arasındaki görüş farklılıkları, 1930 Belediye

9 Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasal Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi 1998).

10 Zafer Toprak, "Halk Fırkasında Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası", *Tarih ve Toplum*, (Mart 1988), sayı: 51, ss. 30-31.

11 Toprak, "Halk Fırkasında Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası", ss. 30-31.

12 Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap*, (İstanbul: Metis Yayınları 2003); Cemile Burcu Kartal, "Türkiye'de Kadınların Siyasal Haklarını Kazanma Süreci Ve 1930 Belediye Seçimleri", İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul: 2005)

13 Zihnioğlu, *a.g.e.*, 2003.

Türkiye’de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri

Seçimleri döneminde daha belirgin hale gelecektir. Nezihe Muhittin’in KB’nden tasfiyesiyle özellikle 1925 ve 1927 yılları arası KB’nde yaşanan hareketlilik, 1928 yılında tamamen durmuştur. KB’nin basında tekrar yer alması; 1929 yılının başlarında yeni Belediye Kanunu’nda yapılan değişikliklerle, kadınlara belediye meclislerinde seçme ve seçilme hakkının verilmesiyle başlamıştır. Bu dönemde uzun süredir sessizliğini koruyan Nezihe Muhittin Hanım’ın da özellikle, KB’ne muhalif bir şekilde yeniden ortaya çıktığı görülmüştür. Ancak dikkat edilmesi gereken en önemli nokta KB’nin kadınlara tanınan bu hakkı algılayış biçimi ile özellikle Nezihe Muhittin ve eski KB üyelerinin kadınlara tanınan hakkı algılayış biçimlerindeki farklılıktır. Nezihe Muhittin ve eski KB üyeleri bu hakkı Türk kadınlığının bağımsızlık mücadelesi ve uluslararası kadın hareketi bağlamında ele alırken, KB üyeleri ve basında bu konu hakkında açıklama yapan bazı kadınlar konuyu “kadınlık fonksiyonlarının” yeni bir boyutu olarak nitelendirmişlerdir.¹⁴ Nitekim bu görüş ayrılıkları da Belediye Seçimlerine giden dönemde iki grup arasında basında yoğun tartışmalar yaşanmasını beraberinde getirmiştir.

Bu bağlamda, makalede 1930 Belediye Seçimlerinde yapılan tartışmalar dönem basını üzerinden incelenecektir. Amaç; hem seçim döneminin basın tarafından ne şekilde ele alındığını anlayabilmek hem de Nezihe Muhittin ve KB üyelerinin süreci algılayış biçimlerini basın ekseninde aktarabilmektir. Bu doğrultuda ilk olarak basındaki olaylar kronolojik olarak aktarılacak, değerlendirmeler de sonuç kısmında yapılacaktır.

A - 1929-1930 Dönemi Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri ve Belediye Kanunu’nun Kabulü

Nezihe Muhittin Hanım’ın KB’nden 1927 yılında ayrılmasının ardından, basında KB hakkındaki haberlere çok az rastlanmaktadır. Dönemin basınında da KB’nin sakin bir dönem geçirdiği vurgulanmıştır.¹⁵1928 yılı

14 Füsün Üstel, “1930 Belediye Seçimlerinde Kadın Faktörü”, *Argos*, (Mart 1990), sayı: 19, s.72.

15 “Reis İstifa Etti”, *Cumhuriyet*, 21 Kanun-i Sani 1928, sayı: 1331, s.1.

Cemile Burcu KARTAL

boyunca KB hakkındaki en önemli haber KB başkanı Sadiye Hanım'ın istifasıyla ilgilidir. Sadiye Hanım'ın istifa edilişyle idare heyeti tarafından Latife Bekir Hanım, yeni KB başkanı olarak seçilmiştir. Seçimin ardından *Cumhuriyet* gazetesi muhabirine açıklama yapan Latife Hanım, KB'nin son dönemdeki suskunluğunun sorumlusunun Nezihe Muhittin Hanım olduğunu ifade ederek, Nezihe Hanım döneminde yapılan masrafların ve KB kasasının boş oluşunun, bu dönemdeki faaliyetleri engellediğini belirtmiştir. Ayrıca Latife Hanım, Nezihe Muhittin Hanım'ın icraatlarına baştan beri aleyhtar olduğunu ifade ederek, artık KB'nin kadınların siyasi hakları için çalışmayacağını daha çok hayır işleri ve iktisadi konularla ilgili çalışacaklarını da beyan etmiştir.¹⁶

1929 Nisan ayından itibaren Dâhiliye Müfettişi Hilmi Bey tarafından kadınlara belediye seçimlerine katılma haklarının verileceğinin açıklanmasıyla birlikte, hem KB'nde hem de kadınlar arasında hareketlenmeler yaşanmaya başlanmıştır. Bu olay, basında da büyük bir yankı uyandırmıştır. Yunus Nadi, "Kadınların İntihap Hakkı" başlıklı makalesinde, Cumhuriyet dönemiyle birlikte kadınların yüzlerce yıldır süren esaretlerinden kurtarıldığını ve artık Türk kadınının da seçkin bir birey haline geldiğini savunmuştur.¹⁷ Yine gazetelerde dönemin önde gelen kadınlarının, kadın belediyeciliği hakkındaki görüşleri yayınlanmış, kadınların bu hakkı en iyi şekilde kullanmaları temenni edilmiştir.¹⁸ *Milliyet* gazetesinde de son dönemlerde "en güçlü erkek işinden en yüksek ilim ve teknik meselelerine kadar her sahada kadınların mühim vazifeler" üstlendikleri, bu sebeple de belediye azalığını hak ettikleri belirtilmiştir.¹⁹

16 *A.g.m.*, s. 2.

17 Yunus Nadi, "Kadınların İntihap Hakkı", *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1930, sayı: 2123, s.1.

18 *Cumhuriyet*, 22 Mart 1930, sayı: 2110, s. 1; *Vakit*, 25 Mart 1930, sayı: 4384, s.1.

19 *Milliyet*, 5 Mayıs 1929, sayı: 1160, s. 1. Gazetede verilen rakamlara göre: kadınlar, resmi dairelerden vilayet ve defterdarlıkta: 20, Emanette: 20, Adliyede: 20, Evkafta: 6, Ticaret oda ve müdüriyetinde 352'ten fazla, Fabrikalarda 10.000'den fazla, ve diğer sektörlerde de (avukat-tüccar-ticarethanelerde... vb) yüksek oranlarda iş gücü olarak çalıştırılmaktadırlar.

Türkiye’de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri

Ancak KB’nde, kadınların belediye seçimlerine katılma hakkının tanınmasına ilişkin yapılan açıklamalar oldukça etkisiz kalmıştır. Bu dönemde basında KB’yle ilgili yer alan haberlerde daha çok yardım faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiştir.²⁰ Kadınların belediye seçimlerine katılmalarıyla ilgili tek faaliyet, KB’nde düzenlenen bir konferanstır. Konferansta konuşma yapan Nebahat Hanım, kadınların belediye meclislerine geçer geçmez yapacakları ilk işin “...süt meselesini halletmek ve ekmeği ucuzlatmak” olacağını açıklamıştır.²¹

1929 yılında meydana gelen diğer bir olay da, Berlin’de toplanan Uluslararası Kadın Kongresine Efzayiş Suat Hanım’ın katılması olmuştur. Kongreye katılmadan önce gazetelere açıklama yapan Efzayiş Suat, kongrede görüşülecek konular hakkında bazı açıklamalar yapmış ve diğer ülkelerin belediye üyesi olan kadınlarıyla, belediyecilik hakkında görüşmeler yapacağını açıklamıştır.²² Ancak, kadınlar arasındaki görüş farklılıkları kongre konusunda da ortaya çıkmıştır. Nezihe Muhittin Hanım, kongreye Efzayiş Hanım’ın katılmasına büyük bir tepki göstermiştir. Nezihe Muhittin Hanım, Türk kadını kongrede temsil edecek kişinin “Kadın Birliği” tarafından seçilemeyeceğini, çünkü İstanbul’da bir kadın birliğinin olmadığını savunmuştur.²³

Efzayiş Suat Hanım’ın Berlin’den dönmesinin ardından, basında kadınlarla ilgili yeni bir tartışma konusu başlamıştı. Daha önce 1927 yılının Temmuz ayında yaşanan ‘kadın polis’ konusu bir kez daha gündeme geldi.²⁴ Efzayiş Hanım, kongrede ele alınmış olan konuları açıklamak için Darülfünun salonunda verdiği konferansta, genel olarak kongreye ilgili konuları açıkladıktan sonra, kadınların polislik yapabilmesi için, İstanbul

20 “Kadın Birliği: Darülacezedeki Çocuklara Hediyeler Dağıttı”, *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1930, sayı: 1783, s. 1.

21 “O Halde Mesele Kalmadı!”, *Milliyet*, 3 Mayıs 1929, sayı: 1158, s. 1, “Kadınlar Birliği’nde Konferans” *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1929, sayı: 1791, s.2.

22 *Milliyet*, 6 Haziran 1929, sayı: 1180, s. 1.

23 “Murahhasımız Kim Olacak?”, *Hareket*, 8 Haziran 1929, sayı: 8, s. 3.

24 “Kadınlar Polis Olacaklar”, *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1927, sayı: 1149, s.1.

Cemile Burcu KARTAL

vilayetine müracaatta bulduklarını ve henüz bir cevap alamadıklarını açıklamıştı. Efzayiş Hanım artık polislik anlayışının değişmiş olduğunu ve sadece kadınların işlediği suçlarla ilgilenmek üzere kadın polis teşkilatının açılması gerekliliğini savunmuştu.²⁵ Basında bu müracaata ilişkin haberler geniş bir yankı uyandırdı. *Milliyet* gazetesinde, kadınların polisliğine ilişkin olarak kadınlarla görüşülerek, fikirleri yayınlandı. İstanbul Kız Lisesi Müdürü Nakiye Hanım ve Selçuk Hatun Mektebi müdürü Seniha Hanım, polisliğin kadınların yapabileceği bir meslek olmadığını belirtmişlerdi. Ayrıca Nakiye Hanım kadınların, ilk önce ailevi işlerde yer alması gerektiğini, vakti gelince nispeten kadınların yapabilecekleri işlerde çalışabileceklerini savunmuştu.²⁶ Burada ilginç olan kadın hakları konusunda büyük mücadeleler vermiş olan Nezihe Muhittin Hanım'ın görüşleridir. Nezihe Muhittin Hanım da, KB'nin esas hedefinden sapmış olduğunu ve gereksiz işlerle uğraştığını belirttiikten sonra, polisliğin kadınlar için uygun bir meslek olamayacağını ifade etmişti.²⁷ Kadınların polis olabilmesi hakkında yapılan tartışmalar, bu dönemde kadınlara bakış açısının önemli ipuçlarını vermektedir.

Kadınlara Belediye seçimlerine katılma hakkının tanınacağı ve kadınların polisliği ile ilgili konuların gündemde yer aldığı bu dönemde, çok ilginç bir tartışma konusu daha yaşanmıştı. Eski KB başkanı Nezihe Muhittin Hanım, kadınların belediye seçimlerine katılma hakkının o dönemdeki KB üyelerinin bir başarısı olmadığını belirtmişti. Nezihe Muhittin Hanım, bu fikrin ilk defa kendisi tarafından öne sürüldüğünü ve onun tarafından idare edilmiş ve kuvvetlenmiş olduğunu savunmuştu. Buna bağlı olarak da bu katılma hakkının aslında, KB'nin bir başarısı olmayıp, hükümetin bir 'lütfü' olduğunu ifade etmişti.²⁸ Burada dikkat çekici olan, Nezihe Muhittin'in siyasal haklar konusunu, geçmişe dair bir hesaplaşma ekseninde ele almasıdır.

25 "Kadın Polis: Hanımlar Birliği Vilayete Müracaat Etti.", *Milliyet*, 16 Temmuz 1929, sayı: 1229, s.1.

26 "Kadınlar Polis Olabilir mi?", *Milliyet*, 25 Temmuz 1929, sayı: 1238, s.3.

27 "Kadın Polis: Gülünç Olmayalım", *Hareket*, 24 Temmuz 1929, sayı: 21, s.3.

28 "Nezihe Muhittin Hanım: Kadın Birliği'nin Dudakları Boyalı Hanımları Polislik Yapamaz Diyor" *Cumhuriyet*, 25 Teşrin-i Sani 1929, sayı: 1993, s:3.

Türkiye’de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri

Bu iddialar KB’nde büyük tepkilere yol açtı. KB üyelerinden Saime Sezer Hanım, Nezihe Muhittin Hanım’ın ayrıldığı günden itibaren, KB hakkında olumsuz açıklamalar yaptığına dikkat çekmişti. Saime Hanım, Nezihe Muhittin Hanım’ın ayrılışıyla KB’nin daha salim bir yolda olduğunu savunuyordu. Ayrıca Saime Hanım, Nezihe Muhittin Hanım’ın “Belediye intihabına iştirak hakkının, KB idare heyeti tarafından temin edilmediği” iddiasının zaten geçersiz olduğunu, çünkü KB üyelerinden hiç birinin böyle bir iddiada bulunmadığını belirtiyordu. Yine Saime Hanım, eski reisin Birliğin, “boyalı ve ondüleli” kadınlardan oluştuğu suçlamalarına da karşı çıkıyordu.²⁹

Nezihe Muhittin Hanım’ın beyanatı üzerine bir açıklama yapan Latife Bekir Hanım da kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkına ilişkin olarak şu açıklamayı yapmıştı:

“Belediye İntihabına kadınların da iştirak etmesi hakkının temini şerefini benimsemek isteyenler var. KB senelerden beri muhtelif sahalarda tesirini gösteren bu vadideki mesaisinden sarfı nazar ederek kat’iyetle söyleyebilirim ki bu hak kadının liyakatini takdir eden Cumhuriyet hükümetinin bir eseri lütfudur.”³⁰

Bu gelişmelerin ardından açıklama yapan Nezihe Muhittin Hanım söylediklerinin abartıldığını ve araya birkaç cümle eklendiğini iddia etmişti.³¹ Basında yaşanan bu tartışmaların ardından 1929 yılının son aylarından itibaren, KB’nde seçimler için çalışmalar başladı. Tasarıda kadınların seçimlere katılmalarının yanında, belediye meclisleri için seçilebilme haklarının da tanınacağına belli olmasıyla; KB’nde hareketlenmeler hızlandı. Basında belediye meclisi için adaylarının kimler olacağına ilişkin tahminler yürütülüyordu. KB içinde belediye üyesi olmak için seçileceği tahmin edilen kişiler şunlardı: Latife Bekir, Efzayiş Suat, Mediha Fazlı, Semha Rauf, Saime Faik, Lamia Refik, Aliye Halit Fahri, Güzide, Beyhan Hanımlar.³²

29 “Kimler Asri Kadın Sayılabilir?”, *Milliyet*, 26 Teşrin-i Sani 1929, sayı: 1359, s.3.

30 “Üç Nokta: Hanımlarımız Arasında”, *Milliyet*, 28 Teşrin-i Sani 1929, sayı: 1363, s.3.

31 *A.g.m.* s. 3.

32 “Hanımlar Gayrete Geldiler”, *Milliyet*, 29 Teşrin-i Sani 1929, sayı: 1364, s.1.

Cemile Burcu KARTAL

Birkaç gün sonra KB idari heyeti toplanarak, KB'nin belediye seçimlerine kadar yapacakları faaliyetleri belirlemişti. İdare heyeti toplantıda en fazla şu konular üzerinde durmuştu: KB ilk olarak Anadolu ve İstanbul'da konferanslar vererek, kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olabilmesi için kadınlar bilinçlendirilecek, Aralık ayı içinde yapılacak mahalle seçimlerine katılabilmek için çalışmalar yapılacak ve KB'nin hayır işlerinde daha başarılı olabilmesi için programda bazı düzenlemelere gidilecek.³³ Toplantının ardından KB, muhtarlık seçimlerine katılmak için CHF'na başvurdu. Ancak, CHF tarafından Belediye Kanunu çıkmadan, kadınların mahalle seçimlerine katılamayacakları açıklandı.³⁴

20 Mart 1930'da Belediye Kanunu'nun mecliste görüşülmeye başlanmasıyla birlikte, gerek basında gerekse KB içinde hareketlenmeler daha da hızlandı.³⁵ Nezihe Muhittin Hanım, Belediye Kanunu'nun mecliste görüşüldüğü dönemde CHF'ye üye kaydedilmek amacıyla partinin Beyoğlu şubesine başvurdu.³⁶ KB de Belediye Kanunu'nun mecliste görüşülmeye başlanmasını "Türk kadınlığının bir zaferi" olarak açıklıyordu. Ancak Nezihe Muhittin Hanım, bunun kendi zaferi olduğunu ve aslında KB'nin şu anki üyelerinin, daha birkaç yıl evvel kadınların henüz oy hakkına sahip olmayacaklarına inandıklarını iddia ediyordu.³⁷ Yine, KB'nde on beş günde bir, kadın belediyeciliği hakkında çeşitli konferanslar verilmesi kararı alındı.³⁸ İlk konferans KB üyelerinden Efzayiş Saut Hanım tarafından verildi. Efzayiş Hanım, kadınların yeni elde ettikleri bu hakkı en iyi şekilde kullanacaklarını belirtmiş ve kadınlara bu hakkı tanıyan Cumhurbaşkanına, teşekkürlerini sunmuştu.³⁹

33 "Kadın Birliği'nin Dün Verdiği Kararlar", *Milliyet*, 2 Kanun-i Evvel 1929, sayı: 1367, s.3.

34 "Kadınlar Muhtar Olacaklar mı?", *Milliyet*, 3 Kanun-i Evvel 1929, sayı: 1368, s.3.

35 *Cumhuriyet*, 21 Mart 1930, sayı: 2109, s.1.

36 *Milliyet*, 26 Mart 1930, sayı: 1481, s.1.

37 "Kadınların Mebusluğu", *Cumhuriyet*, 24 Mart 1930, sayı: 2112, s.3.

38 "Kadınlar Birliği Bir Seri Konferans Verecek", *Cumhuriyet*, 27 Mart 1930, sayı: 2115, s. 1; *Vakit*, 31 Mart 1930, sayı: 4392, s.2.

39 *Vakit*, 1 Nisan 1930, sayı: 4393, s.1.

Türkiye’de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri

20 Mart 1930 günü, yeni Belediye Kanunu’nun mecliste görüşülmesine başlandı.⁴⁰ Kanun, 20 Mart 1930, 22 Mart 1930, 24 Mart 1930, 29 Mart 1930 ve 31 Mart 1930 günlerinde mecliste görüşüldü, 4 Nisan 1930 günü 164 maddeyle 226 oy ile kabul edildi.

Kadınlara belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakları, kanunun 23 ve 24. maddelerinin a fıkrasında yer alan “Türk olmak ” hükmüne bağlı olarak tanınmıştır. Yine kadınlara verilen hak, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 10 ve 11 maddelerindeki “müntehipler mebus intihabına münhasır olmakla beraber Türk hukuku ammesi faslındaki 59. madde mucibince Türkler arasındaki musavatsızlık sınıfı aile ve fert imtiyazları mülga ve memnudur” ibaresiyle, tanınan hakkın anayasaya aykırılığının iddia edilemeyeceği belirtilmiştir.⁴¹

Kanunun kadınlara ilk defa siyasal haklarının verilmesi dolayısıyla mecliste yapılan konuşmaların niteliği oldukça önemlidir. Daha önce meclisin kadınların siyasal hakları konusundaki tavrı kanunun görüşüldüğü dönemle tamamen farklı bir nitelik taşımaktadır.⁴² Konunun ele alınış biçimi ve kadınlara seçimlere katılmaları hakkında meclis içinde herhangi bir muhalefetin olmayışı dikkat çekicidir. Aslında kadınların yeni haklarını almaları Afet İnan’ın hatıratlarında çok net bir biçimde aktarılmıştır. Afet İnan’ın hatıratı, mecliste kadınlara yeni haklarının verilmesinde takınılan olumlu havada Mustafa Kemal’in büyük bir etkisinin olduğunu aktarmaktadır.⁴³

40 *Cumhuriyet*, 21 Mart 1930, sayı: 2109, s.1.

41 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 20 Mart 1930, devre: 3, c: 17, İçtima: 3, s.26.

42 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 3.4.1339 (1923), Devre I, İçtima IV, XXVIII: 326.

43 Afet İnan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1968), ss.128-129. (Afet İnan aynı kitapta kadınların milletvekili seçme ve seçilme haklarının tanındığı 1934 yılına dair ilginç bir anı daha aktarmıştır: “1930-1934 yılları arasında Atatürk’ün etrafında bulunanlar zaman zaman kadınların seçim hakları üzerinde durmuşlardır. Fakat o yılların siyasi olayları bunu geciktirmekte idi. 1934 yılında bir gece Atatürk kendi hususi kütüphanesinde Başvekil İsmet Paşa ile çalışıyordu. Sabaha karşı hizmetçi beni uyandırdı ve bana ait olan hususi kütüphane odasına Atatürk ve İsmet İnönü gelmişlerdi. Atatürk bana :“İnönü’nün elini öp ve teşekkür et” dedi. Şaşırılmıştım, sebebini sordum. “Kadınlara mebus seçimi için rey hakkını hükümet TBMM’ne teklif edecek dedi “, Afet İnan, *a.g.e.*, s.139).

Kadınlar İlk Defa Siyasal Bir Partiye Üye Oluyor

Belediye Kanunu'nun mecliste görüşüldüğü bu dönemde kadınların siyasal hakları açısından çok önemli bir gelişme daha yaşandı. CHF'na kadın üye alınmaya başlanacağına açıklanmasıyla, ilk kez kadınların partiye üye olabileme imkânı doğdu. CHF nizamnamesinin “Her Türk Fırkaya aza olabilir” maddesi dolayısıyla bu konuda nizamnamede bir düzeltmenin yapılmayacağı ve yakında Türk kadınlarının fırkaya üye alınacağına beyan edileceği bildirildi.⁴⁴ Haberin ardından KB idare heyeti tarafından fırkaya üye olmak için başvuru yapıldı. Ancak fırkadan olumlu bir yanıt gelmedi.⁴⁵

Dönemde KB tarafından, yeni Belediye Kanunu'nun Cumhurbaşkanı tarafından onaylandığı gün, Taksim'de, Türk Kadınlarının Cumhurbaşkanına teşekkürlerini sunması için bir gösteri yapılması kararı alındı. Aynı gün İzmir ve Ankara'daki kadınların da tezahüratta bulunacakları belirtiliyordu.⁴⁶ Bu haberin ardından 4 Nisan 1930'da Belediye Kanunu'nun BMM'nde kabul edildiği bildirildi.⁴⁷ Aynı gün “Kadınların İntihap Hakkı” makalesinde Yunus Nadi, “Türk kadınının da artık yüzü açık ve alnı yüksek pek mümtaz bir mahlûk” olduğunu belirterek; kadınların bu vazifelerini başarıyla yapacaklarını temenni ediyordu.⁴⁸

Belediye Kanunu'nun kabulünün ardından da Afet İnan Hanım'ın, Halk Fırkasının ilk kadın üyesi olarak kaydı yapıldı.⁴⁹ Afet İnan Hanım'ın fırkaya kaydından sonra, kadınlar da kayıt işlemleri için fırkaya müracaat etmeye başladı.⁵⁰ İstanbul'da da kadınların fırkaya kayıtlarının 7 Nisan'dan itibaren başlayacağı bildiriliyordu.⁵¹ İstanbul'da ilk kadın üye olarak Resmî Hakkı

44 *Cumhuriyet*, 25 Mart 1930, sayı: 2113, s.1.

45 “Kadın Birliği Azasının Fırkaya Müracaatı”, *Cumhuriyet*, 30 Mart 1930, sayı: 2118, s.1.

46 *Vakit*, 3 Nisan 1930, sayı: 4395, s. 1; *Milliyet*, 3 Nisan 1930, sayı: 1489, s. 1; *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1930, sayı: 2122, s.1.

47 *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1930, sayı: 2123, s.1.

48 “Yunus Nadi, “Kadınların İntihap Hakkı”, *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1930, sayı: 2123, s.1.

49 *Vakit*, 3 Nisan 1930, sayı: 4395, s.1.

50 *Vakit*, 4 Nisan 1930, sayı: 4396, s.1.

51 *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1930, sayı: 2125, s.1.

Türkiye’de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri

Şinasi Hanım’ın kaydı yapıldı.⁵² Bu arada Nezihe Muhittin Hanım’dan Birliği suçlayan bir açıklama daha geldi. Nezihe Hanım, CHF’nın kadınların üyelik kayıtlarına başlamasına rağmen KB hiç bir çalışmada bulunmadığı için KB üyelerini tembellikle suçluyordu.⁵³

Kadınların CHF’na üye olmalarının heyecanı yaşanırken, KB tarafından Sultanahmet’te miting düzenlenmesi için çalışmalara başlandı. Mitinge bütün kadınların davetli olduğu açıklandı. KB tarafından tüm kadınların mitinge daveti için şu beyanat verildi:

Cumhuriyet Hükümetimizin inkişaf ettirdiği kadınlık bugün bir zafer kazanmıştır. Şimdiye kadar yurdunun bütün felaket ve acı zamanlarında erkeğine yardım eden, tarlalarda güneş karşısında kavrulan, harp cephesinde sırtına yaralar açarak siperden sipere koşan bu fedakâr Türk kadını dünkü ihmal ve nisyân felaketinden kurtulmaya ve siyasi haklara da tam bir vatandaş gibi iştirake hak kazandığını göstermek fırsatını bulmuştur. Türk Kadın Birliği bu kanaatle siz hemşerilerinden cesaret ve ilham alarak mücadelesine devam etmiş ve ilk muvaffakiyeti olan belediyede intihap etmek ve edilmek hakkını almıştır. Kadın zaferinin ve kadın hakkının tarihe geçtiği bu ilk nümayiş ve tes’itte her Türk kadınının bulunmak hakkıdır. Bu nümayişi tes’it için bütün Türk kadınlığının ve kız mekteplerinin iştirakiyle büyük bir alay tertip edilecektir... Memleketini seven ve hakkına hürmet etmeği bilen her Türk kadını Cuma günü saat 9’da Sultanahmet meydanına gelmelidir.

Türk Kadını;

Bu hak senin, bu şeref senin, bu zafer senindir.”⁵⁴

KB’nin miting için çalışmalarının devam ettiği günlerde Nezihe Muhittin Hanım, mitingin olduğu gün Sultanahmet’e gelerek, eski KB taraftarları ile bir konferans vereceğini açıkladı. Nezihe Muhittin Hanım ayrıca KB

⁵² *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1930, sayı: 2126, s.1.

⁵³ “Nezihe Hanım Kadın Birliği’ne Çatıyor”, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1930, sayı: 2124, s.3.

⁵⁴ “İstanbul Kadınları Cuma Günü Bir Miting Yapacak”, *Milliyet*, 7 Nisan 1930, sayı: 1403, s.1.

Cemile Burcu KARTAL

üyelerini “cahil ve pis sütünelere” benzetererek, “benim öz çocuğumu elimden aldılar” suçlamasında bulunuyordu.⁵⁵

Bu açıklama KB’nde büyük tepki yarattı. KB başkanı Latife Bekir, idare heyeti tarafından Nezihe Muhitin Hanım’ın bu tür suçlamalarına cevap verilmeyeceği kararını aldıklarını ifade etti. Ayrıca Latife Hanım ve Efzayış Suat Hanım, mitingde kimlerin konuşma yapacağını belli olduğunu ve bu sebepten de Nezihe Hanım’a konuşma yapması için müsaade edilemeyeceğini de açıkladı.⁵⁶

Miting 11 Nisan 1930’da yapıldı. Ancak mitingin başladığı saatlerde kadınlardan çok erkek dinleyiciler çoğunlukta idi. Öğlen saatlerinde az miktarda da olsa kadınların katılımıyla mitingde hareketlenmeler başladı. KB başkanı Latife Bekir tarafından, kadınlara verilen seçme ve seçilme hakkına dair bir teşekkür konuşması yapıldı.⁵⁷

Gösteriye basının yoğun ilgisi olmuştu. Mitinge kadından fazla erkeğin katılması ertesi gün gazetelerde, özellikle KB hakkında yoğun eleştirileri beraberinde getirdi.⁵⁸ Gazetelerde KB’nin, Türk kadınlarının tümünü temsil edecek bir hareket olmadığı belirtiliyordu. *Cumhuriyet* gazetesindeki bir köşe yazısı, kadınların mitingde katılmayışını, kadınlara verilen bu hakkın, onlar arasında ne kadar “laiki” ile karşılandığının bir göstergesi olduğunu söyleyerek kadınlara ağır eleştiriler yapılmıştı.⁵⁹ İstanbul Kız Lisesi Müdürü Nâkiye Hanım ise mitingin başarısızlığının sorumlusunun Türk kadınları değil, KB olduğunu söylemişti.⁶⁰ Ayrıca Nâkiye Hanım, KB’nin siyasetle meşgul olmasını doğru bulmadığını savunmuştu. KB’nin siyasal haklar için mücadele eden bir hareketmiş gibi davranmasının yanlış olduğunu, çünkü

55 “Nezihe Muhittin Hanım Mukabil Taarruza Geçti”, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1930, sayı: 2127, s.3.

56 “Kadınların Fırkaya Müracaatları Devam Ediyor”, *Milliyet*, 9 Nisan 1930, sayı: 1405, s.3; “Hanımlar Arasında”, *Milliyet*, 10 Nisan 1930, sayı: 1496, s.1.

57 “İstanbul Hanımlarının Mitingi”, *Milliyet*, 12 Nisan 1930, sayı: 1498, s.1.

58 *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1930, sayı: 2138, s.1.

59 “Hanımların Mitingi”, *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1930, sayı: 1498, s.1.

60 “Kabahat Tamamıyla Kadın Birliği’nin”, *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1930, sayı: 2138, s.1.

Türkiye’de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri

hakların bir mücadele içinde alınmayıp, erkekler tarafından “bahşedildiğini” belirtmişti.⁶¹

Mitingin ardından bir açıklama yapan Nezihe Muhittin Hanım da “bugün artık Kadın Birliği yoktur, millet birliği vardır” diyerek, KB’nin artık yardım birliği haline döndüğünü savunmuştu.⁶² Mitinge karşı bir eleştiri de Ankaralı kadınlardan geldi. Ankaralı kadınlar tarafından İstanbul’daki mitingin başarısızlığı kınanmış, Ankara’da kadınlar tarafından belediye kanununun kabulü için yeni bir miting düzenleme kararı alınmıştı.⁶³

Mitinge yapılan eleştirilere karşı *Milliyet* gazetesi muhabirine açıklama yapan KB üyeleri ve başkanı Latife Hanım, mitingin başarıya ulaştığından bahsetmiş, kadınların az sayıdaki katılımının da doğru olmadığını ifade etmişlerdi. Ancak muhabir KB’nde gergin bir havanın var olduğunu belirtmişti.⁶⁴ Yine KB üyeleri tarafından Nezihe Muhittin Hanım’ın açıklamalarına da sert eleştiriler getirilmiş ve KB’nin görevlerinin henüz bitmediği açıklaması yapılmıştı.⁶⁵

Kadınlar Birliği’nin Cumhuriyet Halk Fırkasına Müracaatı

Bu eleştirilerin ardından, KB üyelerinin CHF müracaatları gerçekleşti. Ancak fırka tarafından KB’nin toplu olarak fırkaya kaydının yapılamayacağı, üyelerin ikametgâh adresine göre ayrı ayrı kayıt yaptırabilecekleri açıklandı. Yine müracaatın olduğu gün KB üyeleri tarafından artık CHF için çalışacaklarını belirttikten sonra özellikle, son dönemde meydana gelen dedikodular dolayısıyla bundan sonra sadece hayır işleri ile meşgul olacakları açıklaması yapıldı. Yine bu müracaatta KB üyeleri son dönemde Nezihe Muhittin tarafından KB’ne yapılan eleştiriler hakkında da şikâyet

61 “Kadın Birliği Fırkaya Müracaat Etti”, *Milliyet*, 20 Nisan 1930, sayı: 1506, s.4.

62 “Kadın Birliği’ne Artık Lüzum Var mı?”, *Milliyet*, 14 Nisan 1930, sayı: 1500, s.1.

63 “Hanımlar Arasında”, *Milliyet*, 15 Nisan 1930, sayı: 1501, s.1.

64 “Kadın Birliği’nde: Asabi Bir hava Esiyor”, *Milliyet*, 17 Nisan 1930, sayı: 1503, s.1.

65 “Kadınlar”, *Milliyet*, 18 Nisan 1930, sayı: 1504, s.1.

Cemile Burcu KARTAL

bulunmuşlardı.⁶⁶ Kadınların fırkaya müracaatlarının ardından, KB idare heyetinin istifa edeceği üzerine söylentiler başladı. Ancak bu dedikodular hakkında açıklamada bulunan KB başkanı Latife Hanım, istifanın söz konusu olmadığını idari heyetin görevini tam manasıyla yerine getirdiğini belirtmişti.⁶⁷ KB’nde tüm bu gelişmelerin ardından, belediye seçimleri için çalışmalara hız verilmeye başlandı. Üyeler belediye seçimlerinde, KB adına aday gösterilmek için fırkaya müracaat etti. Ancak fırka, seçimlerde kadın aday gösterileceğini, fakat KB adına fırkada bir aday gösterilmesinin mümkün olamayacağını belirterek, müracaatı geri çevirdi.⁶⁸ Müracaatın ardından KB’nin senelik kongresi toplandı.⁶⁹

Kadınlar bu faaliyetleri yürütürken, gazetelerde kadınların faaliyetlerini eleştiren yazılara ve karikatürlere de yer verilmişti. Bu eleştirilerden biri *Vatan* gazetesinde “Seyyah” köşesini hazırlayan Fuat Bey’den gelmişti. Fuat Bey, kadınların boş hayaller peşinde koştuklarını, siyasi hakların yanında başka görevlerin de onların önüne yığılacağını ve kadınların en tabii hakkı olan annelikten uzaklaşacağını savunmuştu.⁷⁰ Yine *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan bir köşe yazısında kadınların siyasi haklarından önce, insani görevlerini düşünmeleri gerektiği belirtiliyordu.⁷¹ Türk Ocağında “Kadınlarımız ve İntihabat”ı hakkında düzenlenen bir konferansta da dönemin doktorlarından Kadri Raşit Paşa, kadınların siyasi alanda kazandıkları bu hakka karşı çıkmış ve kadının yerinin siyaset sahası değil; aile ocağı olduğunu ifade etmişti.⁷² Kadınlara, belediye meclisi seçimlerinde seçme ve seçilme hakkının verilmesine karşı çıkanlar sadece erkekler olmamıştı. Türk KB üyelerinden Fitnet Mümtaz Hanım da, “adamakıllı bir anne olmanın, basit bir meclis üyesi olmaktan daha iyi olduğunu” savunmuştu.⁷³

66 “Kadın Birliği Fırkaya Müracaat Etti”, *Milliyet*, 20 Nisan 1930, sayı: 1506, s. 1-4; “Kadınlar Birliği İdare Heyetinde”, *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1930, sayı: 2139, s.2.

67 “İstifa Edecekler mi?”, *Milliyet*, 20 Nisan 1930, sayı: 1506, s.1.

68 “Hanımlarımız İntihabata Hazırlanıyor”, *Milliyet*, sayı: 1537.

69 “Kadın Birliği”, *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1930, sayı: 2186, s.1.

70 Seyyah, *Vakit*, 1 Nisan 1930, sayı: 4393.

71 “Doğru Değil mi?”, *Cumhuriyet*, 4 Kanun-i Evvel 1929, sayı: 2002, s.2.

72 *Vakit*, 18 Nisan 1930, sayı: 4410, s.3.

73 *Vakit*, 25 Mart 1930, sayı: 4384, s.2.

Türkiye’de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri

Nitekim kadınların ilk defa siyasal haklarını kullanacakları dönemde eski ve yeni KB üyelerinin arasındaki tartışmalar dikkat çekicidir. Kadınlar arasında yaşanan bu ayrışma seçim döneminde daha bariz hala gelecektir. Yine dönem basınında ele alınan kadınların siyasal haklarını kazanmasıyla, toplumsal görevlerinde aksama olacağı endişesi de dönemin kadın haklarına bakış açısının bir yansımasıdır.

Ancak belediye seçimlerine iki ay kala gündemde çok önemli bir değişim yaşandı. Ağustos ayı başlarında yeni bir fırkanın kurulacağı haberi, kadınların bir anda basının gündeminden uzaklaşmasını beraberinde getirdi

B - Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Kuruluşu ve Yeni Fırka’nın Kurulduğu Dönemde Kadınlar Birliği

Takriri-i Sükûn döneminin sona ermesiyle siyasal hayatta yaşanan ılımlı hava yeni bir muhalefet partisinin kurulmasıyla daha da yükseldi. Tunçay’ın deyiimiyle “güdümlü” bir demokrasi denemesi, üç buçuk ay gibi kısa bir süre devam etmesine rağmen Türk siyasal hayatında önemli bir dönüm noktası oldu.⁷⁴

Ekonomik alanda yaşanan olumsuz gelişmeler, yeni bir parti kurulmasına ihtiyaç duyulmasının temel sebebi olmuştu. 1929 Dünya ekonomik bunalımı Türkiye’nin ekonomik ve sosyal yapısında önemli etkiler yarattı. Yeni Cumhuriyet’in zaten zayıf olan ekonomik alt yapısı, bu krizle birlikte daha da sarsılmıştı. Ayrıca Cumhuriyet’in ilanından itibaren yapılan devrimlerin halk katında yarattığı tepkiler, bu tepkileri bastırmak için kullanılan baskı mekanizmaları ve hükümetin ekonomik alandaki başarısızlığı ülkede iktidara karşı var olan hoşnutsuzluğu daha da arttırmıştı. Mustafa Kemal,

74 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1999), s. 347; Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller*, (İstanbul: Afa Yayınları 1996), s.73; Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, (İstanbul, İmge Yayınları 1995), s. 294; Cemil Koçak, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908 – 1980*, der. Sina Akşin, (İstanbul: Cem Yayınları 1995), s.95; Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, (İstanbul: İmge Yayınları 2001), s.59.

Cemile Burcu KARTAL

ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal sorunları, mecliste hükümeti denetleyecek bir mekanizmanın eksikliğine bağlamıştı. Bu sebeple de Takrir-i Sükûn dönemi öncesi başbakanlıktan ayrılan Fethi (Okyar) Bey'in Paris elçiliğinden izinli olarak yurda dönmesiyle Mustafa Kemal'in talep ve talimatı üzerine bir muhalefet partisi kurmak üzere girişimlerde bulunmaya başladı.⁷⁵

Serbest Fırka'nın kuruluşuna ilişkin dilekçe, 12 Ağustos 1930 tarihinde Yalova'dan İstanbul'a gönderilerek İstanbul valiliğinden partinin tescili istendi.⁷⁶ Ertesi gün işlemler tamamlanarak Fethi (Okyar) Bey'e iletildi. Böylece Cumhuriyet döneminin ikinci önemli partisi, Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) adıyla kurulmuş oldu. Parti için gerekli olan para da Mustafa Kemal tarafından sağlandı.⁷⁷

Yeni fırkanın kuruluş işlemlerinin yapıldığı günlerde, KB'nden yeni fırka kurulduktan sonra KB'nin ne gibi faaliyetlerde bulunacağına dair bir açıklama yapıldı. KB yeni fırkanın kurulmasının ardından, konularında herhangi bir değişiklik olmayacağını belirtti. Kişisel olarak, KB içinde SCF'na katılmak isteyenler olsa da, daha önce KB üyelerinin birçoğunun CHF'na girmiş olduğu açıklandı. Ayrıca KB'nin toplu olarak SCF'na katılmasının ise düşünülmediği ifade edildi. Aynı dönemde Nezihe Muhittin Hanım'ın SCF'na gireceğine dair söylentiler yapılmaktaydı.⁷⁸

75 Karpat, *a.g.e.*, s. 73; Çavdar, *a.g.e.*, s.294; Tevfik Çavdar "Cumhuriyet Döneminin İlk Çok Partili Belediye Seçimleri", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 1989, sayı: 105, s.3; Koçak, *a.g.m.*, s. 95; Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 28. Ağaoğlu Hatratında, Fethi (Okyar) Bey'in Mustafa Kemal tarafından yeni partiyi kurmakla görevlendirilmesinin sebebini, özellikle balo sırasında Fethi (Okyar) Bey'in İsmet Paşa'nın ekonomi politikasına yaptığı liberal nitelikli eleştirilerin etken olduğunu aktarmıştır. Yine aynı hatıratında Mustafa Kemal'in yeni bir parti kurulmasını istemesindeki ana etkenin "memlekette ihtiyatlı bir hürriyet havasını estirmek ve memleketi yavaş yavaş hürriyete kavuşturmak" olduğu aktarılır.

76 *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930, sayı: 2251, s.1; *Hâkimiyet-i Millîye*, 13 Ağustos 1930, sayı: 3263, s.1.

77 Serbest Fırka kurucuları, tıpkı partinin kurulmasında olduğu gibi, adının belirlenmesinde de hiçbir rolleri olmamıştır, partiye Serbest Cumhuriyet adı Mustafa Kemal tarafından verilmiştir. Ayrıca partinin kurulması için gerekli para da onun tarafından sağlanmıştır. Ali Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Fesh Edildi*, (İstanbul Yayıncılık) , s.17, Ancak Ahmet Ağaoğlu hatratında, fırkanın isminin serbest olmasında Recep Peker tarafından Mustafa Kemal'e önerilen fikirlerin hakim olduğunu söylemiştir: Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.41.

78 *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1930, sayı: 2252, s.3.

Türkiye’de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri

SCF üye kayıtlarının başlamasıyla birlikte, basında yeni fırkaya üye olmak için müracaat edenlerin büyük bir kısmını kadınların oluşturduğu belirtiliyordu.⁷⁹ 25 Ağustos’ta 30, 27 Ağustosta ise 300 kadının İstanbul’da SCF’na yazıldığı bildiriliyordu. CHF’na kaydedilmek için ise 200 kadın başvuruda bulunmuştu.⁸⁰ SCF’na üye olmak için başvuran kadınlar arasında Suat Derviş ve Nezihe Muhittin Hanım da yer alıyordu. Nezihe Muhittin Hanım konu ile ilgili olarak şu açıklamayı yaptı: “Halk fırkası da samimidir. Fakat bu yeni fırka tamamıyla yeni bir hareket vesilesidir. Prensipleri daha iyi ve ciddidir. Vaitlerini tatbikat itibarıyla çok ehemmiyetli buluyorum ⁸¹”

Nezihe Muhittin ve Suat Derviş’in partiye katılımıyla, KB ile olan gerginlik daha da arttı. Suat Derviş, CHF’na yazılan KB’ni “seçkin” olmamakla suçluyordu. Kısa bir süre sonra KB idare heyetinden Aliye Esat Hanım’dan sert bir cevap geldi. Aliye Hanım “Belediye Meclisi manikür ve boya salonu değildir” diyerek, Suat Derviş’e yanıt veriyordu. ⁸²

Yine yeni fırkanın kuruluşundan birkaç gün sonra SCF’nın ilk kadın üyesi olan Makbule Hanım ilk beyanatında bulundu. Makbule Hanım’ın beyanattı şu şekilde idi:

“Yüksek maksatlarla ve millete, memlekete büyük hizmetler emeliyle SCF teşekkül etti. Bu fırkanın milletin memleketin bütün ihtiyaçlarını düşüneceği ve refaha ulaştıracağı kanaatiyle ve Ali Fethi (Okyar) Beyefendiye olan büyük itimadım dolayısıyla intisap ettim. İki fırka yekdiğerinin düşmanı değil kardeşidir. Birbirlerinin hatalarını görürler ve tashih ederlerse hedefe daha çabuk vasıl oluruz. Bugün kadınlık erkeklik meselesi yoktur, vatan meselesi vardır. Bugün için bu kâfidir.”⁸³

Makbule Hanım’ın beyanatından birkaç gün önce, yeni fırkaya katılan ikinci kadın, Makbule Hanım’ın arkadaşlarından Adile Hanım oldu.⁸⁴ Şehir

79 Cumhuriyet, 18 Ağustos 1930, sayı :2256, s.4.

80 Cumhuriyet, 26 Ağustos 1930, sayı: 2265, s.3; Cumhuriyet, 28 Ağustos 1930, sayı: 2267, s.1.

81 Cumhuriyet, 22 Ağustos 1930, sayı: 2260, s.4.

82 Yarı, 16 Ağustos 1930, sayı: 238, s. 5. Aktaran: Füsün Üstel, a.g.m., s.72.

83 Cumhuriyet, 21 Ağustos 1930, sayı: 2260, s.1.

84 Cumhuriyet, 19 Ağustos 1930, sayı: 2257, s.1.

Cemile Burcu KARTAL

meclisine yeni fırka tarafından aday gösterilecek olan Adile Hanım, yeni fırkaya katılma sebebini ise şu şeklide açıklamıştı: “Halk Fırkası bize sulh zamanında refah vaat etti, fakat gelmedi. Yeni fırkanın önünde büyük sözler gördüm ve girdim. Büyük bir kitle olan kadınlığın evde, mesaide, mecliste, komisyonda politikada bulunması tabii hakkıdır. İşte ben bunu müdafaa edeceğim”⁸⁵

Sonuç olarak, birliğin eski ve yeni üyeleri arasındaki çatışmalar, farklı siyasal partilerin çatısı altında toplanmalarını da beraberinde getirmiştir. Seçim döneminde de bu farklılıklarını yansıtmışlardır. Ancak, 1930 Belediye Seçimlerinin Cumhuriyet döneminin ilk çok partili seçimi olması ve seçim döneminde yaşanan siyasal gerginlikler, kadınlarla ilgili haberleri basının gündeminde ikinci plana düşürmüştür.

C - 1930 Belediye Seçimleri

Yeni fırkanın kuruluşunda yaşanan ılımlı hava kısa bir süre sonra değişmeye başladı.⁸⁶ İki parti arasında yaşanan esas gerginlik Türk siyasal hayatının dönüm noktalarından biri olan 1930 Belediye Seçimlerinde doruğa ulaştı.⁸⁷ Bu dönemde yaşanan siyasal olaylar SCF’nın kapanmasını da beraberinde getirdi. SCF’nın seçimlere katılacağına dair açıklama Fethi (Okyar) Bey tarafından yapıldı. Ancak bu açıklamadan önce Fethi (Okyar) Bey gazetelere partinin seçimlere katılacağına dair kesin bir kararın olmadığını beyan etmişti.⁸⁸

Ağaoğlu da hatıratında Mustafa Kemal’in böyle bir istekte bulunmasının “pek muhtemel” olduğunu belirtmişti.⁸⁹ Mustafa Kemal’in partinin seçimlere katılmasını “büyük bir olasılıkla” desteklediğinin anlaşılmasının

85 *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1930, sayı: 2260, s.4.

86 İki parti arasında yaşanan gerginlikle ilgili bkz: Çetin Yekin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, (Karacan Yayınları, 1982); Tunçay, *a.g.e.*; Karpaz, *a.g.e.*; Çavdar, *a.g.e.*; Koçak, *a.g.m.*; Timur, *a.g.e.*

87 Çavdar, *a.g.e.*, s.296.

88 *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1930, sayı: 2287, s.1.

89 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.49.

Türkiye’de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri

ardından SCF’nin, Türkiye’nin ilk çok partili seçimine rejimine muhalif partisi olarak 18 Ağustos 1930 tarihinde katılacağı açıklandı.⁹⁰

3 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen yeni Belediye Kanunu ilk kez bu seçimlerde uygulanacaktı. Yasaya göre seçimler ülkenin değişik yerlerinde değişik tarihlerde başlayacak, Eylül başından Ekim ayının 20’sine kadar yaklaşık bir buçuk ay sürecekti (madde 31). Bir seçim bölgesinde seçimlerin kaç gün süreceği ve seçilecek üyenin miktarı ise, en büyük mülki amirin onayını almak kaydıyla, o yerin belediye meclisinin inisiyatifine bırakılıyordu. Yine yasa nüfusu 500’den az olmayan yerlerin seçim bölgesi olacağını öngörüyordu. (madde 33-38) Sandık başkanlarının da ya o yerin belediye başkanı ya da belediye meclis üyelerinden biri olacağı belirtiliyordu (madde 33).⁹¹ Yasanın bu hükümleri seçimler sırasında çeşitli yolsuzluk ve baskı iddialarına yol açmış, taraflar arasında gerginlik ve çatışmaların çıkmasında önemli bir etken olmuştu.

1930 Belediye Seçimleri, o zamana kadar yapılan seçimlerden farklı olan önemli özellikler de taşımaktadır. İlk defa; bir seçim tek dereceli olarak yapılacak, kadınlar ilk defa bir seçimde oy kullanacaklar ve iki parti Cumhuriyet tarihinde genel nitelikteki bir seçimde karşı karşıya gelecekti. Bu özelliklerden başka CHF’nin ilk çok partili seçimi olması dolayısıyla reformların halk tarafından kabul edilirliliğini ölçmek açısından da çok önemli bir yere sahipti.⁹²

İstanbul ve İzmir Seçimleri

1930 seçimlerinde yoğun mücadelenin yaşandığı iller İzmir ve İstanbul oldu. Ankara’daki seçimlere; SCF Ankara milletvekili Talat Bey önceden çalışmalara başladığı halde, büyük bir olasılıkla Mustafa Kemal’in seçim bölgesi olduğu ve ona karşı mücadele etmiş olmamak için katılmamıştı. Yeni fırkanın kuruluşundan sonra fırkayı destekleyen en önemli kentler İstanbul ve İzmir olmuştu. İzmir ve İstanbul gerek oy potansiyeli ve gerekse

⁹⁰ *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1930, sayı: 2288, s.1.

⁹¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 20, Mart 1930, devre: 3, c: 17, İçtima:3, ss.72-82.

⁹² Yetkin, *a.g.e.*, s.166; Avşar, *a.g.e.*, s. 146; Çavdar, *a.g.m.*, , s.3.

Cemile Burcu KARTAL

tarihsel önemleri dolayısıyla seçimlerde çok önemli bölgeler olmuşlardı. Bu yüzden iki ilin seçim dönemleri basında büyük bir ilgi ile izlendi. Partiler de bu illere özel önem vermiş ve sonuçları kendi lehlerine çevirmek için yoğun çalışmalar yapmışlardı.⁹³

İzmir’de seçimlere 1 Ekim 1930 günü başlandı.⁹⁴ İzmir’de seçimlere iki parti tarafından da büyük önem verildi. Seçimlerin başladığı gün her iki parti de halkın oylarını kendi partilerine vermesini konu alan beyannameler yayınladı. Seçimlerden birkaç gün önce de *Cumhuriyet* gazetesinde SCF’nın 68 kişiden oluşan İzmir adaylarının isimleri yayınlandı. SCF’nın adayların mesleki dağılımına bakıldığında, ağırlıklı olarak ticaretle uğraşan kişilerin yer aldığı görülmektedir. SCF’nın aday listesinde üç kadın (*Ahenk* gazetesini sahibi Cevriye İsmail, Hasane Nalan, Rabia Arif Hanımlar), ve üç de Musevi yer almaktaydı.⁹⁵ İzmir’de seçimlere başlanmasının hemen ardından iki parti arasında gerginlik de artmaya başladı. İzmir’de seçimler, ilk günlerde SCF lehine gelişmişti. Seçimlerin devam ettiği günlerde, oy vermek isteyen seçmenlerin listelerde adlarını bulamamalarına dair şikâyetler başladı. Hatta seçmenlerin şikâyetlerini Mustafa Kemal’e iletmeye karar verdikleri bildiriliyordu.⁹⁶ Bu gelişmelerin ardından, CHF taraftarlarının seçimlere ‘çoklukla’ katılmaları neticesinde, sonuçlar CHF lehine değişmeye başladı.⁹⁷ Nitekim seçimler CHF lehine sonuçlandı. İzmir’de toplam 23.124 oy kullanılmış, oyların 14.624 CHF’na, 6.600 SCF’na verilmişti. CHF’nın İzmir adaylarından iki kadın, Hasane Nalan ve Benal Nevzat, İzmir Şehir Meclisine üye seçildi.⁹⁸ 5 Teşrin-i Evvel günü de, İstanbul seçimlerine başlandı.⁹⁹ Yine CHF tarafından seçimlerin başladığı gün *Vakit* gazetesinde kadınların oylarını CHF’na vermesi için bir propaganda beyannamesi yayınlandı. Beyanname şu şekilde idi:

93 Yetkin, *a.g.e.*, s.184; Avşar, *a.g.e.*, s.150; Çavdar, *a.g.m.*, s.3.

94 *Cumhuriyet*, 1 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 2300, s.3.

95 *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1930, sayı: 2297, s.2; *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1930, sayı: 2298, s.2.

96 *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1930, sayı: 2289, s.2.

97 *Cumhuriyet*, 15 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 2314, s.3.

98 *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 3332, s.1; *Cumhuriyet*, 21 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 2320, s.3.

99 *Cumhuriyet*, 5 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 2303, s. 1, *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Teşrin-i Evvel 1930 sayı: 3316, ss. 1-3.

Türkiye’de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri

“Hanımlar!

Belediye intihabına iştirak ediniz

Reylerinizi Halk Fırkasına veriniz! Çünkü Halk Fırkası, kadınlara hürriyet ve insan gibi yaşamak hakkını vermiştir Halk Fırkası kadınlara:

1- Mirasta musavatımı temin etti. Hâlbuki eskiden kadınlar erkeğin mirasta aldığıının yarısını alırlardı.

2- Belediye intihabatına iştirak hakkını verdi. Kadın eskiden vatandaş değildi. Halk Fırkası kadını esaretten kurtardı vatandaş mevkiine isat etti.

3-Eskiden kadın hâkim olamazdı. Kadın kocanın esiri ve cemiyetin tıfilyisi idi. Hâlbuki Halk Fırkası cemiyetin en yüksek fayıklar isteyen hâkimlik mevkiine çıkardı.

“Saçı uzun, aklı kısa” sözünü filen tekzip eden odur.

4-Eskiden kadın avukat olamazdı. Halk Fırkası kadının hak ve adalet sahasında erkekten farklı olmadığını ispat etti. Kadının avukat olmasına müsaade eden Halk Fırkasıdır.

5-Kadın evde koca denen imparatorun emir tebaasıydı. Ailede hüküm, kumanda kocanın idi. Mukaveleler kocanın vefatı ile bozulurdu. Talak hakkı kocanın elinde idi. Halk Fırkası ailede de müfrasiyi ilan etti. Kariyi kocayı müsavi haklarla birbirine bağlayan Halk Fırkasıdır.

6-Eski ailede koca dörde kadar kadın alırdı. Bu kocalar namına zorbalıktı. Bir kadına bir koca veren Halk Fırkasıdır.

7-Anneler... yavrularınız 3 sene sizden uzak silah altında kalırlardı. Halk Fırkası sizin çocuklarınızın askerlik müddetini 18 aya indirdi. Bununla sulhu ne kadar sevdiğini ispat etti

Sulh demek kadın demektir. Sulhu seven Halk Fırkası senin Fırkandır.

Reylerinizi Halk Fırkasına Veriniz!”¹⁰⁰

Aynı gün gazetelerde her iki fırkanın da aday listesi yayımlandı. SCF’nın İstanbul adaylarının sayısı 117 idi.¹⁰¹ Listeler ilan edilmeden önce, SCF’nın

¹⁰⁰*Vakit*, 5 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 4577, s.2.

¹⁰¹ Beykoz: CHF: Seniye İsmail Cenani Hanım, Beyoğlu: CHF: Nakiye Hanım, Ayşe Remzi Hanım, SCF: Makbule Hanım, Nezihe Nezihe Muhittin Hanım, Eminönü: CHF: Rana Sani Yaver Hanım, Refika Hulusi Behçet Hanım, SCF: Suat Derviş Hanım, CHF: Fatih: Latife Bekir Hanım, Kadıköy: CHP, Safiye Hüseyin Hanım.

Cemile Burcu KARTAL

ilan edeceği beyannamede gayrimüslim ve işçilerin yanı sıra kadın adayların diğer adaylarla yarıya yakın olacağı söylentileri üzerine CHF’nda bazı kadınların üyelikleri kabul edilmişti. KB başkanı Latife Bekir Hanım da kabul edilenler arasındaydı.¹⁰² Ancak bu söylentilere rağmen aday listeleri açıklandığında CHF kadın adayları, SCF’na göre daha fazlaydı. Nezihe Muhittin ve Makbule Hanım (Beyoğlu), Suat Derviş (Eminönü) SCF tarafından, İstanbul için gösterilen aday listesi içindeydi. Aynı listede 13 tane de azınlıklardan aday yer almaktaydı. Bunların altısı Rum, dördü Ermeni, üçü Yahudi idi. CHF’nın kadın adayları ise şu isimlerden oluşuyordu: Seniye İsmail Cenani Hanım (Beykoz), Nakiye (Beyoğlu), Ayşe Remzi (Beyoğlu), Latife Bekir (Fatih), Safiye Hüseyin (Kadıköy), Refika Hulusi Behçet Hanım (Eminönü), Rana Sani Yaver (Eminönü) CHF azınlıklardan hiçbir aday göstermemişti.¹⁰³

Fırkaların kadın adaylarından başka İstanbul’da Sabiha Zekeriya Hanım da bağımsız aday olarak belediye üyeliğine adaylığını koymuştu.¹⁰⁴ Adaylığının ardından bir propaganda broşürü yayınlayan Sabiha Hanım, adaylığını İstanbul şehrinin çoğunluğunu oluşturan işçi, fakir, köylü, küçük esnaf, küçük memuru temsil eden halk adına koyduğunu açıklamıştı. Seçildiği takdirde gerçekleştirmeye çalışacağı ilk uygulamanın “fakir halkın reyini, otoritesini, iktisadi ve içtimai haklarını savunmak” olduğunu belirtmişti.¹⁰⁵

Seçimlerin başlamasına birkaç gün kala ve seçim döneminde iki partinin kadın adayları arasında seçim yarışı da başladı. Nezihe Muhittin Hanım, Suat Derviş, Nakiye ve Ayşe Şevki Hanımlar, İstanbul’un çeşitli yerlerinde seçim propagandası yapmaktaydılar.¹⁰⁶

102 *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1930, sayı: no: 2276, s.2.

103 *Hâkimiyet-i Millîye*, 6 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 3317, s.1.

104 *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1930, sayı: s.3.

105 Cemil Koçak, “1930 Belediye Seçimlerinde Sabiha Sertel’in Adaylığı”, *Tarih ve Toplum*, Mart 1988, sayı: 21, s.28.

106 *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1930, sayı: 2276, s.3; *Cumhuriyet*, 3 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 2304, s.4, *Cumhuriyet*, 4 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 2303, s.1; *Cumhuriyet*, 6 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 2307, s.1.

Türkiye’de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri

İstanbul seçimlerinin başlamasından bir gün sonra *Cumhuriyet* gazetesinde Nezihe Muhittin Hanım’ın yeni bir KB kuracağına dair haber yayınlandı. Konuyla ilgili bir açıklama yapan Nezihe Muhittin Hanım, KB’nin bugünkü durumundan çok müteessir olduğunu belirterek, KB’nin kadın erkek arasındaki eşit hak iddialarının da eskimiş olduğunu savunmuştu. Hatta KB gayesi ve faaliyetlerinin de bugün anlayamadığını iddia etmişti. Nezihe Muhittin Hanım bu durum karşısında ülke kadınlığının varlığını göstermek ve kadınlık mevzuu hakkında çalışmalar yapmak için “Kadın Varlığı” adı altında yeni bir KB kuracağını ve bu KB nizamnamesi için de çalışmalara başladığını açıklamıştı.¹⁰⁷ Suat Derviş de derneğin esas alacağı ilkeleri saptamak ve Alman kadınlarının siyasi faaliyetlerini ne şekilde yaptıklarını incelemek amacıyla Berlin’e gideceğini açıkladı.¹⁰⁸

İstanbul seçimleri boyunca çeşitli seçim bölgelerinde iki fırka taraftarları arasında yoğun mücadeleler yaşanmıştı. Fatih seçim bölgesinde SCF taraftarları, oy vermek istedikleri adayların listelerde yer almaması dolayısıyla itirazlarda bulunmuşlardır.¹⁰⁹ Kasımpaşa ve Kumkapı’da da seçim günü iki parti taraftarları arasında kavga yaşanmıştı. SCF taraftarlarının seçim sandığının başına ‘yeşil bayrakla’ gelmesi basında büyük tepki yarattı. SCF taraftarları bayrağın Vefa spor kulübüne ait olduğunu iddia etmişlerdi. Ancak kulüp başkanı gelenlerin kulüp mensubu olmadıklarını açıkladı. ‘Yeşil bayrak’ olayı basında yeni fırkanın irtica güçleri tarafından desteklendiği şeklinde yorumlanmaya başlandı.¹¹⁰ Hasköy seçimlerinde de bir Musevi’nin seçim sandığı başında “Halkçılar Yahudileri kesecek, onlara rey vermeyin” sözleri ve bazı SCF taraftarlarının seçim yerine bıçaklı geldikleri iddiaları üzerine parti taraftarları gözaltına alınmıştı.¹¹¹ Seçimlerde yaşanan bu gerginlikler ve SCF taraftarlarının ortaya attıkları

107 “Nezihe Hanım Yeni Bir Cemiyet Yapıyor”, *Cumhuriyet*, 6 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 2304, s.12.

108 *Yarın*, 10 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 323, s.2. Aktaran: Üstel, *a.g.m.*, s.76.

109 *Cumhuriyet*, 15 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 2314, s.1.

110 *Cumhuriyet*, 11 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 2310, s.1.

111 *Cumhuriyet*, 9 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 2308, s.4.

Cemile Burcu KARTAL

yolsuzluk iddiaları, CHF taraftarı basın tarafından, kaybetmekte olan SCF'lıların “teranesi” olarak değerlendirilmekteydi.¹¹²

İstanbul seçimlerinde yaşanan ilginç bir olay da Fethi (Okyar) Bey’in oy kullanma olayı oldu. Yeniköy’de oy kullanmak isteyen Fethi (Okyar) Bey’in, ikametgâh tarihi altı aydan az olması dolayısıyla engellendi. Fethi (Okyar) Bey’in oy kullanamaması dolayısıyla sinirlendiği belirtilmişti. Fethi (Okyar) Bey’in tavrı, iktidar yanlısı basında yoğun eleştirilere uğradı. Bir fırka reisinin, bir kanun hükmünü bilmemesi “elem” verici olarak nitelendirilmişti.¹¹³

İstanbul Bölgesi Seçim Sonuçları:

İstanbul seçimleri 18 Ekim günü sona erdi.¹¹⁴ İstanbul bölgesinde 300.000 seçmenin oy kullanması gerekirken, seçimlere katılma oranı düşük kaldı. İstanbul’da toplam 49.204 oy kullanılmış, oyların dörtte üçünü CHF almıştı.¹¹⁵

İstanbul bölgesinde seçimleri kazanan kadınların bölgelerinde ve İstanbul genelinde aldıkları oy oranları ise şöyledir:

112 *Hâkimiyet-i Millîye*, 11 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 3322.

113 “Fethi Bey’in Reyî”, *Cumhuriyet*, 10 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 2309, s.1.

114 *Cumhuriyet*, 16 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 2315, s.1.

115 İki partinin, *Cumhuriyet* gazetesinde 20 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 2319, s. 1’de ve *Hâkimiyet-i Millîye* gazetesinde 20 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 3331, s.1.

Türkiye'de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde
Türk Kadınlar Birliği'nin Faaliyetleri

Tablo: 1¹¹⁶

CHF Kazanan Kadın Üyeler	Aldıkları Oy Miktarı	Seçim Bölgelerine Göre Oy Oranları	İstanbul Genel Aldıkları Oy Oranları
Seniye İsmail H. (Beykoz)	2050	%34	%16
Latife Bekir H. (Beyoğlu)	8445	%66	%17
Nakiye H. (Beyoğlu)	6283	%72	%49
Ayşe Remzi H. (Beyoğlu)	5967	%68	%47

İstanbul geneline bakıldığında SCF en fazla oy oranını Sarıyer bölgesinde, en az oy oranını ise Adalar bölgesinde almıştır. Yine kadın adayların sayısı tüm adaylara göre çok az olsa da genel olarak oy oranlarının yüksek olduğu söylenebilir.

Tüm ülke geneline bakıldığında ise bir il ve 19 ilçenin belediye meclisi seçimlerini SCF kazanmıştır. SCF'nin kazandığı bölgeler şunlardır: Samsun, Keşan, Biga, Seferihisar, Kuşadası, Armutlu, Buca, Şirince, Görüş, İçil, Ladik, Vize, Pınarhisar, Üsküp, Bergama, Merzifon, Bozdoğan, Menemen, Kınık, Yenipazar. Burgaz seçim sonuçlarına göre CHF: 7, SCF: 8, Bağımsızlardan: 2; Urla seçim sonuçlarına göre CHF: 7, SCF: 12 kişi belediye meclislerine üye olarak girmiştir. Kalan 500 şehir ve ilçede CHF seçimleri kazanmıştır.¹¹⁷

Kısacası, SCF katıldığı ilk ve son seçimde büyük bir yenilgiye uğramıştır. Partinin seçimlerde aldığı yenilgi, gösterdiği kadın adaylar arasında yer alan Nezihe Muhittin, Suat Derviş gibi isimlerin, belediye azası olamamalarını beraberinde getirmiştir. CHF aday listesinde yer alan Rana Sani Yaver (Eminönü), Refika Hulusi Behçet (Eminönü), Seniye

116 *Cumhuriyet* gazetesinde 20 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 2319, s. 1'de ve *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde 20 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 3331, s.1.

117 *Cumhuriyet*, 19 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 2318, s.1.

Cemile Burcu KARTAL

İsmail Hanım (Beykoz), Ayşe Remzi Hanım (Beyoğlu) Nâkiye (Beyoğlu), Latife Bekir (Beyoğlu) Hanımlar İstanbul Şehir Meclisine seçilmişlerdir.¹¹⁸ İzmir Şehri Meclisine de yine CHF aday listesinden Hasene Nalan ve Benal Nevzat Hanımlar üye seçilmiştir.¹¹⁹Kısacası KB ve CHF adına adaylığını koyan kadınlar, iktidar partisi ile iş birliğine girmenin karşılığını almışlardır.

120

Belediye seçimlerinde yaşanan olayların ardından SCF başkanı Fethi (Okyar) Bey ve parti ileri gelenleri tarafından fırkanın feshine karar verilmiştir.¹²¹ SCF'nın kapanışı Türk siyasal hayatında 1945 yılına kadar sürecek olan ikinci tek parti döneminin de başlangıcı olmuştur.

Sonuç

Kadınların ilk defa seçimlere katılımı, seçim döneminin en önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Gerek dönem basınında gerekse mecliste, kadınlara seçim hakkının tanınmasıyla kadınlara tanınan bu hakkın gerekliliği ve önemini vurgulamanın yanında, gerek karikatürler gerekse köşe yazılarıyla alaycı tavırlar da devam ettirilmiştir.¹²²

KB içinde 1927 yılında yaşanan kırılma, seçim döneminde farklı partilerin çatısı altında birleşmelerinde etken olmuştur. Birliğe halen üye olan kadınların CHF'na üye olmalarını, muhalif olan Nezihe Muhittin ve arkadaşlarının da SCF ile seçime katılmalarını beraberinde getirmiştir. Yeni fırkanın kuruluşuyla tüm ülkede CHF'na muhalif olan gruplar yeni partinin çatısı altında örgütlenmeye başlamıştır. KB'nin eski ve yeni üyeleri arasındaki farklılık da iki parti çatısı altında belirginleşir. Nezihe Muhittin

118 *Cumhuriyet*, 29 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 2328, s.1, *Vakit*, 20 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 2319, s.1.

119 *Cumhuriyet*, 21 Teşrin-i Evvel 1930, sayı: 2320, s.3.

120 Üstel, *a.g.m.*, s.72.

121 *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Teşrin-i Sani 1930, sayı: 3359, s.1.

122 Kartal, *a.g.e.*

Türkiye’de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri

ve Suat Derviş gibi eski KB üyesi hanımlar yeni fırkaya üye olurken, Latife Bekir ve yeni KB üyeleri CHF’na üye olarak katılmışlardır.

Kadınların, farklı partilere üye olmalarında; siyasal hakları konusunda ve siyasal hakları için yapılan mücadeleyi algılayış biçimindeki farklılıkların etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Nezihe Muhittin’in tasfiyesi ile başlayan Birliğin iktidara yaklaşma süreci, belediye seçimlerinde Latife Bekir ve yeni KB üyelerinin CHF’na üye oluşları iktidar partisi ile ilişkinin güçlenmesine neden olmuştur.

SCF’nın programında kadınlara siyasal haklarının verilmesi için çalışacağı hükmünün yer alması dolayısıyla kadınlar yoğun bir şekilde yeni fırkaya üye olmuştur. Kadınların siyasal haklarına yönelik olan maddesi, kadınların büyük bir kısmının bu partiye oy vermesiyle sonuçlanmıştır. Yine, bu madde dolayısıyla kadın adayların en fazla bu partide yer alacağı beklense de aday listelerinde CHF’na göre daha az kadın adaya yer verilmiştir.

Özetle, 1930 Belediye Seçimleri hem Türkiye’nin siyasal hayatında hem de kadınların örgütlenmelerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Yeni fırkanın kuruluşunda yaşanan ılımlı havanın değişmeye başlaması ve seçim sürecinde ülkede yaşanan gerginlik, Türkiye’de ikinci çok partili siyasal hayat girişimini sona erdirmiştir. Cumhuriyet döneminde bu seçim, ilk çok partili seçim olmuş ve kadınlar da ilk defa seçimlere katılmıştır. Seçim sonrası, Cumhuriyet döneminin Tunçay’ın deyimiyle “güdümlü” bir demokrasi denemesi, sona ermiştir.¹²³ Yine aynı dönem, 1924 yılından beri faaliyet gösteren KB ve Birlikten ayrılmış olan Nezihe Muhittin ve arkadaşlarının basın gündeminden düşmesini de beraberinde getirmiştir.

123 Tunçay, *a.g.e.*, s.347.

KAYNAKÇA

Afet İnan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1968).

Ayşe Kadioğlu, “Cinselliğin İnkarı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadını”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, der: Ayşe B. Hacimirzaoğlu, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları 1998).

Ayşe Durakbaşa, “Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu”, *Tarih ve Toplum*, 1988, 51.

-----, *Halide Edip-Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları 2002).

Ali Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Fesh Edildi*, (İstanbul Yayıncılık).

Abdülhamit Avşar, *Bir Fırkanın Kapamasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, (İstanbul Yayıncılık 1998).

Afet İnan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1968).

Cemil Koçak, “1930 Belediye Seçimlerinde Sabiha Sertel’in Adaylığı”, *Tarih ve Toplum*, (Mart 1988) S: 21.

-----, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908 – 1980*, der. Sina Akşin, (İstanbul: Cem 1995).

Cemile Burcu Kartal, “*Türkiye’de Kadınların Siyasal Haklarını Kazanma Süreci Ve 1930 Belediye Seçimleri*”, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul 2005).

Türkiye’de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde
Türk Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri

Çetin Yekin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, (Karacan Yayınları 1982).

Deniz Kandiyoti, “Kurtulmuş Ama Özgürleşmemiş mi? Türkiye Örneği Üzerine Bazı Düşünceler”, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, (İstanbul: Metis Kadın Araştırmaları 1997), 67-70.

-----, “Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözülmesine Yönelik Notlar”, *Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadın*, der: Şirin Tekeli, (İstanbul: İletişim Yayınları 1990).

-----, “Women and the Turkish State: Political Actors or Symbolic Pawns?”, ed: Nira-Yuval Davis ve Floya Anthias, *Women-Nation-State*, (Londra: The Macmillan Pres 1988).

Fatmagül Berktay, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Feminizm”, *Tarihin Cinsiyeti*, (İstanbul: Metis 2003).

-----, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Feminizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, (İstanbul: İletişim Yayınları 2001).

Fusun Üstel, “1930 Belediye Seçimlerinde Kadın Faktörü”, *Argos*, (Mart 1990), S:19.

Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller*, (İstanbul: Afa 1996).

Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi 1998).

Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1999).

Mehmet Ö. Alkan, “İstanbul’da Sivil Toplum Kurumları”, *Tanzimat’tan Günümüze İstanbul’da STK’lar*, A.N.Yücekök, İ. Turan, M.Ö. Alkan, (İstanbul: Tarih Vakfı 1998).

Cemile Burcu KARTAL

-----, ”Tanzimat’tan Sonra Kadının Hukuksal Statüsü”, *Toplum ve Bilim*, 1990, S: 50.

Nermin Abadan Unat, “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”, *Türk Toplumunda Kadın*, der: Nermin Abadan Unat, (Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği 1979).

Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, (İstanbul: Metis Yayınları 1996).

Siirt Mebusu Mahmut, “Gayri Müslim Türkler”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Teşrini evvel 1930, S: 3325.

Şirin Tekeli, “Türkiye’de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri” , *Türk Toplumunda Kadın*, der: N. Abadan Unat, (Türk Sosyal Bilimler Derneği 1979), 376-381.

Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, (İstanbul: İmge 2001).

TBMM Zabıt Ceridesi, 20 Mart 1930, devre: 3, c: 17, İçtima: 3, S:26; 72-82.

Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, (İstanbul: İmge Yayınları 1995).

-----, “Cumhuriyet Döneninin İlk Çok Partili Belediye Seçimleri”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 1989, S:105.

Tezer Taşkiran, *Cumhuriyet’in 50. yılında Türk Kadın Hakları*, (Ankara: Başbakanlık Basımevi 1973).

Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap*, (İstanbul: Metis Yayınları 2003).

Yunus Nadi, “Kadınların İntihap Hakkı”, *Cumhuriyet*, (4 Nisan 1930), S:2123.

Türkiye'de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde
Türk Kadınlar Birliği'nin Faaliyetleri

-----, “Cumhuriyet Halk Fırkasına Gelince”, *Cumhuriyet*, (11 Ağustos 1930), S: 2249.

Zafer Toprak, “Halk Fırkasında Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası”, *Tarih ve Toplum*, (Mart 1988), S:51.

-----, “The Family, Feminism and The State During The Young Turk Period 1908-1918 ”, *Varia Turcica*, 13 (199).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:3

YAZIM ESASLARI

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilen yazıların başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanması amacıyla başka bir yere iletilmemiş olması gereklidir.

A. SAYFA DÜZENİNE İLİŞKİN GENEL ESASLAR

1. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı; üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, soldan 2,5 cm, sağdan 2,5 cm, cilt payı 0, üstbilgi 1.25 cm, alt bilgi 1,25 cm olmalıdır.
2. Satır aralıkları -kaynakça hariç- 1,5 ve 0 nk, kaynakçada ise satır aralığı 1 ve 0 nk olmalıdır.
3. Sayfa numaraları altta ve sağda verilmelidir.

B. YAZIM KURALLARINA İLİŞKİN ESASLAR

1. Yazım dili Türkçedir. İngilizce yazılmış çalışmalar da yayımlanabilir. Dergiye gönderilen yazıların yazım düzeltilmesi editörler/yardımcı editörler tarafından yapılır. Türkçe makalelerin yazımında, noktalamasında ve kısaltmalarda TDK Yazım Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınır.
2. İngilizce yazılmış makalelere 'abstract'tan sonra Türkçe özet konulmalıdır.
3. Makalelerde kelime sayısı 5000'den az olmamalı; makale özet/abstract ve kaynakça dâhil 25 sayfayı geçmemelidir.
4. Türkçe/İngilizce makale başlıkları, Türkçe/İngilizce özet/abstract, Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelime/keywords toplam 300 kelimeyi aşmamalıdır. Makale başlığının anlamlı kısaltması, makalenin editöre gönderildiği elektronik postada belirtilmelidir.
5. Makale başlığı (ana başlık) 14 punto, büyük harflerle ve koyu yazılmalı; alt başlıklar ise 12 punto, sadece baş harfleri büyük ve koyu yazılmalı, 1,25 cm girinti ile başlatılmalıdır.
6. Yazar ismi, Times New Roman 12 punto ile ana başlıktan sonra bir boşluk verilerek ve ana başlığı ortalayacak biçimde kalın (bold) olarak, adın baş harfi büyük diğer harfleri küçük olarak, soyadın ise tamamı büyük harflerle yazılmalıdır.

Soyadından sonra parantez içinde üst yıldız (*) verilmeli; alt bilgi sekmesi kullanılarak yazara ait bilgiler Times New Roman ile her iki yana yaslı olarak sadece ilk sayfada görülecek şekilde 10 punto ve 1 aralıkla yazılmalıdır.

7. Özet/Abstract metinleri ile anahtar kelimeler/keywords italik olarak yazılmalıdır.

8. Makale metni her iki yana yaslı olarak Times New Roman, 12 punto ile yazılmalı, satır aralığı 1,5 verilmeli, paragraflar 1,25 cm girinti ile başlamalıdır.

9. Dipnotlar her iki yana yaslı olarak Times New Roman ve 10 punto ile yazılmalı, satır aralığı 1 olmalı ve dipnottan sonra bir boşluk verilerek başlatılmalıdır.

C. REFERANS VE GÖNDERMELERE İLİŞKİN ESASLAR

1. Metin içinde dipnot numarası, noktalama işaretlerinden sonra verilmelidir.

2. Dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilmeli; atıflar, metin içinde gösterilmemelidir.

3. Dipnot rakamından sonra bir boşluk verilmeli ve yazı daha sonra başlatılmalıdır. İkinci ve daha sonraki satırların başında boşluk verilmemelidir.

4. Atıfta bulunulan kaynağın tam künyesi verilmeli, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilmemelidir.

5. Dipnotlar verilirken diğer dillerden kaynaklar için İngilizce yazım kuralları, Türkçe kaynaklar için Türkçe yazım kuralları esas alınmalıdır.

6. Aynen alıntılar: Makalede birebir yapılan alıntılar tırnak “ ” içinde verilmeli ve alıntının sonunda dipnot sistemine uygun olarak kaynak gösterilmelidir. Beş satırdan az alıntılar cümle arasında italik olarak, beş satırdan uzun alıntılar ise makale metnine göre sayfanın sağından 1 cm, solundan ise 1,25 cm (paragrafın başladığı yer) içeriden ve blok hâlinde italik olarak verilmelidir. Beş satırdan fazla olan alıntılarda satır aralığı 1,15, font ise 11 olmalıdır.

7. Dipnot yazımı ile ilgili örnekler aşağıda gösterilmiştir.

Kitaplar için

(1) Tek yazarlı kitaplar:

Yazar adı soyadı, *eser adı*, varsa cilt numarası, varsa çeviren, (Yayımlandığı yer: Yayınevi Yayımlandığı tarih), sayfa numarası.

A. Sırrı Levent, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Ankara: AKDITYK TTK Yayınları 1988), s.23.

(2) İki yazarlı kitaplar:

Birinci yazarın adı soyadı, ikinci yazarın adı soyadı, *eser adı*, varsa cilt numarası, varsa çeviren, (Yayımlandığı yer: Yayınevi Yayımlandığı tarih), sayfa numarası.

Nusret Özcan ve Kemal Aykut, *Mustafa Kutlu Kitabı*, (İstanbul: Nehir Yayınları 2001), s.8.

(3) İkiyden fazla yazarlı kitaplar:

İlk yazarın adı soyadı vd., *eser adı*, varsa cilt numarası, varsa çeviren, (Yayımlandığı yer: Yayınevi ve Yayımlandığı tarih), sayfa numarası.

Neclâ Pekolcay vd, *İslâmî Türk Edebiyatına Giriş*, (İstanbul: Dergâh Yayınları 1981), s.7.

(4) Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitap ve Makaleler:

“Türkiye ve Dünyada Yükseköğretim”, *Bilim ve Teknoloji*, (İstanbul: TÜSİAD Yayınları 1994), s.81.

İmlâ Kılavuzu, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2000), s.88.

(5) Kitap Bölümü:

M. Efe Çaman vd, “Yemen: ‘Yeni Afganistan’ mı?”, *Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları 1.Cilt* içinde, ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, (Ankara: Nobel 2010), s.340.

Makaleler için

Yazar adı ve soyadı, “makale adı” (varsa çeviren), yayımlandığı süreli yayının adı, yayımlandığı yıl, cilt no (Romen)/sayı:, dergide yer aldığı sayfa aralığı, alıntının yapıldığı sayfa numarası.

(1) Tek yazarlı makaleler:

Emine Yeniterzi, “Tanzimat’tan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Konyalı Şair ve Yazarlar”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2010, S:10, 77-159, s.121.

(2) İki yazarlı makaleler:

Mehmet Güven ve Derya Kürüm, “Öğrenme Stilleri ve Eleştirel Düşünme Arasındaki İlişkiye Genel Bir Bakış”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006, 75-90, s.78.

Tom D. Lewis and Gerald Graham, “Seven Tips for Effective Listening”, *British Journal of Social Work*, 2003, 13-35, p.30.

(3) İki den fazla yazarlı makaleler:

Mehmet Demir vd., “Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Algıları”, *Anadolu Eğitim Dergisi*, 2005, 70 (1), 23-42, s.24.

Michael Stowe et. al., “Required knowledge, skills and abilities from health care clinical managers’ perspectives”, *Academy of Health Care Management Journal*, 2011, 55-62, p.60.

(4) Yazarı Belli Olmayan Makale:

“Balkanlarda Türk Varlığı”, *Toplumsal Tarih*, Ankara, 1990, cilt X, sayı:7, 8-10, s.8.

(5) Online dergide Makale:

(Varsa, derginin DOI (Digital Object Identifier) numarasını ekleyiniz. DOI numarası, bir internet tarayıcısının adres çubuğuna <http://dx.doi.org/> adresine eklenerek yazıldığında, kullanıcıyı kaynağa götürür. Eğer DOI yoksa URL adresi yazınız.)

Dinçer Eşitgin, “Büyüme Romanı (Bildungsroman) Kavramı Etrafında Aşk-ı Memnu ve Roman Kişisi Nihal”, *Millî Eğitim Dergisi*, 2004, S:162, Erişim 5 Nisan 2005, <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/162/esitgin.htm>

(6) Günlük Gazetelerden veya Dergilerden Alınmış Makaleler:

Taha Akyol, “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*, 28 Şubat 2005.

Sheryl Gay Stolberg and Robert Pear, “Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote”, *New York Times*, 27 February 2010, Accessed 28 February 2010, <http://www.nytimes.com/2010/02/28/us/politics/28health.html>

Daniel Mendelsohn, “But Enough about Me”, *New Yorker*, 25 January 2010, p.68.

(7) İnternet Dergisinde Makale:

Alıntının tam adresi yazılmalıdır:

Gueorgi Kossinets and Duncan J. Watts, “Origins of Homophily in an Evolving Social Network,” *American Journal of Sociology* 115, 2009, p. 411, Accessed 28 February 2010, doi:10.1086/599247.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:3

Tezler ve Bitirme Tezleri için

Avni Erdemir, ‘Muslihu’ d-din Mustafa İbn Vefâ Hayatı Eserleri Tesirleri ve Manzum Eserlerinin Tenkidli Metni”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1999, s. 30.

Raporlar için

(1) Yazarı Belli Olan Rapor

Fatma Gök, *Öğretmen Profili Araştırma Raporu*, (Ankara: Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Yayınları 1999), s.25.

(2) Yazarı Belli Olmayan Rapor

Arnavutluk Ülke Raporu, (Ankara: TİKA Yayını 1995), s.7.

(3) Bir Kurum, Firma ya da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1990), s.33.

Ansiklopediler için

Ömer C. Saraç, “Kağıt, Millî gelir”, Ak İktisat Ansiklopedisi, Cilt:II, (İstanbul: Ak Yayınları, 1973), ss.20-30.

İnternet için

(1) Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası, “Türkiye Ukrayna Anlaşması”, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>

(2) E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara vb.

Gönderilen Mesajlar

Abdulvahap Kara, “Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları”, (Mesaj: 25), 10 Temmuz 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef97

Konferanslarda Sunulan Tebliğler için

Dritan Egro, “Arnavutluk’ta Osmanlı Çalışmaları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, 4-8 Ekim 1999, Cilt: I, (Ankara: TTK Yayını, 2002), s.14.

Broşürler için

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, (Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları 2000), s.7.

Resmî Yayınlar için

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, (Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını 1996), s.9.

Haritalar ve Şemalar için

Şanlıurfa Turizm Haritası, Harita, (Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği Yayını 1983).

Bültenler için

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 1999), s.8.

Aynı kaynağa yapılan sonraki atıflar

1. Aynı kaynağa yapılan atıflarda yazar adı soyadı, *a.g.e.* (adı geçen eser), *a.g.m.* (adı geçen makale) ve *a.g.y.* (adı geçen yayın) ifadesi italik olarak yazılmalı ve sayfa numarası kullanılmalıdır.
2. Aynı kaynağa ardı ardına yapılan atıflarda atıfta bulunulan sayfa numarası da aynıysa italik olarak sadece *a.g.e.*, *a.g.m.* veya *a.g.y.* kısaltması kullanılmalı, atıfta bulunulan sayfa numarası farklıysa *a.g.e.*, *a.g.m.* veya *a.g.y.* kısaltmasından sonra sayfa numarası da belirtilmelidir. Örnek: *a.g.e.*, s.35.
3. Aynı yazarın birden fazla eserinin olması durumunda yapılan atıflarda yazar adı soyadı, eserin yayım tarihi, *a.g.e.* ifadesi ve sayfa numarası yazılmalı, yazarın aynı tarihli birden fazla eserinin olması durumunda ise eserin tarihinin yanına A, B, C harfleri konularak atıf yapılmalı ve bu durum kaynakçada da belirtilmelidir.

D. BELGE, TABLO, ŞEKİL VE GRAFİKLERİN KULLANIMINDA UYULACAK ESASLAR

1. Ekler (belgeler), yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun biçimde kaynak yer alacaktır.

2. Diğer ekler (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve Grafik için başlıklar; Ek Tablo:1, Ek Grafik:2 ve Ek Şekil:6 gibi yazılmalı, ekler, kaynakçadan sonra verilmelidir. Bu eklere metin içerisinde yapılan atıflar Ek Tablo:1, Ek Grafik:2 veya Ek Şekil:6 biçiminde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim için alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.
3. Metin içerisindeki Tablolar, tablo üstünde kalın (bold) olarak isimlendirilecek; alıntı yapıldığı kaynak, türüne göre dipnot sistemine göre verilecektir.
4. Metin içerisinde yer alan şekil, grafik ve haritalar hemen altında isimlendirilecek ve alıntı yapıldığı kaynak, türüne göre dipnot sistemine göre verilecektir.

E. KAYNAKÇA YAZIMINDA UYULACAK ESASLAR

1. Kaynakça, girinti verilmeksizin büyük harflerle ve koyu olarak metinden sonra iki boşluk verilerek sola yaslı yazılmalı,
2. Kaynaklar alfabetik sıraya göre sıralanmalı,
3. Kaynakçada satır aralığı 1 olmalı, her kaynaktan sonra bir boşluk bırakılmalı,
4. Kaynakçada yazar adı soyadı baş harfleri büyük diğer harfler küçük olarak yazılmalı,
5. Kitap bölümü veya bir dergide yayımlanan makalenin yayımlandığı eserdeki sayfa aralığı kaynağın en sonunda belirtilmeli,
6. Aynı yazarın iki veya daha fazla eserinin kaynakçada yazımı:
 - Yakın tarihli eser önce, diğer eserler aynı biçimde yakın tarihten geçmişe doğru yazılmalı,
 - Yazarın ikinci ve daha sonraki eserlerinin başına ismi yazılmamalı, isminin yerine ----- işareti konulmalıdır.

F. DEĞERLENDİRME

1. Biçim ve alan açısından uygun bulunan makaleler konunun uzmanı hakemlere (iki hakeme) gönderilir, hakem değerlendirmelerinin ikisi de olumlu ise makale yayına kabul edilir. Biri olumlu, diğeri olumsuz ise makale üçüncü hakeme gönderilir. Yayımlanması için düzeltilmesine karar verilen makalelerin, yazarları tarafından belirtilen süre içerisinde teslim edilmesi gereklidir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

2. Gönderilen yazılar iki alan uzmanının “yayımlanabilir” onayından sonra, Yayın Kurulu’nun son kararı ile yayımlanır. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulu’nun eleştirisi, değerlendirme ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Düzeltmelerle ilgili katılmadığı hususlar olması durumunda, yazar, bunları gerekçeleri ile ayrı bir sayfada bildirme hakkına sahiptir.

3. Hakem oluru alan makaleler, derginin konu içeriği esas olmak üzere, sıraya konularak yayımlanabilir.

4. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nde yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; hiçbir kurum ve kuruluşun resmî görüşü niteliğini taşımaz.